

STŘEDOVĚKÝ MĚSTSKÝ KOSTEL PANNY MARIE V HLUBČICÍCH*

DALIBOR PRIX

ÚVOD

Ve 2. polovině 70. let 12. století procházely vzájemné vztahy Piastovců, vládnoucích ve Slezsku, vleklou krizí a akceschopné spojenectví Boleslava Vysokého, Jaroslava Opolského a Měška Ratibořského nepřicházelo v úvahu.¹⁾ Tuto neutěšenou situaci z české strany pozorně sledovali pražský kníže Bedřich a jeho bratr Přemysl, který s titulem markraběte ovládal Olomoucko. Jakmile si oba Přemyslovci byli jisti možným úspěchem, vpadl markrabě Přemysl s družinou, pravděpodobně v letech 1179–1182, do piastovské holasické kastelánie a anektoval ji k Moravě.²⁾ Útok zůstal podle přemyslovských předpokladů bez piastovské odezvy. Teprve s určitým zpožděním přistoupili Piastovci alespoň k zabezpečení zbylých území svých držav před dalším ohrožením prostřednictvím převodu majetkové držby do rukou církve,³⁾ budováním kostelů v příhraničí a intenzivnější kolonizací. Násilný přesun holasické kastelánie z piastovských do přemyslovských rukou však již nedokázali zvrátit přesto, že ještě hluboko do průběhu poslední čtvrtiny 13. století se polští panovníci vzpírali uznat realitu.⁴⁾

*) Příspěvek byl zpracován v rámci ústavního úkolu Středověká sakrální architektura českého Slezska v Ústavu dějin umění AV ČR.

1) Srov. přehledně Karol Maleczyński, Śląsk w okresie od połowy XII do połowy XIV wieku, in: Karol Maleczyński ed., Historia Śląska I.1. Wrocław 1960, s. 276–278; Benedykt Zientara, Bolesław Wysoki – tułacz, repatriant, malkontent. Przyczynę do dziejów politycznych Polski XII wieku, Przegląd Historyczny 62, 1971, s. 367–394.

2) Martin Wihoda, Přemyslovská expanze v horním Slezsku a vznik holasické provincie, Acta historica et museologica Universitatis Silesianae Opaviensis 3/1997, Opava 1997, s. 34–43; Pavel Kouřil – Dalibor Prix – Martin Wihoda, Hrady českého Slezska. Brno – Opava 2000, s. 414–415. K osídlení moravsko-slezského pomezí srov. Michał Parczewski, Płaskowizy Głubczycki we wczesnym średniowieczu. Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego DCXV – Prace archeologiczne 31. Warszawa – Kraków 1982; k teritoriálnímu dosahu českého nájezdu Dalibor Prix, Středověký kostel Panny Marie v Bohuchvalových (dnes sv. Matouše v Boguchwałowie, Polsko). Příspěvek k poznání moravských vlivů v architektuře moravsko-slezského pomezí ve 14. a na prahu 15. století, Časopis Slezského zemského muzea, série B – vědy historické 49, 2000, s. 1–2.

3) K tomu obecně Josef Joachim Menzel, Die schlesischen Lokationsurkunden des 13. Jahrhunderts. Quellen und Darstellungen zur schlesischen Geschichte 19. Würzburg 1977, s. 186; Walter Kuhn, Kirchliche Siedlung als Grenzschutz 1200 bis 1250 (am Beispiel des mittleren Oderraumes), Ostdeutsche Wissenschaft 9, 1962, s. 6–55. Např. přímo proti Hlubčicím na slezské straně nové zemské hranice věnoval roku 1200 vatislavský kníže-biskup Jaroslav Opolský cisterciáckému klášteru v saské Pförtě rozsáhlý újezd, původně podle něj zvaný Jaroslav, počátkem 13. století však přejmenovaný na Kaziměř, kde cisterciáci z Lubiąže (filiálky Pfarty) založili proboštsví (Colmar Grünhagen ed., Codex diplomaticus Silesiae. VII. Regesten zur schlesischen Geschichte. I, bis zum Jahre 1250 [dále jen CDS VII–I]. Breslau 1868, s. 57, s. 61–62, č. 78 a s. 154, č. 89 a středověké falzum s. 102–103, č. 199).

4) Srov. např. zmínku k roku 1273 Alexander Przewdzicki ed., Joannis Długossii seu Longini Canonici Cracoviensis historiae Polonicae Libri XII. Cracoviae 1873 (Liber VII), s. 427: „Veteres simulates, differentias

Obr. 1: Hlubčice, městský kostel Panny Marie. Západní průčelí, stav v roce 2000. Štít mezi věžemi z let 1904–1905, oktogonální nástavba jižní (tzv. staré) věže z roku 1579, zvýšení hranolové části severní věže a osmiboká nástavba z roku 1905 (všechny snímky a kresby autor, není-li uvedeno jinak).

et odia Premislaus Bohemiae Rex ab una, et Boleslaus Pudicus Cracoviensis Dux partibus ab altera, quae occasione Ducatus Oppaviensis, a Premislae Bohemiae Rege perperam occupati, inter illos annis superioribus gestae sunt aequitatis via complanaturi, in Oppavia conveniunt... de occupato Ducato Oppaviae, asserens illum post Myeczslai Opolensis Ducis mortem...“; též Colmar Grünhagen ed., Codex diplomaticus Silesiae. VII. Regesten zur schlesischen Geschichte. II. Bis zum Jahre 1280 [dále jen CDS VII–2]. Breslau 1875, s. 200. V pomístní opavské tradici, zprostředkované patrně poněkud zkresleně renesanční kronikou Jindřicha Polana z Polansdorfu a tzv. děkanskými matrikami opavské fary, se do konce 18. století udržel ozvuk pradávného piastovského vlastnictví Opavska v bájích o založení první opavské fary na severním břehu řeky u pozdějšího kostela sv. Kateřiny údajně trojicí slezských knížat (srov. např. Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, fond: Arcibiskupství olomoucké – archiv konzistoře olomoucké [dále jen ZA Opava, ACO], úřední knihy, inv. č. 210a, Matrica Eccle-

Obr. 3: Schématický půdorys Hlubčic podle plánu z doby kolem roku 1800. A – městský kostel Panny Marie, B – kámen, C – klášter františkánů-observantů, D – poloha zaniklého farního dvora a komendy johanitů, E – městská radnice s městskou věží a krámy, F – kupecký dům, G – Dolní brána, H – Hrobnická brána, I – Horní brána.

siae Parocho-Decanalis..., tzv. děkanská matrika z roku 1672, fol. 1v: „...Ecclesia Ciuitatis Oppaviensis Matrix aedificata dicitur a Fratribus Ducibus Oppaviensibus tribus... circa Annum M.C.XXIV...“; též inv. č. knihy 211, *Matrica Decanatus Oppaviensis...*, z roku 1771, fol. 3–3v (12–13): „...Ecclesia Parochialis Oppaviae aedificata fertur circa Annum 1124 a tribus Serenissimis fratribus Ducibus Silesiae tantis sumptibus...“, nebo o založení opavského kláštera minoritů opolským vévodou Měškem, údajně v roce 1234. Ke kritice těchto pověstí Jaroslav Bakala, *Počátky města Opavy*, *Časopis Slezského muzea. Acta musei Silesiae*. Zvláštní číslo k 750. výročí města Opavy, 1974, s. 3, 8–11.

5) K proměně systému církevní správy v Holasicku stručně Dalibor Prix, *Vývoj církevní organizace na Opavsku do poloviny 14. století. Stav a úkoly výzkumu*, in: *Slezsko v dějinách českého státu. Sborník příspěvků z vědecké konference k 50. výročí Slezského ústavu Slezského zemského muzea v Opavě*. Opava 1998, s. 88–100. K některým aspektům zajímavě Krzysztof Gancarczyk, *W kwestii początków zakonu joannitów na Śląsku*, *Sobótka. Śląski kwartalnik historyczny* 40, 1985, s. 191–200.

6) Jaroslav Bakala, *Holasické pomezí v 11. a 12. století*, *Časopis Slezského muzea, série B – vědy historické* 13, 1964, s. 105–117; podrobně Martin Wihoda, *Decimam episcopo dari in provincia Golassizch*, *Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau XXXVIII/XXXIX*, 1997/1998, s. 19–31, s detailním rozбором pramenů a starší literatury. Naproti tomu jen obecný přehled a řadu spíše

Obr. 2: Schématická mapa České republiky; tečkovaně vyznačen rozsah opavského velkovévodství po roce 1318 se zakreslením polohy Hlubčic.

Ani Přemyslovci však neměli riskovat polský útok a ztrátu čerstvě dobytého území. Kníže Bedřich a jeho nástupci začali v oblasti usazovat rytířské řády johanitů a později německých rytířů, rozměrná území postoupili olomouckému biskupství a moravským klášterům, provedli správní reformu, v jejímž rámci se bývalá kastelánie stala asi roku 1201 moravskou provincií, dosadili do oblasti českou a moravskou šlechtu a započali s výstavbou zcela změněné církevní struktury na připojeném území.⁵⁾ V červenci 1201 převděl český král Přemysl I. odvod desátek z Holasicka do rukou olomouckého biskupství, a tím je zaangażoval na konečném vyřešení převodu Holasicka z polské do české moci. To bylo dovršeno v roce 1229 uznáním statu quo papežskou kurií.⁶⁾ Holasická provincie setrvala v 1. třetině 13. století v centru pozornosti také

moravských markrabat Vladislava Jindřicha, Vladislava a Přemysla, kteří systematicky posilovali českou moc v důležitém pohraničním regionu. Právě v jejich plánech měly – vedle Bruntálu a Opavy – sehrát významnou roli příhraniční Hlubčice⁷⁾ (dnes Głubczyce, Polsko). Pravděpodobně už

nejasností přináší práci: Walter Kuhn, *Die Siedlungsentwicklung im Kreise Ratibor*, in: *Walter Kuhn, Neue Beiträge zur schlesischen Siedlungsgeschichte. Quellen und Darstellungen zur schlesischen Geschichte* 23. Sigmaringen 1984, s. 134–152; Idzi Panic, *Historia osadnictwa w księstwie opolskim we wczesnym średniowieczu*. Katowice 1982, nebo Jerzy Horwat, *Formowanie się miast księstwa opolsko-raciborskiego do połowy XIV w.* Gliwice 1996.

7) Už koncem roku 1224 byla v Hlubčicích důležitá přemyslovská celní stanice na obchodní cestě z Moravy do Slezska (*Gustav Friedrich ed.*, *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae*. II. (1198–1230) [dále jen CDB II]. Praeae 1912, s. 253–257, č. 265). Výnosná celnice byla znovu nepřímou dosvědčena 17. listopadu 1259 (*Jindřich Šebánek – Saša Dušková, ed.*, *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae*. V.1. (1253–1266) [dále jen CDB V–1]. Praeae 1974, s. 322–323, č. 204) a ještě 11. února 1281 (*Winfried Irgang ed.*, *Schlesisches Urkundenbuch*. IV. 1267–1281 [dále jen SUB IV]. Köln – Wien 1988, s. 270, č. 404). Teprve v rámci reorganizace Opavska po 3. červenci 1318

markrabě Vladislav Jindřich před rokem 1222 zde vysadil městskou obec a svolil, aby se řídila zvláštním derivátem franských městských práv, a to vlastním hlubčickým právem, kterým byla postupně ve 13. století právně stabilizována z české strany rozsáhlá oblast severovýchodní Moravy.⁸⁾ Město demonstrativně obdrželo do pečetního pole znak s korunovaným českým dvouocasým lvem, ze strany Přemyslovců bylo zahrnuto významnými hospodářskými výsadami a plnilo roli správního střediska vikbildu, který se mnohem později stal zárodkem samostatného hlubčického vévodství.⁹⁾ Město bylo řízeno radou čtyř,¹⁰⁾ zeměpána však zastupovali velmi vlivní fojtové. Byl stanoven okruh mílového práva města, měšťané roku 1298 získali právo vystavět obchodní dům a současně rozsáhlé svobody v nakládání s majetkem.¹¹⁾ Hlubčice byly napojeny na obchod s malopolskou solí¹²⁾ a patrně hlavně tudy proudilo ve 13. století moravské víno na polské trhy.¹³⁾

byla zemská celnice přesunuta do blízkých Žabčic (srov. k 21. dubnu 1377; *Wilhelm Wattenbach – Colmar Grünhagen edd., Codex diplomaticus Silesiae. VI. Registrum St. Wenceslai. Urkunden vorzüglich zur Geschichte Oberschlesiens nach einem Copialbuch Herzog Johans von Oppeln und Ratibor in Auszügen mitgeteilt* [dále jen CDS VI]. Breslau 1865, s. 200–201, č. XVI).

8) K tomu *Dalibor Prix – Martin Wihoda, „...allir unser getrawen burger...“* Hlubčice jako mocenský nástroj přemyslovské dynastie. *Časopis Slezského zemského muzea, série B – vědy historické* 50, 2001, s. 193–204. Na strategickou roli lokace Hlubčic a stabilizační význam hlubčického městského práva v širokých souvislostech mocenských proměn střední Evropy objektivně poukázal *Martin Wihoda*, Hlubčice. Přemyslovský klíč k branám piastovského Slezska (v tisku). Vznik města do 1. poloviny 13. století zasadili např. *Tadeusz Chrzanowski – Marian Kornecki*, *Sztuka Śląska Opolskiego. Od średniowiecza do końca wieku XIX*. Kraków 1974, s. 15.

9) Dne 27. ledna 1377 označila opavská vévodkyně-vdova Jutta Falkenberská v listině pro hlubčické fojty svůj hlubčický vdovský údel za vévodství hlubčické („...in Unserm souvislostem zu Lubschuetz...“), podobně v roce 1487 jmenoval český a uherský král Matyáš Korvín Hlubčicko vévodstvím („...ducatus Lupechyth...“) jednoznačně odlišným od vévodství opavského (v hrubých obrysech dodnes přijímaný státoprávní výklad srov. *Jan Kapras*, O státoprávních poměrech Opavska, *Věstník Matice opavské* 17, 1919, s. 40).

10) Městskou radu tvořili 4 radní a 7 přísedících, nikoliv 5 radních, jak neznámo proč míní *Jerzy Horwat*, 1996, o. c. v pozn. 6, s. 92 a pozn. 61. Listina z roku 1272, na kterou *Jerzy Horwat* odkazuje (*Wilhelm Wattenbach ed.*, *Codex diplomaticus Silesiae. II. Urkunden der Klöster Rauden und Himmelwitz, der Dominicaner und der Dominicanerinnen in der Stadt Ratibor* [dále jen CDS II]. Breslau 1859, s. 11, č. 11), totiž obsahuje jména celkem 6 hlubčických měšťanů a přísedících, aniž by ovšem rozlišila radní od přísedících. Relevantní údaje poskytují např. dvě listiny z 15. listopadu 1342, které vystavili, nebo na nichž svědčeli hlubčický fojt Jan, konšelé Jindřich Poppo, Walter z Bohdanov, Mikuláš Workocze a Petr Richlinův a dále nejmenovaní přísedící a cechmistr (SÚA Praha, fond: Řád maltézských rytířů – listiny, sign. Jo XXXIX Op. 5, inv. č. 1987: „...et consules ibidem Heinricus Poppo, Waltherus de Boydanowicz, Nikolaus Workocze et Petrus Richlini et scabini, iurati et...“ a sign. Jo III Gr. 10, inv. č. 155: „...Johanne Aduocato de Lubschicz. Henrico Poppone, Walthero de Boydanewicz, Nicolao Workoczone, Petro Richlini consilibus...“).

11) *Winfried Irgang ed.*, *Schlesisches Urkundenbuch. VI. 1291–1300* [dále jen SUB VI]. Köln 1998, s. 273–274, č. 348. Znovu je obchodní dům v Hlubčicích připomenut např. 8. března 1332 v listině vévody Mikuláše II. Opavského (*Peter Ritter von Chlumecky – Joseph Chytil edd.*, *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae. Urkunden-Sammlung zur Geschichte Mährens. VI. 1307–1333* [dále jen CDM VI]. Brünn 1854, s. 396, č. 30) nebo 3. prosince 1383 v privilegiu vévody Mikuláše III. Opavského (Archiwum państwowe Opole, fond: Akta miasta Głubczyc z lat 1265–1934 [dále jen AP Opole, fond: AMG], sign. 4, inv. č. 7, zpečetěný, německy psaný originál; jazykově upravená edice u *Ferdinand Minsberg*, *Geschichte der Stadt Leobschütz. Beitrag zur Kunde oberschlesischer Städte* [dále jen MINSBERG 1828]. Neisse 1828, s. 131–132, č. A.G.8. Za pomoc v orientaci ve fondech archivu města Hlubčic, uložených v Opoli, děkuji dr. Martinu Čapskému). Kromě to-

Přemyslovců cíleně posilovali Hlubčice jako důležitou pohraniční pevnost, vhodně položenou na obchodní cestě z Olomouce na severovýchod, tvořenou v Opavě se spojující tzv. Jívovskou cestou s tzv. Polskou cestou a dále mířící přes Hlubčice směrem na Horní Hlohov, Opolí a do Polska, nebo přes Grotkov do Břehu či do Vratislavi.¹⁴⁾ Město bylo patrně již v průběhu 3. čtvrtiny 13. století postupně opevněno hradbami, zmíněnými v písemných pramenech v roce 1282.¹⁵⁾ Asi teprve později byl v Hlubčicích vybudován městský hrad před Dolní bránou.¹⁶⁾ V severovýchodním segmentu města byl navíc vystavěn nejpozději před rokem 1357 zděný dům opavského zemského hejtmána, rytíře Heynka z Hlubčic, a opodál dům městských fojtů, kteří veleli vojenské hotovosti města a celého vikbildu.¹⁷⁾ V polovině 15. století se Hlubčice dočkaly ve svých zdech také jednoho z prvních klášterů františkánů-observantů na moravsko-slezském pomezí.

ho stály další nejméně čtyři krámy pod radnicí (MINSBERG 1828, s. 131–132, č. A.G.8).

12) Z let po 1332–před 1370 pochází statuta krakovských obchodníků se solí, která upravovala postup vývozu soli z Krakova do slezských a opavských měst, mezi nimi do Opavy a do Hlubčic (*Colmar Grünhagen – Konrad Wutke edd.*, *Codex diplomaticus Silesiae XXII. Regesten zur schlesischen Geschichte 1327–1333* [dále jen CDS XXII]. Breslau 1903, s. 139, č. 5072: „...possint ducere...versus omnes civitates videlicet Zary, Reczyborz, Oppaviam, Leuszyce...“). K obchodu se solí ve středověkém Opavsku se nově vyjádřil *Martin Čapský*, Opavské vévodství v roli brány obchodu se solí, in: Vedlejší země České koruny (1319–1526). Integrační a partikulární rysy českého státu v době pozdního středověku, Praha (v tisku; za laskavé zpřístupnění rukopisu děkuji dr. Čapskému).

13) CDB II, s. 256–257, č. 265. K tomu *Jaroslav Bakala*, Příspěvek o vývoji měšťanského patriciátu v Opavě. (Opavské domy s právem k výčepu vína), *Časopis Slezského muzea, série B – vědy historické* 23, 1974, s. 20–37; *Dalibor Prix – Martin Wihoda*, 2001, o. c. v pozn. 8, s. 196–197.

14) K hlavním trasám obchodních cest ve Slezsku v středověku zůstává stále užitečný přehled *Jolanta Nowakowa*, *Rozmieszczenie komór celnych i przebieg dróg handlowych na Śląsku do końca XIV wieku*. Wrocław 1951.

15) *Winfried Irgang ed.*, *Schlesisches Urkundenbuch. V. 1282–1290* [dále jen SUB V]. Köln 1993, s. 33–34, č. 38. Znovu byly hradby Hlubčic s příkopem zmíněny např. v listině českého krále Václava II. z 15. dubna 1298. Vladař tehdy stanovil, aby část příjmů města byla obrácena k jejich opravám a údržbě (SUB VI, s. 273–274, č. 348: „...ad reparationem murorum, fossatorum, viarum et aliarum necessitatum sepe dicte civitatis convertere...“). O hradbách např. *Ernst Königer*, *Kunst in Oberschlesien*. Breslau 1938, s. 11; *Tadeusz Chrzanowski – Marian Kornecki*, 1974, o. c. v pozn. 8, s. 40; *Dalibor Prix – Martin Wihoda*, 2001, o. c. v pozn. 8, s. 197–198. Nutno ovšem podotknout, že prozatím není známa spolehlivá opora, např. archeologická či dendrochronologická, pro datování zachovaných segmentů hradeb s britovými věžemi do 13. věku.

16) Hrad zanikl již koncem středověku. K objektu *Johannes Kaluža*, Die Holzburg am Niedertore in Leobschütz, *Oberschlesische Heimat* 10, 1914, s. 154–156; *Pavel Kouřil – Dalibor Prix – Martin Wihoda*, Městské hrady v českém Slezsku, *Archaeologia historica* 22, 1997, s. 249–272.

17) Dům, který patrně po smrti Ramfolda Stoše z Hlubčic připadl opavským vévodům, prodal 14. května 1385 vévoda Mikuláš III. Opavský a Hlubčický bohatému hlubčickému měšťanu Hansi Richilovi (*Heinrich Kleiber*, *Geschichte der Stadt Leobschütz. Zweiter Zeitraum. Leobschütz unter Fürsten aus dem Hause der Troppauer Przemysliden, Jahrbuch zur der öffentlichen Prüfung aller Klassen Königlichen Katholischen Gymnasiums zu Leobschütz (1864–1866). Leobschütz 1866*, s. 22–23, č. II: „...unser hausz uber gegen dem kore gelegen czu Lubschicz, das etwenne hern Heynicken gewest ist...“). Dům městských fojtů je zmíněn v listině z 20. září 1416, kterou opavský a hlubčický vévoda Přemek I. schválil prodej fojtství, včetně domu položeného severně od městského kostela, ze strany posledního hlubčického fojta Mikuláše Dlouhého městské radě (MINSBERG 1828, s. 133–136, č. A.I.10 a s. 284–286, č. C.3: „...mit dem Hause daselbst gelegen nahe gegen der Pfarrkirche oben...“).

VÝPOVĚĎ PÍSEMNÝCH PRAMENŮ
O KOSTELE V HLUBČICÍCH

Vývoj kostela ve středověku

Vizuálním magnetem perspektivního královského města se však od 13. století stal městský farní kostel Panny Marie (obr. 1). Působivá stavba se měla stát (a stala se) manifestačním symbolem moderních přemyslovských aspirací v oblasti vladařské reprezentace, stejně jako pýchou sebevědomého města. V Hlubčicích nebyly v kostele a v jeho těsném okolí prováděny soustavnější archeologické výzkumy. Nevíme proto, zda stojící stavbě předcházela starší románská stavba. Je to ale velmi pravděpodobné; jakkoliv zatím netušíme, jak mohla případně vypadat.

Pomineme-li sdělení Řehoře Wolneho, že údajně v roce 1226 příslušelo k faře v Hlubčicích 22 okolních vesnic, které se zjevně zakládá na omylu a náleží nejspíše 17. nebo 18. století,¹⁸⁾ potom prvními známými písemnými zmínkami o hlubčickém kostele jsou ustanovení bodů 9 a 23 obsažených v potvrzení hlubčického městského práva českým králem Přemyslem Otakarem II. ze dne 1. září 1275. Podle jejich znění existoval v Hlubčicích úřad zvoníků, škola a v kostele a na trhu měly být vyhlašovány termíny zasedání veřejného městského soudu, konaného třikrát do roka.¹⁹⁾ Protože soubor výsad král pouze potvrdil a v úvodu sám poznamenal, že mu bylo předloženo prastaré privilegium, je zřejmé, že obě ustanovení byla již v listině z 1. poloviny 13. století, resp. patrně už z doby před rokem 1222.²⁰⁾ Nevyplyvá z nich ale žádná informace o vzhledu starého kostela, ba striktně vzato ani doklad o skutečně stojící stavbě. Přesto, vzhledem k povaze Hlubčic, můžeme v době kolem přelomu 1. a 2. čtvrtiny 13. století počítat v místě s fungujícím kostelem neznámé podoby.

Dalším známým písemným údajem o kostele je teprve listina krále Přemysla Otakara II. ze 17. listopadu 1259, kterou panovník potvrdil, že daroval kostelu v Hlubčicích, svému kaplanu Eliášovi a jeho nástupcům desátý díl královského příjmu z mýta a z městských platů.²¹⁾ Tím byl kos-

telu zajištěn každoroční příliv peněz a fara se stala potenciálně bohatou prebendou. Dále z listiny vyplývá, že správce hlubčického kostela náležel k duchovním důvěrníkům českého krále.²²⁾ Též je zapotřebí si všimnout, že plebán Eliáš se s panovníkem dohodl na obvěnění kostela peněžitými platy. Předmětem donace tedy nebyly obvyklé pozemky nebo naturální příjmy, věnované nově fundovaným sakrálním stavbám. Vzhledem ke stylové poloze nejstarších partií městského kostela (jak bude ukázáno níže) mám zato, že královská donace souvisela s podporou rozestavěného nového kostela ve městě.

Snad až někdy po roce 1272 a po smrti královského kaplana Eliáše projevil český král znovu doložitelný zájem o správu městského kostela v Hlubčicích. Mezi srpnem 1272 a červencem 1278 postoupil Přemysl Otakar II. patronátní právo hlubčického kostela řádu johanitů, kteří měli opevněnou komendu v blízkých Hrobníkách.²³⁾ Johanité ve městě obsadili farní dvůr a setrvali zde do neklidných let 1281–1282. V té době však kvůli sporům se sebevědomým městem své sídlo v Hlubčicích opustili a odešli nazpět do Hrobník. Pro město to byla drtivá rána. Kostel byl uzavřen a ve městě ustaly bohoslužby. Nebylo, kdo by v případě potřeby udělal křest, rozhršení či poslední pomazání, nemohly se konat pohřby na městském hřbitově kolem chrámu. Hlubčičtí měšťané na velkou újmu reagovali ukvapeně a dobyli a rozbořili hrobnickou tvrz ve snaze donutit johanity k návratu do města. Prudký konflikt urovnali v roce 1282 vzájemnou dohodou nový zeměpán na Opavsku, syn krále Přemysla Otakara II., vévoda Mikuláš I. a generální převor johanitů Hermann z Hohenlohe. Město se zavázalo nečinit řádovým rytířům další těžkosti a vyplatit johanitům náhradou 20 hriven stříbra, za které měli johanité koupit ve městě dva domy v blízkosti farního dvora a zřejmě z nich zřídit řádovou komendu v Hlubčicích. Měšťané museli přistoupit na podmínku, že johanité prolomí v městské hradbě dvě menší branky pro svou potřebu.²⁴⁾ Za to generální převor slíbil usadit v nové komendě a při farním kostele 8 johanitů-kněží, zavázal se obstarávat městskou farní školu

18) Gregor Wolny, Kirchliche Topographie von Mähren, meist nach Urkunden und Handschriften. I.5. Brünn 1863, s. 297.

19) Jindřich Šebánek – Saša Dušková edd., Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V.2. (1267–1278) [dále jen CDB V-2]. Pragae 1982, s. 467–474, č. 790: (9) „...Item quod scolas, officium campanatoris et pastoris pecorum cum consilio civium semper conferat advocatus...“; (23) „...Item sunt in anno tria iudicia publica, que pronuntiantur in ecclesia et in foro...“. Hlubčická farní škola, jedna z nejstarších doložených městských farních škol v českých zemích, je potom průběžně dosvědčena po celý středověk. Místo rektora školy bylo prestižním a výnosným postem. Např. 15. listopadu 1342 je zastával Mistr Jan, notář zemského hejtmána opavského, Heynka z Hlubčic (SÚA Praha, fond: řád maltézských rytířů – listiny, sign. Jo III Gr 10, inv. č. 155: „...magister Johannes Rector scholae ibidem in Lubschicz...“), který po hejtmánově smrti přesídlil do Vratislavi, kde měl hejtmán dříve dům v tzv. čtvrti kožešníků (srov. např. k 15. dubnu 1359, Janina Gilewska-Dubis – Kazimierz Bobowski edd., Regesty śląskie. IV. 1358–1359. Wrocław – Warszawa 1993, s. 183, č. 460).

20) K době udělení původních městských práv Hlubčicím srov. Jaroslav Bakala, K otázce kontinuity osídlení v lokovaných městech opavské provincie, Časopis Slezského muzea, série B – vědy historické 22, 1973, s. 57–58; Jaroslav Bakala, Zrod městského zřízení na středověkém Opavsku, Časopis Slezského muzea, série B – vědy historické 26, 1977, s. 102–104; Martin Wihoda, Geneze městského zřízení na Moravě jako zakladatelské dílo markraběte Vladislava Jindřicha? Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity C 45, 1998, s. 31–32; Dalibor Prix – Martin Wihoda, 2001, o. c. v pozn. 8, s. 196.

21) Listina není zachována v originále, její insert je však obsažen v privile-

giu královny-vdovy Kunhuty z 11. února 1281 (CDB V-1, s. 322–323, č. 204: „...quod decima decime nostre thelonei et census ecclesie in Hlupchyzhc attineat ex debito et de iure, ipsam decimam dilecto nobis capellano Elye et suis successoribus confirmamus...“; SUB IV, s. 270, č. 404).

22) Srov. pozn. 21. Kaplan Eliáš byl hlubčickým farářem a kostel spravoval ještě 20. srpna 1272, kdy vystupoval jako svědek listiny vydané přímo v Hlubčicích městským fojtem Dětrichem (CDS II, s. 11, č. 11: „...Helyas plebanus ecclesie de Glubchiz...“).

23) Darovací listina se nedochovala a nevíme ani, zda byla vyhotovena. Samotný darovací akt ale nezvratně vyplývá z privilegia královny-vdovy Kunhuty pro johanity ze dne 13. října 1279 (SUB IV, s. 248, č. 374) a z konfirmace olomouckého biskupa Bruna z 18. října 1279 (SUB IV, s. 248–249, č. 375). Johanitům znovu potvrdil držbu patronátu hlubčického kostela dne 30. srpna 1302 v Olomouci český a polský král Václav II. (Antonín Boczek – Josef Chytil edd., Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae. Urkunden-Sammlung zur Geschichte Mährens. V. (1294–1306) [dále jen CDM V]. Bruna 1850, s. 145–146, č. 140) a 15. dubna 1307 v Praze kourímský arcibiskup a oficiál pražského biskupství Rapota (Josef Emler ed., Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. II. (1253–1310) [dále jen RBM II]. Pragae 1882, s. 1214, č. 2777). Rapotova konfirmace je svědectvím o konfliktu mezi hlubčickými johanity a opavským zeměpánem, vévodou Mikulášem I. Spor byl urovnán teprve v roce 1308 (Colmar Grünhagen – Konrad Wutke edd., Codex diplomaticus Silesiae. XVI. Regesten zur schlesischen Geschichte (1301–1315) [dále jen CDS XVI]. Breslau 1892, s. 119–120, č. 2976).

24) Jedna z nich, později zazděná, se zřejmě dochovala v torzu severního segmentu městských hradeb dodnes.

jedním mistrem a dvěma preceptory a převzít nazpět do správy městský špitál.²⁵⁾ Po roce 1308 pak už ve středověku nebyla podstatněji narušena správa městského kostela řádem johanitů. A to až do roku 1492, kdy se jakoby opakovaly události z let 1281–1282, včetně útěku komtura Ondřeje do Hrobníků a následného dobytí hrobnické tvrze zástavním držitelem Hlubčic Petrem Haugwicem.²⁶⁾ Český a uherský král Vladislav Jagellonský a jeho bratr Zikmund Starý sice zprostředkovali dohodu, na základě níž se komtur Ondřej s johanity vrátili roku 1502 do Hlubčic, na rozdíl od závěru 13. století ale historka neskončila posílením postavení rytířů sv. Jana v Hlubčicích. Naopak symbolicky předznamenala jejich definitivní odchod z města a od farního kostela za komtura Hanuše Niemietze v letech 1523–1524.²⁷⁾

Ze 13. ani ze 14. století není znám žádný písemný údaj, který by výslovně zachytil zahájení, postup nebo dokončení stavby městského kostela v Hlubčicích. Proto jsme odkázáni na nepřímá svědectví psaných pramenů. O existenci presbytáře kostela s fungujícím hlavním oltářem Panny Marie přesvědčuje údaj z 3. února 1349. Tehdy vystavil v Hlubčicích vévoda Mikuláš II. Opavský a Ratibořský na

prosbu svého přítele, opavského zemského hejtmána Heynka z Hlubčic, privilegium, kterým potvrdil, že Heynko vystavěl a zřídil ve farním kostele v Hlubčicích oltář Božího těla a nadal jej ročním platem zakoupeným ze svých peněz.²⁸⁾ Zřizoval-li zemský hejtmán v kostele druhý oltář Božího těla, je takřka jisté, že hlavní oltář Panny Marie již existoval. Heynko se nedlouho poté, v roce 1351 nebo 1352, obrátil prostřednictvím svého přítele Pavla z Krnova, biskupa v Gurku a kaplana uherského královského dvora, na krále Ludvíka Uherského se žádostí o přimluvu u papežské kurie ve věci udělení odpustků pro svůj hlubčický oltář Božího těla. Ludvík z Anjou mu vyhověl a 2. července 1352 papežská kurie v Avignonu udělila oltáři Božího těla ve farním kostele v Hlubčicích právo odpustků po dobu jednoho roku a 40 dní pro všechny zbožné poutníky a kajícíky, kteří by kostel navštívili a před oltářem se modlili ve všechny čtyři hlavní mariánské svátky.²⁹⁾ V kuriálním záznamu Ludvíkovy žádosti a v udělení odpustků jsou jemné difference. Kurie totiž nevyhověla požadavkům beze zbytku. Přednost byla dána privilegování mariánských svátků přesto, že Heynkův oltář byl zasvěcen Božímu tělu. Navíc je zřejmé, že odpustky za mariánské modlitby mohli získat právě jen ná-

25) SUB V, s. 33–34, č. 38. Závazek přebývání osmi johanitů-kněží však byl záhy interpretován tak, že v komendě žilo osm johanitů-zasvěcených rytířů a počet skutečně vysvěcených kněží mezi nimi kolísal.

26) Hutné, ale výstižné vyličení sporu podává neúplná výpověď před olomouckým konzistoriálním soudem z roku 1534. V ní byl hrobnický (a titulárním hlubčickým) komturem Mikulášem Czedicem obviněn tehdejší zástavní pán Hlubčic, Jan Planknar z Kynšperka, z neoprávněného obývání johanitské komendy ve městě u kostela. Planknar se bránil poukazem na to, že Czedicův předchůdce, komtur Jan Niemietz se svými spolubratry komendu opustil, odešel do Hrobníků a ve městě více nesídlil (ZA Opava, ACO, úřední knihy, inv. č. knihy 265, soudní akta olomouckého oficialátu I (1469–1540), fol. 303). Podrobnější jsou potom výpovědi hlubčického městského notáře Jana Wolfiga a hlubčického děkana Jiřího Hirspergera ze 14. května 1535, ve kterých je stručně shrnuta celá pohnutá historie hlubčické komendy od útěku komtura Ondřeje Schundlosse až po konflikt Mikuláše Czedice s Janem Planknarem (ZA Opava, ACO, úřední knihy, inv. č. knihy 265, soudní akta olomouckého oficialátu I, fol. 315v, „...In causa domini Oppidanorum Lubschicensium cum Nobili domino Nicolao Czedic Commendatore de ibidem...“). Srov. též Ferdinand Minsberg, 1828, o. c. v pozn. 11, s. 36, 38–39; podrobněji a přehledně Alois Ritschny – Franz Joseph Häussler, Geschichte der Malteser-Ritter-Ordens-Komende St. Johann in Schlesien. Geschichte der Kommende Gröbzig. Troppau 1931, s. 23–84. Podstatou sporu se stal požadavek Petra Haugwice na složení holdu ze strany johanitského komtura po smrti uherského a českého krále Matyáše Korvína a rezignaci jeho syna Jana Korvína na nároky na držbu Krnovska a Hlubčicka. Petr Haugwic si tehdy potřeboval pojistit věrnost zastaveného města vůči případným nárokům krnovského vévody Jana Osvětimského a jeho manželky Barbory Přemyslovny. Komtur s odvoláním na prastaré imunity odmítl hold složit a odebral se do Hrobníků. Nato Petr Haugwitz obsadil komendu v Hlubčicích, nechal porazit řádový dobytek, zavřel školu a přiměl část johanitů, aby uznala jeho svrchovanost. Poté zabral silou komendu v Hrobníkách. Komtur Ondřej s hrstkou věrných bratří uprchl do Opavy.

27) Srov. prameny v předchozí poznámce 26. K událostem podrobně Alois Ritschny – Franz J. Häussler, 1931, o. c. v pozn. 26, s. 27–33. Ještě kolem roku 1700 se sice hrobnický komtur František Zikmund hrabě Thun pokusil prostřednictvím svého zmocněnce Leopolda ze Schleirweberu obžalovat hlubčický magistrát, že drží patronát kostela neprávem, ale krnovský (a hlubčický) vévoda, kníže Jan Adam Ondřej z Liechtenštejna, příkře nařídil vévodské kanceláři v Krnově, aby za účasti dvou přísedících soudců zemského práva rázně odmítla jakékoliv nároky johanitů a rozsudek s trvalou platností veřejně vyhlásila 23. června 1700 (opis mandátu knížete Liechtenštejna je součástí spisu krnovského děkana Ignáce Gottfrieda Langer z 22. března 1722 týkajícího se oprav kostela v Hlubčicích; ZA Opava, pobočka Olomouc, fond: Archiv konzistoře olomoucké, sign. G–1 [dále jen ZA Opava, ACO G–1], č. kart. 4731, č. j. spisu 7/1722).

28) Jiří Spěváček ed., Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. V.2. (1348–1350) [dále jen RBM V–2] Pragae 1960, s. 290–291, č. 592: „...altare, quod in ecclesia parochiali civitatis nostre Lubschicz idem Hyneco zelo devocionis divinoque ex instinctu in perhennem laudem dominici corporis specialiter construxit et fundavit...“ Heynko zajistil dotaci oltáře už před 3. únorem 1349. Dotaci akceptoval nedochovanou listinou zemský generální převor johanitů Havel z Lemberka (srov. zmínku v listině z 3. února 1349, RBM V–2, s. 290 až 291, č. 592: „...instrumentum reverendissimo viro fratri Galli, prioris...“). Odvody platů k oltáři ze 7,5 poplatných lánů před Opavou skládaly roční dávky: 3 věrduňků grošů z polí Mikuláše Červeného, půl hřivny grošů od Budewecka z Hoštic, půl hřivny z pole tak řečeného Smerera v (Malých) Hošticích, půl hřivny grošů od Jana Friczmannova, jeden věrduňk od Matyáše z Rozumic, jedna hřivna z pole jakéhosi Pfluckera, jedna hřivna od nějakého Kolaczschera (zřejmě Koláčka, člena v Opavsku později významné rodiny Koláčků, srov. František Štígl ed. – Irena Korbeldářová – Rudolf Žáček, Opavský listinář. V. Litterae foundationum, dotationum, erectionum, confirmationum, praesentationum, collationum, resignationum altarium Oppaviae [dále jen OL V]. Opava 1996, s. 6–8, č. 103, pozn. 5), 1,5 hřivny od Mikuláše řečeného Karge, půl hřivny od Ebirlina a jedna hřivna od Mikuláše řečeného Bidirman (RBM V–2, s. 290–291, č. 592: „...Primo de araturis Nicolai Ruffi tres fertones, item Budeweckonis de Hosthicz dimidiam marcam, item de araturis cuiusdam dicti Smerer dimidiam marcam, item Johannis Friczmanni alteram dimidiam marcam, item Mathie de Rosnicz unum fertonem, item de araturis cuiusdam dicti Pflucker unam marcam, iter Kolaczscheri unam marcam, Nicolai, dicti Karge, unam marcam dimidiam, Ebirlini dimidiam marcam et Nicolai, dicti Bidirman, unam marcam...“).

29) Ladislaus Klieman ed., Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia. I. Acta Clementis VI. pontificis Romani 1342–1352 [dále jen MVB I]. Pragae 1903, s. 766, č. 1491: „...Item quatenus omnibus vere penitentibus et confessis, qui in quatuor precipuis beate Marie Virginis et in Corporis Christi festivitatibus et aliis festivitatibus superius nominatis et per octabas earundem altare, per Henczkonem de Lubschitz in honorem eiusdem Corporis Christi fundatum pariter et dotatum, situm in ecclesia parochiali prefate Virginis in Lubschitz, Olomouensis diocesis, visitaverint, annuatim illas perpetue concedere dignemini indulgencias, que vestre placuerint Sanctitati. Fiat de uno anno et una quadragena in singulis festis beate Virginis R...“. Znovu ve středověku byl oltář Božího těla nepřímo zmíněn 19. října 1429 osobou jeho oltářníka Mistra Matyáše (František Štígl ed., Opavský listinář. III. Litterae foundationum, dotationum, erectionum, confirmationum, praesentationum, collationum, resignationum altarium Oppaviae [dále jen OL III]. Opava 1967, s. 20–21, č. 42: „...in Oppavia diocesis Olomouensis in domo habitationis honorabilis viri magistri Mathie, altaris altaris Corporis Christi in Lubschicz...“). Mistr Matyáš byl oltářníkem oltáře ještě 2. června 1437 (OL III, s. 51–52, č. 57: „...Presentibus... dominis Magistro Mathia, altaris altaris Corporis Christi in Lupschicz...“).

vštevňníci oltáře Božího těla. To, spolu se skutečností, že Heynko zřejmě v konceptu žádosti adresovaném uherskému králi spojil uctívání oltáře Božího těla s oslavou hlavních mariánských svátků, přičemž kostel v Hlubčicích byl zasvěcen Panně Marii,³⁰ klade otázku po smyslu Heynkovy akce, který zjevně přesahoval lapidární dikci uherské královské přímluvy. Přihlédneme-li k faktu, že patronátní právo kostela náleželo rytířské řeholi johanitů, že v Hlubčicích mělo podle úmluvy z roku 1282 být soustředěno 8 johanitů-kněží a že u oltáře Božího těla měla být slavena liturgie k počtě patronky kostela – Panny Marie –, pak obě zmínky o oltáři Božího těla jsou velmi pravděpodobně dokladem existence letneru v kostele. Chórová část kostela tedy byla

vyhrazena bohoslužbám johanitské komunity, zatímco laikům měl být určen velký oltář se zasvěcením Božímu tělu, typickým pro letnery, u něhož zároveň bylo možno uctívat patronku chrámu a města, Pannu Marii. Protože navíc kolem poloviny 14. století se těžiště stavebních prací přesunulo z kostela do jeho okolí a na hřbitově kolem chrámu byl vystavěn karner sv. Fabiána a Šebestiána,³¹ můžeme vcelku bez obav považovat stavbu nového kostela v Hlubčicích k roku 1348 za v podstatě hotovou. A to i když připustíme, že dokončení věží a západního průčelí kostela se mohlo protáhnout přes polovinu 14. století. Jižní z věží, už v roce 1541 nazývaná starou,³² nesla chrámové zvony. Její zvoniční patro bylo spolehlivě hotovo před sklonkem husitských vá-

30) Zasvěcení hlubčického kostela Panně Marii je doloženo např. 30. června 1395 (MINSBERG 1828, s. 239–240, č. B.5: „...in Unserer lieben Frauen Kirche...“) nebo 17. prosince 1395 (MINSBERG 1828, s. 242 až 246, č. B.7: „...in ecclesia parochiali Beatae Mariae Virginis ibidem in Lubschütz...“).

31) K tomu blíže Dalibor Prix, 2000, o. c. v pozn. 2, s. 14.

32) Daniel Arnold, Annales oppidi Leobschyzensis (rukopis z konce 16. století s mladšími doplňky z počátku 17. věku). Národní muzeum Praha, oddělení rukopisů a starých tisků, fond: Nostická knihovna, sign. MS d 12, fol. 16v: „...Anno 1541. Noua Campana dejecta est, von dem Alten Thurm undt Zuschlagen werden...“.

33) Daniel Arnold, Annales oppidi Leobschyzensis..., fol. 14r: „...Anno 1436 hat der Hertzog von Ratibor Leobschütz geplündert, undt weggeführt eysserne Thüren vom Kauffhause, Item die grose Glocke, welche bis gen Zulckowitz ist geführt werden, da Sie von waagen gefallen, wiederumb ist herein branht worden...“; Gottlieb Biermann, Geschichte der Herzogthümer Troppau und Jägerndorf. Teschen 1874, s. 201. Zvon pukl nedlouho po 29. září 1558 a byl nahrazen novým už 13. prosince téhož roku. Nový zvon, narychlo a špatně odlitý, však musel být přelit už 5. května 1559 v parkánu městských hradeb (Daniel Arnold, Annales oppidi Leobschyzensis..., fol. 17v: „...baldt darnach ist die grose Glocke in Tenebrae Zuspalten, Vndt am Tage Lucia anders gegossen werden, aber nicht gerathen... Anno 1559 wirdt die Glocke Neugegossen, freytach nach Ascensionis im Parchem am Oberthor...“). Zvon přelil Hans Sieberlich (Hans Lutsch, Verzeichnis der Kunstdenkmäler der Provinz Schlesien. IV. Die Kunstdenkmäler des Reg.-Bezirks Oppeln. Breslau 1894, s. 172, zde přepis části nápisu s datací MDXXXXXIX a poznámka, že znovu byl zvon přelit v roce 1850. K přelitu zvonu se váže žádost hlubčického faráře a děkana, olomouckého kanovníka a konzistorního assessora v jedné osobě, Antona Stanieka, který se 10. srpna 1850 obrátil na konzistor s žádostí o souhlas s proplacením přelitu velkého zvonu – viz ZA Opava, ACO G-1, č. kart. 4612, č. j. 5748/1850 – žádost děkana Stanieka a č. j. 5903/1850 – kladná odpověď konzistoru z 21. srpna 1850). Ke konfliktu mezi hlubčickým vévodou Václavem II. Opavským a jeho vzdálenějším synovcem Mikulášem V. Opavským a Ratiborským srov. stručně Augustin Weltzel, Geschichte der Stadt Ratibor. Ratibor 1861, s. 91; přehledně Dalibor Prix, Vévoda Václav II. Opavský a Hlubčický. Ve stínu otce, husitů a bezvládi, Časopis Slezského zemského muzea, série B – vědy historické 48, 1999, s. 199, 201.

34) Heinrich Kleiber, 1866, o. c. v pozn. 17, s. 22–23, č. II: „...hawsz vber gegen dem kore gelegenn czu Lubschicz...“.

35) Franz Kopetzky ed., Regesten zur Geschichte des Herzogthums Troppau (1061–1464). Archiv für österreichische Geschichte XLV [dále jen KRJ]. Wien 1871, s. 112, č. 410. Vévoda Mikuláš III. zajistil oltář ročním platem 10 hřiven grošů moravského počtu (tj. po 64 groších za hřivnu) a svěřil jej svému kaplanu Simonovi. Během probíhající akce však vévoda dne 9. července 1394 zemřel a jeho bratr a dědic Hlubčicka, Přemek I. Opavský, fundaci hned 10. července 1394 dokončil. Přitom oltářníka Simona zavázal ke čtení čtyř mší týdně a patronátní právo oltáře vyhradil opavským vévodům. Oltářník Simon byl v Hlubčicích významnou osobou. Vévoda Přemek si jej nadále ponechal ve službách jako kaplana a pověřil jej úlohou vévodského notáře (AP Opole, fond: AMG, sign. B 5, inv. č. 10: „...herr Symon altartherr czu Lupschicz, des den brif geschriben hat von geheissnes wegen des obgenannten hochgeborenen fursten herczog Przemken...“; MINSBERG 1828, s. 239–240, č. B.5; Srov. KR, s. 113, č. 412). Vévodský oltář sv. Jana Křtitele a sv. Zikmunda v kostele byl znovu zmíněn 2. července 1454, kdy vévoda Hanuš Opavský, Hlubčický a pán na Fulneku ve svém domě v Hlubčicích potvrdil, že se před něj dostavili představení hlubčického bratr-

stva Panny Marie s žádostí o schválení upravených statut bratrstva a potvrzení držby vsi Babice, kterou kdysi Hanušův otec, vévoda Václav II., zastavil Mikuláši Erlenhauptovi z Polné. Vévoda souhlas udělil a připomněl, že bratrstvo má zajišťovat vždy v úterý před svátkem sv. Markéty večerní vigílie, vždy následující středu zádušní mše a ostatní mše vždy v neděli za spásu duše vévody Václava II., jeho manželky Alžběty, jeho bratra Jana, jeho sester a všech vévodových předků. Vigílie a mše se měly konat u oltáře sv. Jana (Křtitele), který – jak vévoda neopomněl zdůraznit – byl založen jeho předchůdci a nadán platem z komorní renty. Podle statut se všichni členové bratrstva – muži i ženy – zavazovali při těchto liturgických ke zpěvu, ostatní laici v kostele se měli za vévodskou rodinu modlit. Dále vévoda v listině žádal od bratrstva obligátní poslušnost farářů, upřesnil odevzdávání dávek ze vsi Babice a zavázal babického rychtáře a sedláky odvodem dávek (jazykově mírně upravená edice německé listiny MINSBERG 1828, s. 269–273, č. B.18; výtisk Augustin Weltzel, Besiedlung des nördlich der Oppa gelegenen Landes II. Leobschütz 1891, s. 122–123); dále např. 26. března 1455, kdy na základě prezentace opavského a hlubčického vévody Jana potvrdil olomoucký generální vikář Jan Pauswangel na místo řeholníka Jana z Krakova nového oltářníka Mikuláše, syna Jiřího Troppera, z jedné z nejbohatších opavských měšťanských rodin (ZA Opava, ACO, úřední knihy, inv. č. knihy 129, Codex investitur farářů I. [dále jen ZA Opava, ACO CI.], fol. 24r: „...Altare Sanctorum Johannis Baptiste et Sigismundi in Lubschicz. ...Quod ad presentationem et petitionem Illustris principis et dominum Johannis ducis et dominum Oppauie et lobscicz ad altarem sanctorum Johannem reuerendissimum professionem fratris Johannis de Cracouia resignatus discretum Nicolaum Georgij Tropper in persona magistri dauid presentis ipsius legitimi ad id confirmamus re. Crida premissa presentibus confirmamus Regimen et administratorum... ad committendi. In quo prenomatus dominus dux Jus presentanti nosciter obtinuerit...“).

36) Fundaci oltáře schválil 30. června 1395 v Hlubčicích opavský a hlubčický vévoda Přemek I. (AP Opole, fond: AMG, sign. B.5, inv. č. 10, pergamenový originál s dochovanou vévodskou pečeti; edice v upravené němčině u MINSBERG 1828, s. 239–240, č. B.5; regest KR, s. 113, č. 412). Podle Přemkova privilegia byl oltářník povinen sloužit 4 mše týdně, nadto s farářem (v listině je všude důsledně nazýván *Lehnherr* nebo *Lehenherr*, zatímco oltářník byl označen jako *Kapellan* nebo *Kaplan*) každoročně v adventu a v pústu zpívat ranní mši k počtě Panny Marie a navíc každou neděli sloužit ranní mši, ovšem nikoliv na úkor kostela a faráře (vévoda bezpochyby myslel především na úkor příjmů chrámu a faráře). K těmto povinnostem vévoda přidal požadavek, aby oltářník každoročně v předvečer výročí smrti vévody Mikuláše III. Opavského, tedy vždy 8. července, zpíval zádušní vigílie a ráno 9. července odsloužil za zesnulého vévodu zádušní mši. Dále byl oltářník povinen čtyřikrát v roce, vždy v tzv. suché dny, připomínat vévodovu památku zpěvem večerních vigílií v pondělí a zádušními mšemi v úterý ráno. Závěrem důrazně připomněl, že oltářník má bezvýhradně poslouchat faráře. Plat k oltáři byl zajištěn z výnosů městské radnice, odkud měl být pravidelně oltářníkovi vydáván. Dne 8. července 1395 se obrátil hlubčický farář a současně komtur johanitů Petr z Wanzova na olomouckého biskupa, resp. generálního vikáře, a potvrdil, že hlubčický fojt Jindřich a měšťané Mikuláš Poschlin a Petr, řečený Vector, jej rádně požádali o souhlas se založením oltáře. Farář souhlas vyslovil, nicméně ve výčtu oltářnickových povinností připomněl logicky mši ve svátek sv. Kateřiny (tedy 25. listopadu), což vévoda ve svém dokumentu zřejmě opomněl. Další farářovy informace o povinnostech oltářníka vyplývaly z jeho dohody s ním. Mimo jiné musel mít oltářník slavnostní rochetu při procesích a liturgickém obcházení kostela, kterých se měl účastnit. Nesměl přijímat za mše žádné poplatky. Obětní peníze, kte-

lek v horním Slezsku, tj. před červnem 1433. Z roku 1436 totiž pochází zmínka o velkém zvonu, který byl zcizen při přepadení a vyloupení města ratibořským vévodou Mikulášem V. Opavským v noci z 25. na 26. listopadu, brzy však byl do věže vrácen.³³⁾ Severní věž vlastně nebyla v původně zamýšlené podobě dokončena nikdy. Znovu je existence presbytáře kostela doložena 14. května 1385, kdy se připomíná dům, kdysi zemského opavského hejtmána Heynka z Hlubčic, stojící naproti němu.³⁴⁾

Koncem 14. století nabylo na intenzitě vybavování městského kostela vedlejšími oltáři, poměrně dobře dokumentované písemnými prameny. Těsně před svou smrtí 9. července 1394 založil přemyslovský vévoda Mikuláš III. Opav-

ský a Hlubčický v kostele oltář sv. Jana Křtitele a sv. Zikmunda, jehož fundaci dokončil Mikulášův bratr, vévoda Přemek I. Opavský.³⁵⁾ V roce 1395 byl hlubčickým fojtem Jindřichem a jeho spoluměšťany jako představenými Bratrstva Panny Marie zřízen oltář Panny Marie, sv. Anny, sv. Kateřiny a sv. Hedviky³⁶⁾ v presbytáři kostela.³⁷⁾ V roce 1414 přibyl oltář Panny Marie, sv. Doroty a Kateřiny, který fundoval bohatý hlubčický oltářník Mikuláš Gawl, či Havel.³⁸⁾ Oba oltáře pak převzalo hlubčické chrámové bratrstvo, které u nich vydržovalo celkem čtyři oltářníky,³⁹⁾ z nichž jeden byl vždy nadřazen ostatním a dohlížel na řádný liturgický a organizační provoz u obou oltářů.⁴⁰⁾ Pouze dosti vágně, do doby asi mezi polovinou 13. až 1. čtvrtinou 15. století, lze

re by věřící nechali na jeho oltáři, byl povinen v úplnosti odevzdat farářovi. Bez souhlasu faráře nemohl zpovídat a nesměl přijmout žádnou legaci či úlohu zmocněnce. Teprve v závěru svého listu farář upřesnil, že fundátoři mu jako oltářníka představili kněze Petra Prause z Hlivic v horním Slezsku a slíbili, že po jejich smrti a skonu oltářníka případně podací právo oltáře purkmistrovi města Hlubčic (srov. insert v confirmaci olomouckého biskupa AP Opole, fond: AMG, inv. č. 11; edice německého překladu MINSBERG 1828, s. 241–242, č. B.6; regest KR, s. 113, č. 413). Den nato, 9. července 1395, vystavila také hlubčická městská rada písemný závazek k odvádění platu ve prospěch oltáře. Radní jménem celé obce a po poradě s přísedními, šéfy a mistry cechů potvrdili, že prodali roční plat 5 hřiven grošů moravského počtu (tedy po 64 groších za hřivnu) hlubčickému fojtu Jindřichovi a spoluměšťanům Mikuláši Puschelovi a Petru Vectorovi. Poznamenali, že jim fundátoři slíbili po své smrti odkázat podací právo oltáře. Dále se zavázali bez odkladů o každých suchých dnech vydávat oltářníkovi 5 věrduňků. Opět vyjmenovali povinnosti oltářníka a vtělili do listiny sankci ve výši 4 groše ve prospěch faráře za každou absenci z předepsaných mší (insert německé listiny v biskupské confirmaci AP Opole, fond: AMG, inv. č. 11; edice MINSBERG 1828, s. 242–246, č. B.7; regest KR, s. 113, č. 414). Teprve poté se vydali fundátoři za olomouckým biskupem Mikulášem, kterého zastihli 17. prosince 1395 v Příboře na severovýchodní Moravě, a předložili mu výše zmíněné doklady, načež biskup fundaci oltáře akceptoval latinskou listinou, do níž nechal opsat všechna tři předložená privilegia. Závěrem založení oltáře confirmoval, přivtělil k oltáři zajištěný plat a obročil udělil oltářníku Petrovi (originál s biskupskou pečeti AP Opole, fond: AMG, inv. č. 11; edice MINSBERG 1828, s. 242–246, č. B.7; regest KR, s. 114, č. 416; srov. též AP Opole, fond: AMG, inv. č. 12; edice MINSBERG 1828, s. 238, č. B.4).

37) Fundace oltáře Panny Marie, sv. Kateřiny, sv. Anny a sv. Hedviky byla brzy rozšířena knězem Matyášem, farářem v nedalekých Vojnovicích u Nové Cerekve, a u oltáře bylo zřízeno místo druhého kaplana. Dne 15. ledna 1408 donaci potvrdil vévoda Přemek I. Opavský na Hradci u Opavy, přičemž v confirmaci listině připomněl, že druhý kaplan má u oltáře pomáhat zpívat prvněmu oltářníkovi mariánské mše, zejména mši v pondělí, ve středu a v pátek. Pokud by některou mši zameškal, je povinen složit faráři pokutu 4 groše. Dále měl sloužit mše za vévodu Přemka a za jeho rodiče, tedy Mikuláše II. Opavského a Ratibořského a vévodkyni Juttu Falkenberskou, a za ostatní vévodovy předky (MINSBERG 1828, s. 248–249, č. B.D.9; regest KR, s. 116, č. 424). Dne 18. dubna 1408 požádal hlubčický farář Mikuláš Birkner o confirmaci fundace olomouckého biskupa Lacka z Kravař. V listině farář potvrdil, že Matyáš, farář ve Vojnovicích, hlubčický fojt Mikuláš Dlouhý (*Lange*) a měšťané Řehoř Mikuláš Puschel a Petr řečený Vector rozšířili nadání oltáře, situovaného „in chorum ecclesie parochialis in Lubschjcz“, ročním platem 6 hřiven grošů. Dále farář připomněl, že kaplan má plnit stejné podmínky jako první oltářník, včetně slavnostního oděvu při procesích a obchůzkách, zákazu zpovědi bez farářova svolení, odevzdávání obětí milodarů atd. Závěrem sdělil, že podací právo zůstane městské radě a že oltářníkem se má stát sám fundátor, tedy farář Matyáš z Vojnovic (latinský originál s pečeti faráře AP Opole, fond: AMG, inv. č. 13; německý překlad s chybným datem 20. dubna 1408 editoval MINSBERG 1828, s. 246–247, č. B.8; regest s chybným datem 20. dubna 1408 viz KR, s. 116, č. 425 a *Bertold Bretholz ed.*, *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae. Urkunden-Sammlung zur Geschichte Mährens. XIV (1408–1411)* [dále jen CDM XIV], Brunn 1903, s. 12, č. 14).

38) Mikuláš Gawl už před 12. březnem 1414 koupil za 100 hřiven grošů moravského počtu od městské rady v Hlubčicích, zastoupené toho ro-

ku Petrem Eystrotem, Augustinem Schönerem, Jiljím Voytem a Mikulášem Schneiderem, roční plat 10 hřiven grošů. Dne 12. března 1414 pak kup potvrdil opavský a hlubčický vévoda Přemek I., který v textu stručně shrnul, že oltářník v Hlubčicích, kněz olomoucké diecéze Mikuláš Gawl, se z božího vnuknutí rozhodl pro spásu duší svých předků zříditi nový oltář. Zakoupil proto od městské rady, která si k tomu vyžádala souhlas celé obce, starších a cechmistrů, plat pojištěný na příjmech městské rady. Oltářník přitom slíbil městské radě, že podací právo oltáře případně purkmistrům a představeným chrámového bratrstva. Vévoda se rozhodl udělit celé akci souhlas s odůvodněním, typickým pro zjitřenou dobu raného husitství, totiž snahou předejti všeobecně pozorovatelnému úpadku liturgie a bohoslužeb. Nakonec se zavázal, že získá souhlas administrátora olomouckého biskupství, patriarchy Václava Králíka z Buřenic, a zajistí, aby mu byl uchažec o oltářnictví řádně představen (latinský originál opatřený vévodskou pečeti v AP Opole, fond: AMG, inv. č. 14; německý překlad MINSBERG 1828, s. 250–252, č. B.10; regest KR, s. 118, č. 431). Oltářníkem se stal sám Mikuláš Gawl, který v roce 1427 znovu podpořil kostel a město, když zakoupil dědičný plat na pozemcích Hensla ze Schönbornu u Hlubčic, který se souhlasem hlubčického faráře a komtura johanitů Heynka z Wiesentitz určil z poloviny hlubčickým johanitům a z poloviny klášteru magdalenitek ve městě (Srov. *Ferdinand Minsberg*, 1828, o. c. v pozn. 11, s. 38; *Augustin Weltzel*, 1891, o. c. v pozn. 35, s. 121).

39) Vyplývá to z listiny z 21. ledna 1430, kterou v Hlubčicích adresovala městská rada administrátoru pražského arcibiskupství a olomouckého biskupství Janu Železnému, kardinálu od sv. Cyriaka, nebo olomouckému generálnímu vikáři. Městská rada v ní potvrdila, že se souhlasem přísedních, šéfů, celého městského senátu a cechmistrů osvobodila oltářnický dům bratrstva, položený naproti kostelu, ode všech městských daní a dávek s podmínkou, že bude navěky spjat s oltářem v presbytáři zasvěceným Panně Marii, sv. Anně, sv. Kateřině a sv. Hedvici a taktéž s druhým oltářem Panny Marie, sv. Kateřiny a sv. Doroty, ke kterým má městská rada patronátní práva a které spravují oltářníci Sebald Hartfaust, syn Petra z Holandska, vévodský rádcé, kaplan a zároveň oltářník v Opavě a dále oltářníci Jošt Brede, Jošt Schönborn a Mikuláš Sartorius z Hlubčic (latinský originál s pečeti města AP Opole, fond: AMG, inv. č. 19; edice německého překladu latinského originálu otiskl MINSBERG 1828, s. 256–258, č. B.13). Téhož dne, tj. 21. ledna 1430, vystavil v Hlubčicích souhlasné privilegium také opavský vévoda Přemek I. (latinský originál se sekretní vévodskou pečeti AP Opole, fond: AMG, inv. č. 18; německý překlad MINSBERG 1828, s. 254–256, č. B.E.12). Dne 4. února 1430 pak obě privilegia potvrdil olomoucký generální vikář Pavel z Prahy, kterému je předložil nejváženější z oltářníků bratrstva, Sebald Hartfaust (MINSBERG 1828, s. 253–254, č. B.11).

40) V letech 1427–1432 jim byl Sebald Hartfaust z Holandska. Pocházel z utrechtské diecéze a na Moravu přišel zřejmě už v doprovodu opavského vévody Václava II. v roce 1417. Od roku 1424 se uchažel o kanovnícké prebendy ve Vratislavi, které opustil opavský vévoda Mikuláš IV. Dne 14. září 1427 už byl oltářníkem v Hlubčicích a současně v opavském kostele klarisek (OL III, s. 10–11, č. 39: „...dominus Sebaldus Hartfaust de Hollandia, altaris in Lubschjcz necnon sancte Crucis et sancti Nicolay altaris altaris in monasterio nostro Sancte Clare...“), později získal další oltářnictví v Opavě a nakonec i v Olomouci. Před 24. únorem 1433 však patrně na oltářnictví v Hlubčicích rezignoval a odešel do Opavy, kde již od roku 1427 držel dům u kláštera sv. Kláry a následně vlastním nákladem vystavěl novou kaplanku u opavského farního kostela (OL III, s. 29–30, č. 45). Na jeho místo v Hlubčicích postoupil oltářník Jošt Schönborn. Ten se v roce 1441 podílel na dotaci

zařadit založení oltáře sv. Kateřiny, ve městě zřejmě neobvyčejně oblíbené světice, u něhož se dá jen hypoteticky předpokládat, že stál v laické části kostela, tedy v trojlodí nebo v některé z věží.⁴¹⁾ Do časového intervalu 1395–1433 můžeme položit i vznik oltáře Všem svatých.⁴²⁾ Před rokem 1419 byl v kostele zřízen také oltář sv. Jiří (později sv. Jiří a sv. Vojtěcha).⁴³⁾ Nejasná je doba založení oltáře sv. Ondřeje, Šimona a Judy, zmíněného teprve roku 1454 a jeho situování v rámci středověkého chrámu, stejně jako farní tradicí zmíněný údaj o oltáři sv. Anny, založeném domněle v roce 1444, o němž pochyboval už Řehoř Wolny.⁴⁴⁾

Kolem 10. března 1428 město během tažení proti Přemkovi Opavskému a Slezanům ohrozili husité, přičemž však není jasné, zda Hlubčice byly skutečně vypáleny, či jestli v takovém případě byl požárem postižen také farní kostel.⁴⁵⁾ Spíše se zdá, že nikoliv.⁴⁶⁾ Při dalším husitském nájezdu v září 1431 se město ubránilo a kostel opět zůstal ušetřen zkázy, i když v jeho těsné blízkosti shořel klášter magdalenitek a bylo vypáleno celé severní předměstí.⁴⁷⁾

oltáře 10.000 sv. rytířů v kostele sv. Mořice v Olomouci (KR, s. 151–152, č. 526; s. 162–163, č. 563), avšak hlavním oltářníkem bratrstva v Hlubčicích byl také 29. října a 21. listopadu 1453, kdy se na něj obrátil olomoucký generální vikář, aby uvedl nového oltářníka do Bavorova a nového faráře do Zubřic u Hlubčic (ZA Opava, ACO CI, fol. 10r a 11r: „...et Inuestitura sub vno Contextu ad dominum Jodocum Altaristam in lupczic...“). Prestižní oltářnický úřad zastával ještě 21. ledna 1455, kdy jej hlubčický vévoda Jan Zbožný označil za svého milého a věrného kaplana (MINSBERG 1828, s. 148–155, č. A.N.14). Místo, které se uvolnilo odchodem Sebalda Hartfausta a postupem Jošta Schönborna zaujal Jan Molner, syn Mikuláše z Hlubčic, současně v letech 1432–1452 oltářník oltáře Božího Těla v Opavě (Srov. např. OL IV, s. 8–9, č. 68: „...dominus Johannes Nicolai Molner, altaris in Lubschicz...“). Příjmy bratrstva rozšířil v roce 1437 hlubčický měšťan Matyáš Schneider ročním platem poloviny hrivny grošů ze vsi Královic u Hlubčic, což 21. května 1437 potvrdil vévoda Václav II. Opavský a Hlubčický. Přitom zdůraznil postavení tzv. nejstaršího oltářníka (originál zpečetěný vévodou Václavem II. a městem v AP Opole, fond: AMG, inv. č. 21; edice MINSBERG 1828, s. 258–259, č. B.F.14; regest KR, s. 143, č. 497).

- 41) Oltář je ve středověku uváděn spolehlivě jen jednou. Dne 18. dubna 1425 zaznamenala papežská kurie v Římě žádost klerika olomoucké diecéze, Ondřeje Scharfa, o provizi k oltáři sv. Kateřiny ve farním kostele v Hlubčicích. Obročí mělo údajně vynášet ročně 3 hrivny stříbra. Z této sumy a ze skutečnosti, že v Hlubčicích byly v tu dobu oba bratrské oltáře, zasvěcené mimo jiné patrony také sv. Kateřině, obsazené jinými oltářníky bratrstva Panny Marie, vyplývá, že inkriminovaný oltář sv. Kateřiny a jeho prebenda byly odlišnými položkami v liturgické organizaci kostela. Kurie žádosti vyhověla (Jaroslav Eršil ed., Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia. VII. Acta Martini V. pontificis Romani. 1–2 [dále jen MVB VII–1 nebo MVB VII–2]. Praha 1996 a 1998, s. 546, č. 1353: „...altari s. Katherinae sito in parochiali ecclesia in Lubisschicz...“). Dne 10. května 1482 fešil soud olomouckého oficiála spor o oltář sv. Kateřiny v Hlubčicích, k němuž byl křídou jmenován Petr, syn Lukáše z Hlubčic. Oltáře se však nemohl ujmout, neboť hlubčické bratrstvo údajně svévolně k oltáři dosadilo kněze Lukáše, faráře v nedaleké Hrozové (ZA Opava, ACO, úřední knihy, soudní akta olomouckého oficiálu I, inv. č. knihy 265, fol. 46: „...super presentationem altaris S. Katherine...“). Záznam by tedy bylo možné vztáhnout k oltáři sv. Kateřiny. Protože však kněz Lukáš minil ve lhůtě jediného týdne prokázat oprávněnost podacího práva bratrstva v Hlubčicích k dotčenému oltáři, je stejně tak možné, že se spor týkal bratrských oltářů Panny Marie, sv. Anny, sv. Kateřiny a sv. Hedviky nebo Panny Marie, sv. Kateřiny a sv. Doroty.

- 42) Vyplývá to z listiny, kterou vystavil 1. května 1438 na Hradci u Opavy vévoda Václav II. Opavský a Hlubčický. V ní potvrdil, že kdysi jeho zesnulý otec, vévoda Přemek I. Opavský (tedy před 28. zářím 1433), povolil hlubčickým měšťanům Janovi, synovi Pavla, Janovi, rychtáři v Zabčicích, Nikomedu Heynovi a Mikuláši Meißnerovi, aby založili oltář Všem svatých ve farním kostele a dotovali jej platem 10 hriven grošů ročně, zakoupeným na vsi Malých Stibořicích. Fundaci poté potvrdil i olomoucký biskup. V nejvyšší nouzi však musel vévoda Václav na obranu země zabavit řečený plat a odškodnit jím pana Jindřicha Su-

V noci z 25. na 26. listopadu 1436 město dobyl náhlým přepadem ratibořský vévoda Mikuláš V. Opavský. Přitom byl vyplněn kostel. Útočníci se vlámali do věže a zcizili zde velký zvon.⁴⁸⁾ Přesto se zdá, že i tento útok stavba přečkala bez vážnějšího poškození. Dále víme, že odolala prudké vichřici o Letnicích roku 1454, která smetla ve městě dvě desítky domů, a dokonce, že jako by zázrakem přestála bez úhony i ohromný požár, který 8. září nejasného roku (traduje se datum 1476 nebo 1481, pravděpodobnější je rok 1483) sežehl takřka celé město,⁴⁹⁾ stejně jako požár ve své těsné blízkosti v roce 1533, kterému padl za oběť opodál položený špitál sv. Jana s okolní zástavbou.⁵⁰⁾ Skutečnou pohromou pro kostel, zejména pro jeho vnitřní vybavení, pak znamenala zprvu nepřilís nápadná politická událost: prodej krnovského a hlubčického vévodství braniborskému markraběti Jiřímu Hohenzollernovi z Ansbachu v letech 1523–1524. Markrabě byl totiž přítelem Martina Luthera a záhy se stal horlivým přívržencem reformace. Zprvu se síce v Hlubčicích nic vážného nedělo, protože město bylo v zá-

pa z Fulštejna, což se údajně stalo se souhlasem tehdejšího oltářníka Kryštofa. Nyní se vévoda rozhodl k satisfakci oltáře a oltářníků a v náhradu jim zastavil rovnocenný plat a dávky ze vsi Královic (MINSBERG 1828, s. 260–264, č. B.15; regest KR, s. 145–146, č. 505).

- 43) Oltář, jehož situování a doba vzniku zůstávají nejasné, držel 6. října 1419 Jindřich Klodbok ze Starého Pačkova, který se tehdy zároveň ucházel o oltářnictví v tzv. fojtské kapli kostela sv. Jakuba v Nyse. V žádosti papežské kurii do Florence uvedl, že výnos oltáře v Hlubčicích činil necelé 4 hrivny stříbra (MVB VII–1, s. 220, č. 499: „...Non obstantibus altari s. Georgii martiris sito in ecclesia b. Marie in Lubschicz Olomucensis diocesis...“). V roce 1523 přikoupil k fundaci oltáře tehdejší oltářník Mikuláš Aberhardt za 100 uherských zlatých roční plat 8 zlatých, což 25. července 1523 potvrdili ve společné listině Jiří Hohenzollern z Ansbachu, markrabě braniborský a vévoda krnovský, s městskou radou v Hlubčicích (MINSBERG 1828, s. 276–278, č. B.K.20).

- 44) Oltář sv. Ondřeje, Šimona a Judy založili hlubčičtí měšťané a po celý středověk si proto udrželi jeho patronátní právo. Se značnou dávkou opatrnosti lze usuzovat, že fundátorem oltáře byl opavský zemský komorník Jindřich Hoberg, činný ve 30.–50. letech 14. století a že tedy založení oltáře spadalo do doby dokončení stavby kostela. Kolem roku 1450 byl oltářníkem tohoto oltáře jakýsi Ondřej. Jeho vztah k oltářníkovi Ondřeji Scharfovi, který roku 1425 žádal o prebendu u oltáře sv. Kateřiny v kostele, zůstává nejasný (ZA Opava, ACO CI, fol. 18r: „...Altare sanctorum Andree Simonis et Jude in Ecclesia parochiali Lubschicensis. Martinus de Dobrzana Archidiaconus etc. Notum facimus tenore presentium uniuersis Quod ad presentationum et petitionum prouidi viui Johanis Hoberg Conciuis Lubssicensis ad altare sanctorum Andree etc. per liberam discreti Andree ultimi rectoris vacans Discretum dominum Wenceslaum hertwinkel in rectorem legitimum instituimus et ministrem Ipsiusque ad id in persona prouidi viui ...[magistri] dauid procuratoris ipsius legitimi Crida premissa constituimus et presentibus confirmamus...“). In qua pretactus Hoberg Ius presentationum etc. noscitur obtinuerit...“). K oltáři sv. Anny s jakýmsi prastarým obrazem, ve známých středověkých pramenech neuváděnému, viz Gregor Wolny, 1863, o. c. v pozn. 18, s. 295.

- 45) Dne 14. března 1428 psal vratislavský biskup Konrád Olešnický městu Zhořelci, že husitské voje stojí před Hlubčicemi a město vypálily (Colmar Grünhagen, Die Hussitenkämpfe der Schlesier 1420–1435. Breslau 1872, s. 132 a pozn. 2). Tutéž informaci obsahuje dopis zhořelecké městské rady ze 17. dubna 1428 (tamtéž, s. 132, pozn. 3). Ovšem sám Colmar Grünhagen tyto údaje pochybně, když podotkl, že opavský vévoda Václav II., jemuž tehdy byly Hlubčice svěřeny, už 28. února 1428 uzavřel s husity příměří a že v seznamu vypálených slezských měst z června 1428 ani v kronice Zikmunda Rosicze nebyly Hlubčice uvedeny (srov. též Dalibor Prix, 1999, o. c. v pozn. 33, s. 170). Situaci ovšem komplikují sdělení dalších pramenů. Tak v kronice minoritů Jana Ludvíka Impekhoena se opět objevuje údaj o vyplnění Hlubčic husity v roce 1428 (Jerzy Kłoczowski ed., Fragmenty kroniki Jana Ludwika Impekhoena dotyczące prowincji czesko-polskiej dla lat 1225–1515, in: Jerzy Kłoczowski ed., Zakony Franciszkańskie w Polsce I. Franciszkanie w Polsce średniowiecznej 2–3. Franciszkanie na ziemiach polskich. Kraków 1989, s. 445: „...Civitas Leobsuicensis et Glo-

stavní držbě katolíka Jana Planknara z Kynšperka (1509 až 1524), po němž zástavu převzal v roce 1527 opolský a ratibořský vévoda Jan Dobrý a od něj si město pronajal münsterbersko-olešnický kníže a kladský hrabě Jindřich (II.) z Kunštátu a Poděbrad, jemuž hlubčičtí měšťané složili hold 1. listopadu 1531. Ovšem po smrti Jana Dobrého prosadil Jiří Hohenzollern vyplacení zástavy a na Velikonoce 1532 jeho zplnomocněnci převzali Hlubčice.⁵¹⁾ V roce 1534 byl ke správě kostela povolán evangelický pastor Martin Ticius a chrám se na jedno století stal ohniskem luteránské reformace nejen ve městě, ale i v širokém okolí.⁵²⁾

Shrneme-li řídce dochované středověké písemné zprávy a stejně nečetné retrospektivní zmínky, které lze po kritické úvaze využít, je možné pokusit se rekonstruovat, s ohledem na téma statí jen v nejhrubších rysech, fungování a význam kostela Panny Marie v Hlubčicích ve 14. a 15. století. Taková rekonstrukce není samoučelná, dokresluje úlohu stavby a nepřímo ozřejmuje některé detaily související s architektonickým vývojem objektu ve 13. až 15. století.

goviensis ab Hussitis spoliantur et exaruntur...). Podobnou, i když ještě méně konkrétní informaci obsahuje renesanční kronika Hlubčic z konce 16. století, která se však opírala o starší městské anály (*Daniel Arnold, Annales oppidi Leobschyzensis...*, fol. 14r: „...Anno 1428 Hussitarum Spoliatio in his Terrarum...“).

46) Srov. pozn. 45. Také kronika města z roku 1718 považovala obranu Hlubčic v roce 1428 (omylem ovšem uvádí rok 1426) za úspěšnou. Husité prý byli odrazeni a spokojili se pouze vypálením okolních vsí (srov. *Ferdinand Minsberg*, 1828, o. c. v pozn. 11, s. 26; údaj o husitském vojevůdci Welykovi, tj. ve skutečnosti asi Velkovi Koudelníkovi, který vyhrožoval opavskému vévodovi Přemkovi I. zničením tažením proti jeho zemi teprve na jaře 1430, je pouhou Minsbergovou kombinací. Městská kronika z roku 1718 převzala chybné datum 1426 z nedochovaných druhých středověkých analů města Hlubčic, které rovněž koncem 16. století využil městský písař *Daniel Arnold*, *Annales oppidi Leobschyzensis...*, fol. 17v–18r).

47) Srov. *Ferdinand Minsberg*, 1828, o. c. v pozn. 11, s. 26–27, s odkazem na kroniku města Hlubčic z roku 1718. Ohrožení města spadá do rámce tažení husitů vedených Prokopem Holým, Janem Čapkem ze Šán a Otikem z Lozy, kteří po 8. září 1431 vytáhli od Němcí ve Slezsku a do Opavy, kde se jim poddal vévoda Přemek I. se syny, dorazili patrně těsně před 28. zářím 1431. Pokus o dobytí Hlubčic tedy proběhl někdy kolem 20.–25. září. Podle městských analů husité k městu přitáhli od severu, tedy po zemské cestě od Grotkova a zaútočili na severozápadě proti Horní bráně a jejímú západnímu okolí. Pronikli až do parkánu. Hlubčickým však bylo jasné, že bojují o holé životy a město zmobilizovalo veškeré síly, mezi nimiž se vyznamenaly srdnaté ženy, údajně vrhající dolů z hradeb kameny a polévající útočníky vroucí vodou (barvitou zprávu barokní kroniky podal *Ferdinand Minsberg*, 1828, o. c. v pozn. 11, s. 26–27; věrohodnější je strážlivé vyličení, které do své kroniky opsál, i když s chybným datem 1436, písař *Daniel Arnold*, *Annales oppidi Leobschyzensis...*, fol. 17v–18r: „...Anno 1436. Leobschütz hat Sich der Huessietten erwehrt, aus dem Parchem geschlagen mit frauen hulff...“).

48) Srov. výše pozn. 33.

49) Zprávu o požáru viz *Daniel Arnold*, *Annales oppidi Leobschyzensis...*, fol. 15r: „...Anno 1476 am Tage Laurentij ist Leobschütz gar ausgebrant, nichts bleiben, dan die Schule, Kirche, undt der Creutzhoff undt Kaum 3. oder 4. hauslein, bejder Güttelej, undt weilen Kurtz vor diesem Brandt Hertzog Hans abgestorben war...“ nebo fol. 18r: „...Anno 1481. Vff Visitationis Mariae ist Leobschütz gar ausgebrant...“. Vévoda Jan Zbožný však byl naživu ještě 21. prosince 1482 a teprve roku 1488 je doloženo, že město držel v zástavě Petr Haugwic, přičemž zástavní suma byla nezvykle nízká údajně proto, že Hlubčice byly zpusťtošeny požárem. S ohledem na druhý údaj v Arnoldově kronice, který vychází ze starších letopisů, jejichž datování je posunuto nejčastěji o dva roky dopředu, se zdá, že k požáru mohlo dojít 10. srpna nebo spíše 8. září 1483.

50) *Ferdinand Minsberg*, 1828, o. c. v pozn. 11, s. 64.

51) *Daniel Arnold*, *Annales oppidi Leobschyzensis...*, fol. 12r–14r. Přehledný biogram Jindřicha (II.) Münsterbersko-olešnického podal poměrně nedávno *Stefan Glogowski*, *Potomci krále Jiřího z Poděbrad*. (Genealogie knížat z Minstrberka.) Ostrava 1989, s. 56–59, č. 38, který

Výše bylo konstatováno, že k roku 1349 kostel disponoval patrně již hotovým presbytářem, v němž stál hlavní oltář a později také bratrský oltář Panny Marie, sv. Kateřiny, sv. Anny a sv. Hedviky. Presbytář byl od zbytku kostela oddělen nedochovaným letnerem, na němž, nebo před nímž byl hlavní oltář laické části kostela zasvěcený Božímu Tělu. K této separované části chrámu příslušela sakristie, která přiléhala k presbytáři ze severní strany. Je sice písemně doložena teprve v rámci líčení velké morové epidemie ve městě roku 1572,⁵³⁾ sotva by se však bez ní dlouho obešel gotický kostel. Ostatně kolem roku 1600 byla starší sakristie přestavěna a překlenuta a nad ní vybudováno patro s knihovnou. Tento chrámový okřsek byl ve středověku doménou johanitů, a to především hlubčického komtura a faráře a dalších řádových členů, kterých bylo u kostela od roku 1282 celkem osm.⁵⁴⁾ Z hlediska chrámové hierarchie byl pochopitelně prvním mužem mezi křížovníky sv. Jana komtur podvojně hlubčicko-hrobnické komendy.⁵⁵⁾ V řadě případů není jasné, zda zároveň nezastával úlohu hlubčické-

ovšem Jindřichovu hlubčickou epizodu nezmínil. Jindřichova zástavní držba Hlubčic se pochopitelně opírala o souhlas jeho švagra, krnovského vévody, markraběte Jiřího z Ansbachu, který v té době také úzce spolupracoval s Piastovcem Janem Dobrým Opolským. K politice markraběte Jiřího se v posledních letech opakovaně z různých úhlů pohledu vyslovil Radek Fukala, ani on však komplikovanou majetko-právní situaci Hlubčic koncem 1. třetiny 16. století nereflektoval (srov. např. *Radek Fukala*, *Role Jana Jiřího Krnovského ve stavovských hnutích*. Opava 1997; *Radek Fukala*, *Náboženská politika markraběte Jiřího Braniborsko-ansbašského v krnovském knížectví, Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku*. Opera historica 7, 1999, s. 535–557; *Radek Fukala*, *Stavovské a knížecí Slezsko – nástin politického vývoje Slezska v letech 1400–1550*, in: *Ivo Hlobil – Marek Perůtka edd.*, *Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550*. I. Úvodní svazek. Olomouc 2002, s. 27–42).

52) *Daniel Arnold*, *Annales oppidi Leobschyzensis...*, fol. 24r–24v.

53) *Daniel Arnold*, *Annales oppidi Leobschyzensis...*, fol. 34r: „...in der Sacristien...“ O sakristii se v textu mluví jako o fungující součásti objektu, v níž se radili zástupci měšťanů s pastorem o postupu proti moru.

54) Počet celkem osmi bratří johanitů v Hlubčicích dokládá např. svědečná řada listiny, kterou v roce 1427 vystavil komtur Heynko z Wiesenitz (*Augustin Weltzel*, 1891, o. c. v pozn. 35, s. 121). Johaniti kněží pocházeli z rozličných míst ve střední Evropě a lze u nich vystopovat značnou mobilitu, vyvolanou často požadavky nadřízených. Např. právě v roce 1427 byli v Hlubčicích přítomni Lazar ze slezského Reichenbachu, bratr Materna z Vratislavi, Mikuláš z Břehu a Mikuláš ze Zhofelce. Také dva další johaniti byli ze Slezska – Jan Schellndorf a Mikuláš Schwanewitz. Naproti tomu např. komturem johanitů v Kladsku v roce 1341 byl Jan z Hlubčic, syn Lvův (*Konrad Wutke – Erich Randt edd.*, *Codex diplomaticus Silesiae XXX*. Regesten zur schlesischen Geschichte (1338–1342) [dále jen CDS XXX]. Breslau 1930, s. 164–165, č. 6591).

55) Z hlubčicko-hrobnických komturů známe k 22. červnu 1288 Dětricha (SUB V, s. 299–300, č. 384). Dne 7. prosince 1327 byl komturem Dětrich řečený z Lysník (CDS XXII, s. 30, č. 4704), ale už 22. března 1328 úřad zastával komtur Petr, koncem roku 1327 ještě řádový bratr v Hlubčicích (CDS XXII, s. 37, č. 4733). Dne 13. prosince 1355 se johanitské kapituly v Olešně ve Slezsku účastnil komtur Poppo (*Bedřich Mendl ed.*, *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae VI*. (1355–1358) [dále jen RBM VI]. Prae 1928, s. 109–110, č. 196). Dne 29. srpna 1365 byl komturem Vítek ze Žárů (*Colmar Grünhagen ed.*, *Codex diplomaticus Silesiae IX*. Urkunden der Stadt Brieg. Urkundliche und Chronikalische Nachrichten über die Stadt Brieg, die dortigen Klöster, die Stadt- und Stifftsgüter bis zum Jahre 1550 [dále jen CDS IX]. Breslau 1870, s. 37, č. 253), přeložený záhy do blízkého Makova ve Slezsku (srov. k 4. červenci 1369 *Augustin Weltzel*, 1861, o. c. v pozn. 33, s. 419–420), kterého vystřídal před 18. červencem 1368 bratr Jan (*Vincentius Brandl ed.*, *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae*. Urkunden-Sammlung zur Geschichte Mährens. X. (1367–12. XI. 1375) [dále jen CDM X]. Brünn 1878, s. 22–23, č. 29), doložený v hodnosti komtura ještě 16. ledna 1369, resp. 4. září 1369 (SÚA Praha, fond: RM – Listiny, sign. Jo XLIX Str. 41, inv. č. 2440). Po něm se vrátil do funkce komtura Vítek ze Žárů, uvedený v úřadě k roku 1377

ho faráře. Ten je poprvé výslovně jmenován teprve 23. listopadu 1352, kdy svědčil založení kláštera mandalenitek v Hlubčicích. Ve středověku byli hlubčičtí faráři zřejmě poměrně často souběžně hlubčickými děkany, byť první výslovnou zmínku o hlubčickém děkanátu máme teprve k roku 1484.⁵⁶⁾

Naproti tomu trojlodí kostela, jemuž patrně vévodil oltář Božího těla založený už před rokem 1349, bylo vyhrazeno obyvatelům města Hlubčic. V korpusu byly situovány také některé boční oltáře. V průběhu 15. století se emancipující měšťanstvo již nespokojilo s trojlodím a expandovalo také do presbytáře. Prostředníkem tohoto postupu se stalo chrámové bratrstvo Panny Marie, v němž byli zastoupeni představitelé města. A to nejen někteří členové městské rady a lokální duchovní elita z řad kostelních oltářníků, z nichž mnozí byli vévodskými kaplany, ale také přední kupci, řemeslníci mistři a jejich manželky. Bratrstvo se ujalo pod záminkou obohacení liturgického provozu u jednotlivých oltářů na vlastní korporativní náklady, což zajistě johanitům zásadně neškodilo, zajištění chodu většiny oltářů v trojlodí a v roce 1395 se souhlasem komtura a faráře založilo také oltář Panny Marie, sv. Anny, Kateřiny a Hedviky v presbytáři kostela. Tím de facto městská reprezentace odstartovala proces, na jehož konci stálo odstranění letneru, jakožto zcela zbytečné překážky. Přestože o tom nemáme relevantní zprávy, lze předpokládat, že nejpozději počátkem 16. století (ne-li již v průběhu 15. věku) byl letner zbořen, takže dnes po něm není na stavbě patrná

stopa. Bratrská pravidla zavazovala členy korporace k liturgickému zpěvu, a proto se bratrstvo stalo koncem 14. a v 15. století hlavním uživatelem také tribuny v mezivěži. Prostřednictvím bratrstva však město nekooperovalo pouze s johanity, ale také s vévodskou rodinou, neboť bratrstvu svěřili opavsko-hlubčičtí Přemyslovci jak správu vévodského oltáře sv. Jana Křtitele a Zikmunda, tak posléze v roce 1454 vlastně veškerou organizaci zádušních mší a vigilií konaných na paměť Mikuláše III. Opavského a jeho následovníků. Měšťané do kostela vstupovali bohatě zdobeným západním a jižním portálem. Severní portál bez výzdoby, orientovaný směrem k johanitské komendě a farnímu dvoru, byl určen slavnostnímu příchodu komtura, faráře a johanitů. Před jižním portálem, natočeným k náměstí a radnici, byla už ve středověku vystavěna obdélná předsíň. Zdá se, že s její stavbou se počítalo od samého počátku, protože jižní portál byl posunut mimo osu příslušného pole trojlodí k západu (obr. 2). Rovněž pozůstatky předsíně, dnes tvořené pouze zesílením cihelného zdiva postranních opěráků, nevykazují žádné stopy pozdějšího přizdění. Jen v souvislosti s přístavbou šestiboké barokní kaple k východnímu poli jižní lodi došlo k hrubému odtesání části kamenného soklu špičáky, což je na stavbě dodnes patrné. Předsíň měla dvě asymetrická pole křížových kleneb⁵⁷⁾ a prostor po straně portálu byl zřejmě vyhrazen rituálním a právním úkonům souvisejícím s městskou vládou. Jakkoliv to nemáme výslovně doloženo písemnými prameny, patrně právě pod ochranou předsíně byla vyhlašována některá rozhodnutí

(Augustin Weltzel, 1891, o. c. v pozn. 35, s. 120–121) a jako účastník provinční kapituly v Kladsku 7. února 1378 (CDS IX, s. 58, č. 405). Dne 11. listopadu 1383 byl hlubčickým komturem Leupold z Nichterwitz (MINSBERG 1828, s. 235–238, č. B.C.3), kterého později nahradil Petr z Wanzova (srov. k 13. února 1392, kdy se účastnil kapituly v Ivanovicích; Libor Jan, Ivanovice na Hané, Orlovice a johanitský řád. Příspěvek k poznání struktury a ekonomiky rytířských duchovních řádů do konce 15. století, Časopis Matice moravské CXI, 1992, s. 211–213), zastávající současně také úřad hlubčického faráře (MINSBERG 1828, s. 241–242, č. B.6; od 25. března 1398 je ale Petr z Wanzova doložen jako komtur v Kladsku). Dne 9. prosince 1427 byl komturem Heynko z Wiesentitz, zatímco farářem Petr ze Žitavy (Augustin Weltzel, 1891, o. c. v pozn. 35, s. 121). Petr ze Žitavy nedlouho nato postoupil v řádovém žebříčku a stal se hlubčickým komturem (doložen roku 1445, srov. přehledně Ferdinand Minsberg, 1828, o. c. v pozn. 11, s. 38). Po něm následoval Mikuláš z Bankowicz (údajně 1445–1447, srov. Ferdinand Minsberg, 1828, o. c. v pozn. 11, s. 38), nato v letech 1447–1449 je zmíněn Mikuláš Godaw, který za zprostředkování zemského hejtmána Kryštofa Barutha z Rovné uzavřel dohodu, podle níž se počet vyučujících na hlubčické škole stabilizoval v celkovém počtu čtyř osob včetně školmistra (srov. Ferdinand Minsberg, 1828, o. c. v pozn. 11, s. 38–39, pozn.). Dne 25. ledna 1450 zastával úřad komtura a zároveň faráře Jan Rapota ze Střihomí (KR, s. 160, č. 557) zmíněný ještě 30. června 1457 (CHF, fol. 49). V roce 1464 byl komturem bratr Hanušek, dne 3. prosince 1478 a znovu 13. října 1484 je uváděn hlubčický komtur a zároveň farář a hlubčický děkan Mikuláš (Jan Kapras ed., Pozůstatky knih zemského práva knížetství opavského. I. Knihy přední [dále jen ZDOp I]. Historický archiv 28. Praha 1906, s. 103, č. 88, kniha půhonů I, fol. 16b: „...Kniez Micolass, comptor Hlubcziczsky...“; ZA Opava, ACO, úřední knihy, inv. č. knihy 265, soudní akta olomouckého oficialátu I, fol. 62: „...In causa domini Nicolai thesaurarij et Nicolai decani lupssicensis...“ a v roce 1492 Hans Hund, dříve komtur v Břehu (Augustin Weltzel, 1891, o. c. v pozn. 35, s. 123; snad totožný s nejmenovaným hlubčickým komturem, který se soudil před olomouckou konzistoří s jakýmsi panem Jiřím 15. září 1490 o zaplacení 5 věrduňků grošů pokuty, k níž byl komtur již dříve odsouzen světským soudem – ZA Opava, ACO, úřední knihy, inv. č. knihy 265, soudní akta olomouckého oficialátu I, fol. 82v: „...In causa dominum Georgij et commendatoris In lubszicz...“). Ještě téhož roku 1492 jej vystřídal Ondřej řečený Schundloss, jenž zesnul v Hlubčicích 30. března 1507 (srov. ZA Opava, ACO, úřední knihy, inv. č. knihy 265, soudní akta olomouckého oficialátu I, fol. 315v: „...commendatore... Andream Schundloss...“; Alois Ritschny – Franz J. Häussler, 1931, o. c. v pozn. 26). Dne 24. srpna 1508 převzal komturství Mikuláš Pischek, který v Hlubčicích setrval do roku 1512, načež jej vystřídal Jiří ze Steinbachu. Po něm nastoupil v roce 1514 Vilém Beyer z Brumova, doložený v úřadě ještě 20. září 1516 (Zemský archiv v Opavě, fond: Slezský stavovský archiv 1318–1850, knihy, sign. 944, inv. č. 1; zemské desky krnovské I. [dále jen ZDK I], fol. 75r, č. 357) a 6. června 1517 (Jan Kapras ed., Pozůstatky knih zemského práva knížetství opavského. II. Desky zemské, část první (1431–1536) [dále jen ZDOp II]. Historický archiv 31. Praha 1908, s. 173, č. 154, desky zemské I–3, fol. 49a; srov. též ZA Opava, ACO, úřední knihy, inv. č. knihy 265, soudní akta olomouckého oficialátu I, fol. 315v: „...Wilhelmum Commendatorem...“). V roce 1519 se stal posledním komturem v Hlubčicích Jan Niemietz, jenž však za morové epidemie roku 1520 přesídlil do Hrobníka, odkud se pro spory se zástavním pánem v Hlubčicích, Janem Planknarem z Kynšperka, už do Hlubčic nechtěl vrátit. Ještě 15. května 1523 sice vystupoval s titulem komtura z Hlubčic, na přelomu let 1523–1524 však v kontumačně prohraném soudním sporu o dávky ova a pastvu komendu neúspěšně zadlužil pokutou 400 uherských zlatých a byl z funkce sesazen. V roce 1524 byl sice komturem v nedalekém slezském Reichenbachu, svůj život však zanedlouho skončil na popravišti v Kladsku. Nový komtur Mikuláš Czedlic z Broumova rezignoval na komendu s farou v Hlubčicích a trvale sídlil v Hrobníkách. Hlubčická komenda už pak nebyla obsazena, jakkoliv komtur Mikuláš se o ní úporně soudil a oficiálně její správu vykonával opavský komtur Gabriel Kunstorf (Augustin Weltzel, 1891, o. c. v pozn. 35, s. 123–124; též Vincenc Prasek, Křížovníci sv. Jana na Opavsku, 8. program vyššího českého gymnasia v Opavě za léta 1890/1891, Opava 1891, s. 3–33).

56) Roku 1352 byl farářem v Hlubčicích bratr Konrád (MINSBERG 1828, s. 231–233, č. B.A.1). Dne 11. listopadu 1383 svědčil v Hlubčicích po boku místního komtura Leupolda také farář Jakub z Vratislavi (MINSBERG 1828, s. 235–238, č. B.C.3). V roce 1408 byl hlubčickým farářem Mikuláš Birkner, člen přední a starobylé hlubčické měšťanské a fojtské rodiny Birknerů (MINSBERG 1828, s. 246–247, č. B.8). Dne 9. prosince 1427 je kromě komtura jmenován farář Petr ze Žitavy (Augustin Weltzel, 1891, o. c. v pozn. 35, s. 121). Srov. pozn. 55.

57) Předsíň prodělala patrně řadu úprav a koncem 19. století již nebyla její středověká podoba dostatečně čitelná. V roce 1904 byla zbořena, bohužel bez dostatečné dokumentace. Otisk její pultové střechy je na stavbě dodnes dobře patrný.

městské rady a fojtů. Ingerence města do chrámového provozu a využívání jednotlivých částí stavby dále posilovala skutečnost, že již od 1. poloviny 13. století náleželo městu zřízení a obsazování úřadu chrámového zvoníka (samozřejmě povětšinou ve shodě s farářem). Po výstavbě západních věží v průčelí kostela, které byly dostupné pouze ze schodiště ve věžičce přimknuté k západnímu konci jižního boku trojlodí, tak město fakticky ovládlo přístup ke zvonici v jižní věži, a tím i ke strategicky důležitým vrcholům věží. Rubem tohoto průniku města do provozního a komunikačního systému kostela byla péče a finanční vydaní, které městská rada musela věnovat (a jistě věnovala povětšinou ráda nebo alespoň samozřejmě) údržbě věží a zvonů. Ty, aspoň pokud víme ze zpráv z 15. až 18. století, byly pořízeny na obecní náklady.

Kolem kostela se rozkládal městský hřbitov obklopený zdí. V jeho jihovýchodním koutě byl kolem poloviny 14. století vystavěn karnher sv. Fabiána a Sebestiána. Stavba podélné sálové pohřební kaple s pětibokým závěrem, kružbovými okny a uvnitř sedile s kružbovou výplní nad lavicí, uzavřela podstatnou fázi středověké výstavby kostela.

Nástin dalšího vývoje objektu

V roce 1534 se ujali správy kostela evangeličtí pastoři. V důsledku změny liturgie došlo mezi 17. srpnem až 6. říjnem 1565 k vybudování nového rozsáhlejšího kůru v kostele. Ten tak doplnil starou gotickou tribunu v mezivěží, kde stály varhany doložené v roce 1554 a přestavěné Kašparem Gleubitzem v letech 1556–1557.⁵⁸⁾ Při těchto pracích bylo rozděleno původní vysoké severní podvěží ve dvě podlaží a osazeny dochované křížové bezzeberné klenby se štukovými hřebínky na hranách v novém přízemí severní věže a v obou věžích i nad nově vloženými postranními kůry.

V roce 1579 byla opravena koruna staré jižní věže, nadstavěna dvěma osmibokými etážemi a opatřena renesanční bání pokrytou měděným plechem (obr. 1). Nižší rene-

Obr. 4: Hlubčice, městský kostel Panny Marie. Jižní strana trojlodí. Ve středním poli je dobře patrné posunutí portálu z osy k západu, na bočních zdech opěráků pozůstatky středověké předsíně, zbořené počátkem 20. století. Západní a střední pole síně s opěráky je vyzděno na pískovcovém soklu, který ve východním poli chybí. V pseudogotickém jižním rameni transeptu integrován vyspravený raně gotický opěrák bez ústupku, odlišný od zbývajících viditelných opěráků. Jeho kamenný sokl je novogotickým doplňkem. Východní okno má cihlovou špaletu, okna středního a západního pole naopak pískovcová ostění. Kružby středního a západního okna jsou novogotickými doplňky z let 1903–1906.

sanční patro bylo vyzděno z cihel, opatřeno osmi obdélnými okénky, zevnitř zasazenými do šikmých, segmentově překlenujících špalet a s nimi do mělkých segmentově završených nik. Patro bylo diagonálně ve směru západojihozápadně-východoseverovýchodně přepaženo subtilní cihlovou příčkou s obdélným průchodem, k níž se ve východoseverovýchodním koutě pojil zachovaný zděný krb se segmentově překlenujícími příkladacími dvířky. Patro bylo uvnitř omítnuto rovněž dodnes relativně dobře dochovanými hrubšími vápennými omítkami, a vytvořilo tak obytnou místnost pro hlubčického vězníka a zvoníka, jehož úřad kdysi kodifikovala listina městských práv z 1. čtvrtiny 13. století.⁵⁹⁾ Horní osmiboké renesanční patro je hrázdné, rovněž s původními obdélnými okénky a zbytky renesančních omítek, později nejméně dvakrát přelícených vápnem. Současně došlo k omítnutí dvouvěžového průčelí a jeho pokrytí sgrafitovým kvádrováním.⁶⁰⁾

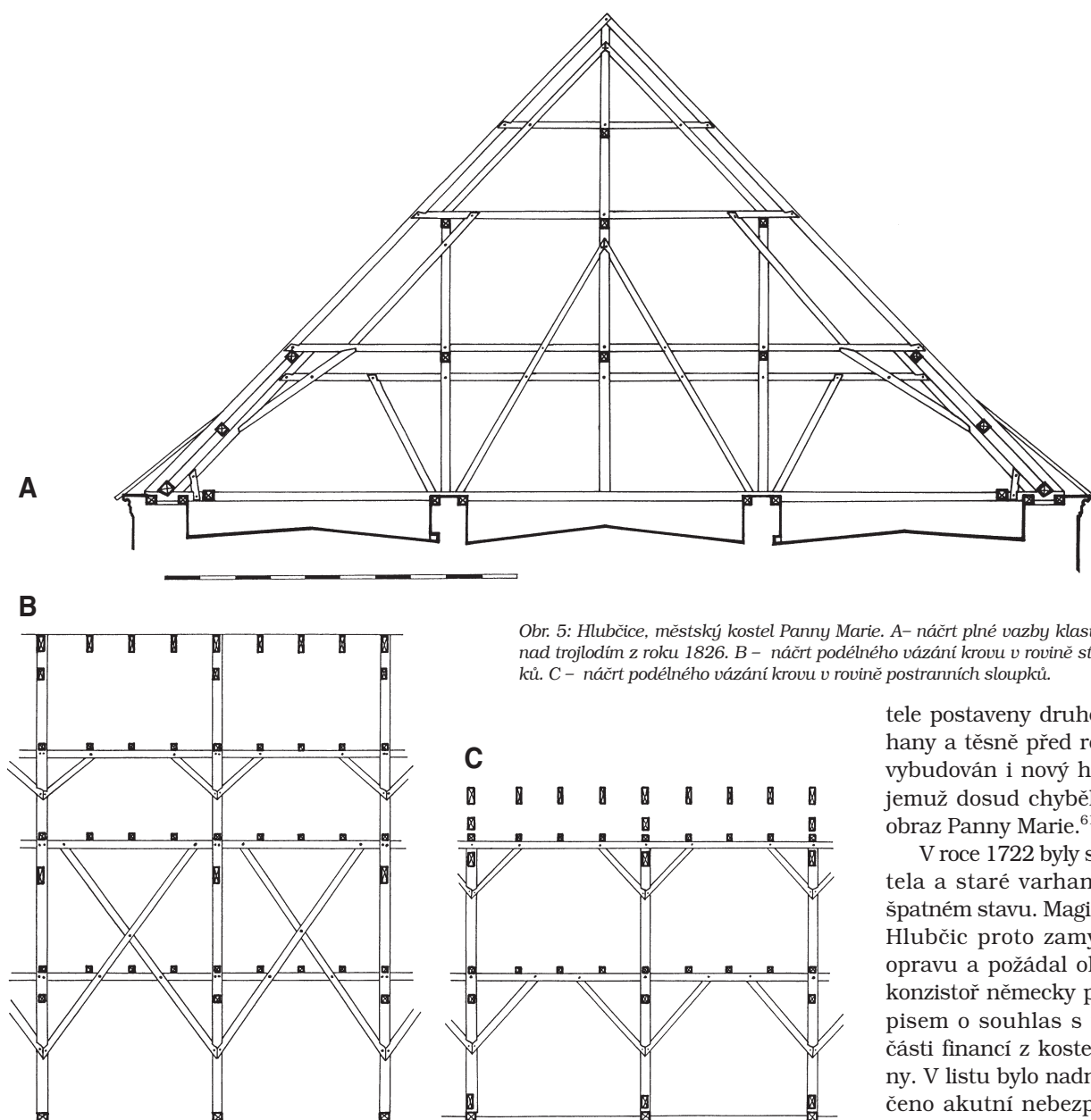
V roce 1615 je dosvědčeno klenuté patro nad sakristií kostela, které tehdy sloužilo jako chrámová knihovna. Podle pravoúhlých, okosených, zevnitř segmentově překlenujících oken a dalších detailů zařadil Hans Lutsch jeho vý-

58) Daniel Arnold, *Annales oppidi Leobschyzensis...*, fol. 18v; fol. 27r a fol. 28r.

59) Podlaha tohoto věžního patra je vydlážděna cihlami na vazbu. Bez speciálního průzkumu však nelze rozhodnout, zda se jedná o původní renesanční dláždění nebo pozůstatek barokních či klasicistních oprav. K dostavbě jižní věže též Ferdinand Minsberg, 1828, o. c. v pozn. 11, s. 64; dále Hans Lutsch, 1894, o. c. v pozn. 33, s. 170, který upozornil na podobnost helmice věže s věží renesanční radnice v Břeňu; stručně už třeba Gregor Wolny, 1863, o. c. v pozn. 18, s. 294; později např. Tadeusz Chrzanowski – Marian Kornecki, *Katalog zabytków sztuki w Polsce. VII. Województwo Opolskie. 2. Powiat Głubczycki*. Warszawa 1961, s. 24; nebo Czesław Thullie, *Zabytki architektoniczne Ziemi Śląskiej na tle rozwoju architektury w Polsce*. Katowice 1965, s. 601. Oficiální úřad hlubčického zvoníka byl udržován kontinuálně až do počátku 20. století. V 18. století byl úřad posílen zřízením mís-

ta druhého zvoníka. Tak např. ještě 22. listopadu 1898 v dopise olomoucké konzistoři (č. j. 1532) žádal hlubčický farář a děkan Karl Czernotzky o potvrzení Josefa Pecha k prvnímu a Franze Habury k druhému zvonictví (*Glockenamt; officium campanatoris*) – ZA Opava, ACO G-1, č. kart. 4612, č. j. 19305/1898. Konzistoř žádost vyřídila kladně na zasedání 30. listopadu 1898.

60) Ferdinand Minsberg, 1828, o. c. v pozn. 11, s. 64, 83, 94 a 97; Max Hasak, *Die katholische Stadtpfarrkirche zu Leobschütz, Oberschlesien* 6, 1906–1907, s. 470–474. Zbytky sgrafitových omítek byly na kostele dobře pozorovatelné do počátku 20. století. Do výčtu renesančních aktivit lze zařadit i odlití dalšího zvonu v roce 1561, který nesl městský znak a jméno nízkého zvonaře Jakuba Götze (Hans Lutsch, 1894, o. c. v pozn. 33, s. 172; srov. též Theodor Gröger, *Geschichte der Stadtpfarrkirche zu Leobschütz*. Leobschütz 1882, s. 17).

Obr. 5: Hlubčice, městský kostel Panny Marie. A – náčrt plné vazby klasicistního krovu nad trojlodím z roku 1826. B – náčrt podélného vázání krovu v rovině středních sloupků. C – náčrt podélného vázání krovu v rovině postranních sloupků.

tele postaveny druhé větší varhany a těsně před rokem 1691 vybudován i nový hlavní oltář, jemuž dosud chyběl malovaný obraz Panny Marie.⁶¹⁾

V roce 1722 byly střechy kostela a staré varhany ve velmi špatném stavu. Magistrát města Hlubčic proto zamýšlel jejich opravu a požádal olomouckou konzistoř německy psaným dopisem o souhlas s uvolněním části financí z kostelní pokladny. V listu bylo nadneseno vylíčeno akutní nebezpečí zřícení klenob a městská reprezentace ve snaze dodat žádosti na důra-

zu nabádala konzistořní assessorů k očitému přesvědčení se o bíděném stavu objektu. Magistrát odhadoval potřebnou výpomoc z kostelního jmění na 700 až 800 zlatých.⁶²⁾

stavbu do doby kolem roku 1600. V gotické válcové schodišťové věžičce, která umožňovala přístup do podkrovní a do věží, bylo zaslepeno původní okénko v přízemí na jihozápadní straně a částečně do jeho zádívky vybourán nový obdélný vstup široký 54 cm s překladem z vnitřní strany tvořeným pouze prknem o síle 4,5 cm a délce 76 cm. Současně byl sekundárně prolomen obdélný průchod v jižní zdi západního pole jižní lodi do přístavku kolem schodišťové věžičky. Zajistil tak přístup na schodiště do podkrovní z interiéru kostela. Novodobá zádívka pozdně renesančního průchodu, který neměl záklenek, ale jen dřevěný překlad, je na exteriéru stavby dodnes pozorovatelná. V roce 1625 byl namalován nedochovaný obraz Ecce homo pro jeden z bočních oltářů. Roku 1648 definitivně převzali kostel nazpět katolíci v osobě kněze Eliase Reymanna, po roce 1667 byl celý kostel nákladem vdovy Francisky Orlichové bohatě vymalován. Ve vysoké věži visely v roce 1672 tři velké zvony. V roce 1691 bylo v kostele celkem pět oltářů, tedy méně než ve středověku, přičemž mezi lety 1672 a 1690 byly v kos-

61) ZA Opava, ACO, inventáře far (Hlubčice, 1843), č. kart. 8264; dále ZA Opava, ACO, úřední knihy, inv. č. knihy 188, *Cornelius Oittweiler*, *Matricvla decanatus Carnoviensis*, 1672 (dále jen DM Krnov – 1672), pag. 93–95, s údajem o bývalé knihovně nad klenutou sakristií („...*Sacristia obscurior quidem, sed bene munita, super qua fornix, et bibliotheca olim...*“) a třech zvonech v jedné z věží („...*Dua egregiae et altae astant turres, in una earum 3 Campanae sat magnae...*“); ZA Opava, ACO, úřední knihy, inv. č. knihy 189, *Mattheus Johannes Coroschitz*, *Matricvla decanatus Carnoviensis*, 1691 (dále jen DM Krnov – 1691), pag. 57–60, s údajem o novém oltáři („...*In Ecclesia novum erectum est altare majus...*“); *Ferdinand Minsberg*, 1828, o. c. v pozn. 11, s. 83, 94; *Gregor Wolny*, 1863, o. c. v pozn. 18, s. 294–296, 302.

62) ZA Opava, ACO G–1, č. kart. 4731, č.j. 7/1722 (dopis purkmistra a městské rady druhotně opatřen tužkou foliací 5–6): „...zu höchst-nothwendiger Reparatur deß Kirchen-daches, wie auch aufrihtung eines neuen Tauglichen Orgel-Werck... In waß Vor einem Ehlenden, und fast schnöden Zustande, Sie Unsere Liebe Mütter die alhiege PfarrKirche befinden thue, da nicht allein daß dach derselben mit nicht geringer gefahr deß gantzen Gewölbes stettß mehr, und mehr einzugeben beginnet...“

Současně psal v tomtéž duchu konzistoři hlubčický farář Christian Franz Bernhardt, který připomněl, že celkově by oprava měla stát 1.400 zlatých, přičemž byl ochoten z kostelní kasy uvolnit 700 zlatých.⁶³⁾ Jenže konzistoř si dobře pamatovala, jak kníže Liechtenštejn odbyl hrobnické johanity s jejich nároky na patronát hlubčického kostela, a započala s obstrukcemi. Už 6. března 1722 musel děkan Gottfried Ignác Langer spěšně v dopise konzistoři vysvětlovat, že rozhodnutí vévodské kanceláře je bohužel platné a že hlubčická městská rada skutečně nemá dost prostředků na uhrazení celé náročné výměny krovu a střech a ještě varhan navíc.⁶⁴⁾ Biskupští úředníci však nakonec hlubčickou žádost bojkotovali a z oprav, zdá se, sešlo.

V roce 1734 se zřítla patrně zvětřalá kruzba velkého gotického východního okna zvonice jižní věže, prorazila brídicovou střechu jižní lodi, klenbu v západním poli jižní lodi a její trosky poškodily boční oltář. Proto 30. srpna 1734 v Olomouci projednávala konzistoř novou žádost opavického děkana Karla Josefa Flessela ve věci oprav vzniklých škod a stále rozpadlých chrámových varhan, k níž byl připojen povšechný rozpočet kostelního vitriku Ferdinanda Lucase Bardtkeho na nejnutnější výdaje 89 zlatých z kostelní pokladny.⁶⁵⁾ Tento stavební zásah je na kostele dodnes identifikovatelný. V podkroví jižní lodi je dobře patrné, že celá severní kápě západního pole staré gotické křížové klenby je hrubě kupolově nadezděna barokními cihlami, a vytváří tak nosnou rubovou skořepinu a zesílení proražené kápě. S jistou dávkou opatrnosti bychom snad s touto destrukcí mohli spojit také některé z fragmentů opracovaných kvádrů z bělavého pískovce nacházejících se dodnes ve věži. Nicméně město z vlastních výdajů uhradilo nedlouhou nato odlítní dalšího menšího zvonu pro kostel, tzv. umíráčku, který byl ve věži slavnostně zavěšen 20. února 1739.⁶⁶⁾

V 70. letech 18. století prošel interiér kostela barokními úpravami a v roce 1773 byl nově vydlážděn. V roce 1775 byl kostel opatřen novou sanktusní věží nad presbytářem a obnova byla ukončena slavnostním svěcením o Velikonočních 1778. K východnímu poli jižní lodi byla přistavěna šestiboká barokní kaple sv. Barbory a rovněž západní předsiň neznámého stáří byla nahrazena (či jenom dílem přestavěna?) zevně pětibokou předsiň.⁶⁷⁾

Poměrně velkou změnou ve vzhledu kostela bylo ubourání korun zdiva hlavní lodi, stržení vysoké dlátové střechy

severní věže, snesení renesančního volutového štítu mezi věžemi z doby kolem roku 1580 a osazení nové jednotné střechy nad celým trojlodím v roce 1826.⁶⁸⁾ Podle soudobé relace i mladších pozorování z let 1903–1906 totiž bylo dříve trojlodí kryto trojicí samostatných strmých střech.⁶⁹⁾ Krov z této etapy stavebního vývoje kostela se dodnes dochoval a náleží k nejpozoruhodnějším krovovým konstrukcím z 1. poloviny 19. století na moravsko-slezském pomezí (obr. 5). Předně se jeví dosti archaický. Řada jeho základních principů pramení v konstrukcích krovů obvyklých v období od 2. poloviny 16. do 17. století. Jeho podstatou jsou v plných vazbách (každá 4.) na vazných trámech vztyčené sloupky, ve střední ose trojice a v postranních osách nad arkádovými zdmi dvojice podélných vaznic a šikmá stolice nepřiléhající k spodnímu hambalku. Hutnou kompozici doplňují sestavy vzpěr, tři etáže hambalků, přičemž spodní úroveň je zdvojená a pateční vzpěry. Nápadné je především, že podélné ztužení ondřejskými kříži a klasovými vzpěrami probíhá výhradně ve svislých rovinách sloupků. Tento princip, kombinovaný s šikmou stolicí oddělenou od hambalků vetknutou podélnou vaznicí a středovými sloupky probíhajícími až po hřeben střechy, staticky relativně méně výhodný, lze v horním poříčí Odry sledovat v různých variantách již od poslední třetiny 16. století,⁷⁰⁾ ale po roce 1700 byl již vytlačován progresivnějším ztužením krovů v rovinách šikmých stolic a šikmými stolicemi přisazenými ke spodním hambalkům. Na druhou stranu nízký sklon, krokrově skládané šikmé vzpěry a užití prázdných vazeb potvrzují jeho vznik teprve v roce 1826.

V roce 1890 žádal administrátor kostela Theodor Hoffmann konzistoř o souhlas s odstraněním staršího oltáře sv. Floriana a jeho nahrazením novým oltářem. Přitom jakoby mimoděk na vysvětlenou poznamenal, že v uplynulých 14 letech byly z kostela odstraněny takřka všechny starší oltáře, podle něj v přechodném románsko-gotickém stylu (ve skutečnosti musely být pozdně renesanční a barokní, neměl-li ovšem na mysli raně a vrcholně gotické kamenné oltářní mensy) a místo nich instalovány nové, podle Hoffmanna „gotické“. Tak byl nákladem paní radové Rösslerové a kanovníka Josefa Dresslera odstraněn oltář Ecce homo, jehož obraz (z roku 1625) byl zavěšen naproti nové kazatelně, která byla vytesána podle starších plánů schválených provinční vládou. Dovídáme se, že starý oltář sv. Flo-

Konzistoř žádost projednala 22. února 1722.

63) ZA Opava, ACO G-1, č. kart. 4731, č.j. 7/1722 (list městského faráře s folií 7-8): „...Iam Saepius apud me se insinuaverat Amplissimus Senatus ratione ruinae Ecclesiae Parochialis et Specialiter illius Tecti et totaliter destructi Organi...“

64) ZA Opava, ACO G-1, č. kart. 4731, č.j. 7/1722 (dopis děkana Langer).

65) ZA Opava, ACO G-1, č. kart. 4731, č.j. 10/1734 (fol. 3-4 – průvodní dopis děkana Flessela; fol. 1-2 – rozpočet s obšírným zdůvodněním, proč je pouze odhadovaný a nikoliv exaktní). V komentáři rozpočtu vitrik Bardtke připomněl, že nejmenovaný zednický mistr má opravit velmi chatrný štít a uveď, že kus zdiva z dlouhých oken věže se již zřítla, prorazil klenbu poblíž bočního oltáře a je třeba ji opravit. Mistrovi se minilo dát 50 tolarů, něco měl dostat potřebný tesařský mistr a 60 zlatých měl stát materiál (9 šelfů vápna za 10 zlatých 30 krejcarů, 2 otepí prken za 10 zlatých 30 krejcarů, 30 jemných prken k podbití proražené brídicové střechy za 5 zlatých; mimoto se počítalo s použitím starých cihel). Dále ovšem vitrik Bardtke poukazoval na to, že zatím není známo, kolik bude stát materiál a odměny kovářů za vykování železných kotev ke zpevnění zdiva, pokrývačům za doložení brídicové křtiny, kupcům, kteří měli brídicu opatřit, a také paličům vápna.

66) Ferdinand Minsberg, 1828, o. c. v pozn. 11, s. 97.

67) Ferdinand Minsberg, 1828, o. c. v pozn. 11, s. 104–105; Gregor Wolny,

1863, o. c. v pozn. 18, s. 295. Tehdy byla nahrazena stará gotická tribuna, která původně zaujímala jen mezivěží, novou barokní kruchtou s konvex-konkávně zprohýbanou poprsnicí a štukovou rokokovou dekorací. Prostor pod kruchtou v mezivěži byl nově překlenut. V roce 1766 byly konečně osazeny nové varhany (Gregor Wolny, 1863, o. c. v pozn. 18, s. 294–295; Theodor Gröger, 1882, o. c. v pozn. 60, s. 18–19). Ke stavebnímu vývoji západní předsiň se lze obtížně vyjádřit, neboť byla počátkem 20. století stržena a případná podrobnější stavební dokumentace není zatím známa.

68) Gregor Wolny, 1863, o. c. v pozn. 18, s. 294–296. Štít mezi věžemi dokumentuje veduta Hlubčic provedená podle kresby Friedricha Bernarda Wernhera, otištěná v díle Scenographia urbium Silesiae. Barevný otisk uložen např. ve Slezském zemském muzeu v Opavě, fond: Sbírka vedut, F. B. Wernher, Scenographia urbium Silesiae, tab. II-d-i, sign. 042166; veduta je určena popiskou: *Leobschütz vulg. Lischwitz (laegernd.)*.

69) Srov. Gregor Wolny, 1863, o. c. v pozn. 18, s. 295, ovšem s mylným údajem, že do roku 1826 byly střechy kryté taškami; Hans Lutsch, 1894, o. c. v pozn. 33, s. 170; Max Hasak, 1906–1907, o. c. v pozn. 60, s. 470.

70) Jen namátkou lze uvést např. pozoruhodný renesanční krov nad presbytářem městského kostela Panny Marie v Ratiboři z doby kolem roku 1576.

Obr. 6: Hlubčice, městský kostel Panny Marie. Pohled od jihovýchodu na pseudogotický transept a novogotickou repliku presbytáře z let 1903–1907, stav v roce 2000.

riana měl být zrušen a na jeho místě vystavěna nová „gotická“ křtitelnice (dochována), na nový oltář minil administrátor převést obraz Ecce homo jako protiváhu nově pořízenému obrazu Bolestné Matky Boží. Oltář byl popsán jako bohatě zdobený, baldachýnový, s fiálami a figurami sv. Michaela a sv. Vavřince, které dodala firma z tyrolského Oberammergau. Z této etapy se v severní lodi kostela dochoval právě oltář sv. Floriana s obrazem, který dodal malíř Emil Lauffer z Prahy.⁷¹⁾

Avšak nejradikálnějším zásahem do podoby poměrně dobře dochovaného středověkého kostela byla dílem puristická regotizace a dílem zásadní přestavba objektu v novogotických formách v letech 1903–1907. Záměr vyvolal ve své době poměrně prudkou kritiku jak zastánců památkového zachování kostela, tak přívrženců radikálního zboření staré stavby a jejího nahrazení zcela novým kostelem. Proto se autor projektu, berlínský architekt Max Hasak, který se na akci pečlivě připravil, ve dvou zásadních článcích pokusil obhájit svůj dosti neobvyklý postup. Stavbu podrobil relativně důkladnému stavebně historickému průzkumu. Během něj na základě otisku starší střechy boční lodi, který byl čitelný na východní stěně jižní věže a údajně druhotně přefal její kordónovou římsu, dospěl k poznatku, že trojice paralelních střech odstraněných v roce 1826 nebyla původní.⁷²⁾ Svá další zjištění podepřel Max Hasak rozбором gotických forem v interiéru a dospěl k dodnes přijímanému názoru, že kostel byl původně bazilikou s příčnou lodí.⁷³⁾ Vy-

zdvihl historickou hodnotu gotické stavby, jejíž počátky položil do doby kolem roku 1240 a přestavbu na síňové trojlodí do pozdních let vlády císaře Karla IV. Tím získal klíčové argumenty pro obhajobu zachování trojlodí s průčelním dvouvěžím, zboření gotického presbytáře a pro rekonstrukci presbytáře o 16 m dále na východ, dále pro odstranění takřka všech barokních doplňků a konečně pro kontroverzní vestavbu dvouloďního transeptu mezi staré trojlodí a rekonstruovaný presbytář (obr. 6). Přitom je zřejmé, že snaha dokázat oprávněnost sporné vestavby transeptu vedla Maxe Hasaka k snaživému potvrzování existence původní baziliky s příčnou lodí pomocí důkazů buď nedostatečných, nebo dokonce pouze deklamovaných, ve skutečnosti však nikdy neupřesněných, protože neexistujících. Na druhou stranu je ne-

pochybné, že navzdory tlakům žádajícím úplnou demolici starého kostela, to byl právě Max Hasak, který zachránil velkou část gotické stavby a zajímavým experimentem s novostavbou presbytáře, v níž ale znovu osadil domodelované staré prvky, zachoval maximum z toho, co se za tehdejších podmínek asi zachránit dalo.⁷⁴⁾

Plány na přestavbu, resp. zprvu novostavbu kostela, se začaly rodit v hlavě nového hlubčického faráře Karla Czernotzkeho, který nedlouho po listopadu 1890 vystřídal administrátora Hoffmanna. Czernotzky byl neobyčejně agilní, vzdělaný a progresivně smýšlející duchovní, který považoval duchovní službu v Hlubčicích vskutku za své poslání. Zprvu jej zaměstnávala modernizace předměstského kostela Nejsv. Trojice. Ale už 14. července 1898 psal konzistoři do Olomouce o souhlas s přestavbou, kterou obratně nazýval restaurováním kostela a úpravou sanktuária, přičemž poukazoval na velmi špatný stavební stav objektu a nedosta-

schrift für christliche Kunst 20/9, 1907, s. 264; podle Hasaka např. Ernst Königer, 1938, o. c. v pozn. 15, s. 57; Teresa Mroczko – Marian Arszyski edd., Architektura gotycka w Polsce. Katalog zabytków. Warszawa 1995, s. 82; opatrněji Tadeusz Chrzanowski – Marian Kornecki, 1974, o. c. v pozn. 8, s. 32.

74) Celkové zhodnocení Hasakovy přestavby podala Irma Kozina, „Nowoczesny“ neogotyck w kościele parafialnym w Głubczycach, in: Marmur dziejowy. Studia z historii sztuki, Poznań 2002, s. 337–348. Max Hasak patřil ve své době k předním architektům Berlína a kromě četných reprezentačních staveb bankovních domů, klášterů a kostelů, na přelomu 19. a 20. století vysoce oceňovaných, se věnoval také teoriím architektury a jejím dějinám. Přehledný biogram s výčtem podstatných položek architektonického i teoretického díla (jen namátkou lze připomenout např. obsáhlé publikace o dějinách německého sochařství ve 13. století, o románské a gotické architektuře v Handbuch der Architektur, pojednání o kolínských románských kostelích sv. Martina Většího a sv. Apoštolů, dějiny magdeburského dómu atd.) zpracoval Hans Vollmer, Hasak, Max, in: Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart. XVI. Leipzig 1926, s. 96–97. Za podnětné konzultace k osobě Maxe Hasaka vděčím dr. Pavlu Šopákovi z Opavy.

71) Srov. obsáhlý dopis administrátora Hoffmanna konzistoři č.j. 644 ze dne 21. října 1890 (ZA Opava, ACO G–1, č. kart. 4612, součást spisu č.j. 11979/1890). Dochované plátno je signováno E. LAUFFER, PRAG 1890.

72) Max Hasak, 1906–1907, o. c. v pozn. 60, s. 470.

73) Max Hasak, 1906–1907, o. c. v pozn. 60, s. 470–473; Max Hasak, Die Erweiterungsbauten der Stadtpfarrkirche zu Leobschütz in Oberschlesien und der Pfarrkirche St. Mauritius zu Friedrichsberg bei Berlin, Zeit-

tek prostoru pro lidnatou hlubčickou farnost. Případným námitkám předešel návrhem, aby se bohoslužby dočasně přesunuly do nedávno renovovaného kostela Nejsv. Trojice.⁷⁵⁾ Dne 30. března 1899 informoval olomouckou konzistoř dopisem č. j. 435 o pokročilých přípravách na zvětšení kostela. Sděloval, že ke kostelu již byl navezen stavební materiál, především kámen a cihly, optimisticky komentoval četnými sbírkami a dary narůstající fond financí na přestavbu a připomněl, že celý záměr již kladně posoudil pruský královský stavební rada Jakisch z Bytomi. S přestavbou se mělo započít co nevidět.⁷⁶⁾ Ovšem akci zdržovalo byrokratické dohládování náležitostí a složitost příprav, takže teprve 14. července 1903 farář a děkan Czernotzky žádal konzistoř o povolení zahájit stavbu, položit základní kámen a současně přesunout bohoslužby dočasně do boční lodi kostela.⁷⁷⁾

V roce 1903 došlo k odbourání gotického presbytáře, demolici středověké sakristie a renesančního depozitáře nad ní, následně ke zboření kaple sv. Barbory a odstranění předsíní a přístaveb po stranách trojlodí. Gotické články starého presbytáře byly rozebrány, očíslovány, domodelovány a dílem znovu osazeny v novostavbě presbytáře z let 1903–1904. Ten však byl nyní o jedno pole kratší. To umožnilo Maxi Hasakovi vyřadit poškozené články (některé hlavice, dřívky přípor, segmenty klenebních žebířů) a doplnit je věrnými replikami jen v poměrně malé míře. Podle kruzby, odhalené v severní zdi presbytáře při bourání sakristie, která byla údajně přenesena do jednoho z oken nového presbytáře, byly zhotoveny také repliky kruzby v ostatních oknech.⁷⁸⁾ Naproti tomu zaniklo gotické sedile v presbytáři na jižní straně, sanktuář na jeho severní straně i stará kamenná křtitelnice s gotickým nápisem, které zmiňují ještě Řehoř Wolny a Hans Lutsch,⁷⁹⁾ a portál do sakristie. Dílem z rozebraného materiálu byly vybudovány opět opěráky, na jejichž vrcholech Hasak zrekonstruoval kamenné stříšky evokující původní vzhled, jehož stopy na stavbě při průzkumu našel a které potvrdil také popis Hanse Lutsche.⁸⁰⁾ V trojlodí byla obnovena v 18. století přeformovaná ostění gotických oken, do nichž Hasak nechal osadit novotvary kruzby údajně inspirovaných tvaroslovím původních poškozených kruzby z věží (obr. 4). Pouze ve východním po-

Obr. 7: Hlubčice, městský kostel Panny Marie. Východní okno v jižní zdi trojlodí, kolem 1250 – před 1259, stav z roku 1995. Kružba je rekonstrukcí Maxe Hasaka podle fragmentů okna odhaleného v roce 1903 ve východní zdi jižní lodi, v níž byly osazeny dílce původních raně gotických svislých kruzbových prutů s vegetabilně zdobenými hlavicemi a torza patek.

li trojlodí byly osazeny repliky kruzby zhotovené podle okna dochovaného ve východní zdi boční lodi síně,⁸¹⁾ přičemž jižní okno integrovalo jeho puristicky očištěné a domodelované části (obr. 7). Z původních přístaveb byla ponechána pouze gotická válcová věžička se schodištěm na kruchtě a do podkrovní, její plášť byl však zevně zčásti přezděn a doplněn novou kuželovou střechou. Kostel obdržel novou korunní římsu, údajně zhotovenou podle původní. Kruzby v oknech věží byly doplněny nebo nahrazeny kopiemi, resp. volnými replikami. Velmi citlivě byly restaurovány všechny tři portály trojlodí a uvnitř pietně očištěna a vcelku věrohodně domodelována bohatá vegetabilní výzdoba hlavic přípor a pilířů, místy poškozená při barokizaci kostela v 18. století. Ovšem tam, kde to nevedlo, se Max Hasak nezdíral ponechat původní kamenickou výzdobu i v mírně poškozeném stavu, jako je tomu např. na západním portále. Nově naopak přibyl prostorný transept, kaple po stranách presbytáře a sakristie. Už v roce 1904 byl rozebrán starý hlavní oltář kostela, děkan Czernotzky jej nechal za 3.000,- marek restaurovat hlubčickým pozlacovačem Hessem a s podporou Maxe Hasaka a na přání berlínského arcikněze Wilhelma Franka vyjednal jeho přesun do kostela

75) ZA Opava, ACO G-1, č. kart. 4612, č. j. 11682/1898 (Czernotzkého dopis nesl č. j. 1065). Konzistoř o kauze jednala 27. července 1898 a znovu 22. března 1899 (tamtéž, č. j. 5665/1899).

76) ZA Opava, ACO G-1, č. kart. 4612, č. j. 6488/1899.

77) ZA Opava, ACO G-1, č. kart. 4612, č. j. 11427/1903 (dopis faráře Czernotzkého nesl č. j. 1894; náhradní prostor pro liturgii byl definován jako: „...kleine Schiff der Kirche...“). Konzistoř ostatně záměr přestavby akceptovala již na svém zasedání 23. července 1902 (ZA Opava, ACO G-1, č. kart. 4612, č. j. 12357/1902). O položení základního kamene znovu žádal farář Czernotzky listem č. j. 2236 ze dne 18. září 1903, v němž oznamoval, že slavnostní poklep na kámen se uskuteční 27. září 1903. Konzistoř souhlasila na jednání dne 23. září 1903 (ZA Opava, ACO G-1, č. kart. 4612, č. j. 15118/1903). To už ovšem byly přípravné práce v plném proudu a tak již 28. září 1903 žádal farář Czernotzky o souhlas s posvěcením dvou křížů („...zuweier Turm kreuze...“), které se měly upevnit s makovicemi na hrotnice západních věží kostela (konzistoř souhlasila 7. října 1903 – ZA Opava, ACO G-1, č. kart. 4612, č. j. 15863/1903; dopis faráře nesl č. j. 2297).

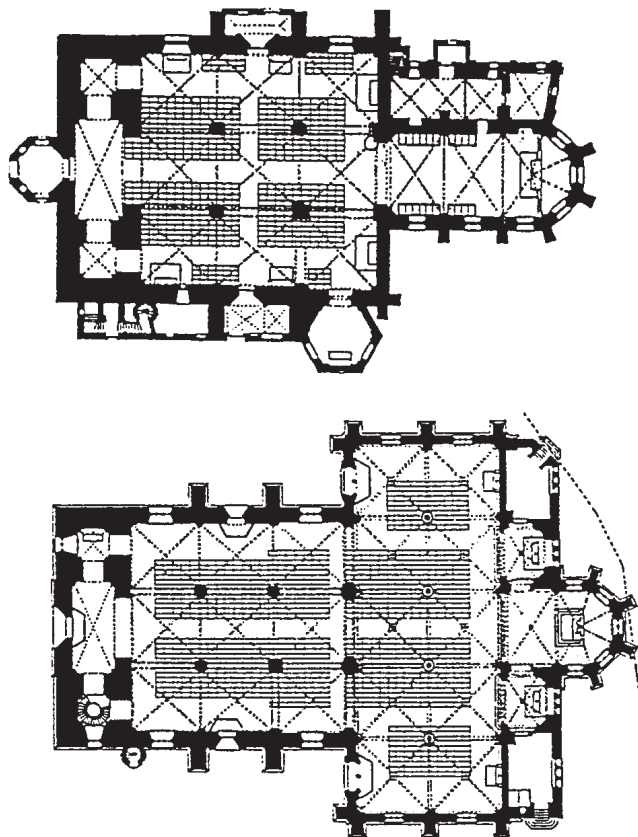
78) Max Hasak, 1906–1907, o. c. v pozn. 60, s. 475. Přetesaná a doplněná kružba je dnes na jižní straně presbytáře v západním poli.

79) Gregor Wolny, 1863, o. c. v pozn. 18, s. 294; Hans Lutsch přepsal i původní nápis na křtitelnici plný středověkých kontraktů, který Wolny lajdácky odbyl jako údajně nečitelný (Hans Lutsch, 1894, o. c. v pozn. 33, s. 169–172: „uer. do globet. und. getauft. vert. der. virt. selg.“).

80) Hans Lutsch, 1894, o. c. v pozn. 33, s. 171.

81) Max Hasak, 1906–1907, o. c. v pozn. 60, s. 473.

82) ZA Opava, ACO G-1, č. kart. 4612, č. j. 7892/1904. Spis obsahuje žádosti a vyjádření projednávané konzistoří 25. května 1904 (č. j. 7024/1904) a 15. června 1904, včetně dopisu arcikněze Franka, da-

Obr. 8: Hlubčice, městský kostel Panny Marie. Půdorys kostela před přestavbou (nahore) a po přestavbě v letech 1903–1906 (dole) podle Maxe Hasaka. Převzato z publikace *Marmur dziejowy*, Poznań 2002, s. 343, obr. 6 a 7.

sv. Pia na Pallisadenstraße 73 v Berlíně.⁸²⁾ Od roku 1905 postupně dodala firma Richarda Schleina z Grotkova do kostela výborně dochovaný soubor secesních vitrají. Pozoruhodná přestavba byla ukončena už 15. dubna 1907, jak vyplývá z dopisu z 12. dubna, v němž farář Czernotzky žádal o svolení s vysvěcením chystaným na 21. dubna 1907, jehož se měl účastnit také pruský královský stavební rada Killing.⁸³⁾ Nadále však byl kostel doplňován nutným mobiliářem a výzdobou, takže konečné svěcení nastalo až v roce 1911 a vykonal je osobně olomoucký arcibiskup František kardinál Bauer.⁸⁴⁾ Od té doby kostel zůstal bez podstatnějších zásahů a jeho dochovanou středověkou pod-

tovaného v Berlíně 19. května 1904. Berlínský kostel sv. Pia vyprojektoval právě Max Hasak.

83) ZA Opava, ACO G–1, č. kart. 4612, č.j. 4912/1907 (Czernotzkého žádost nesla č.j. 932).

84) Tak např. 20. listopadu 1908 požadoval farář Karl Czernotzky dodatečný souhlas s již provedeným kamenným novým hlavním oltářem, zhotoveným podle návrhu Maxe Hasaka, s námětem výzdoby hlavního oltáře a žádal o svolení k posvěcení obrazů bočních oltářů a křížové cesty (č.j. 1990). Konzistoř ale měla pochybnosti na zasedání 25. listopadu 1908 a stanovila podmínku, že ji farář zasle kresebný návrh scény Narození Panny Marie. To Karl Czernotzky obratem vyřídil dopisem č.j. 2192 ze dne 17. prosince 1908 a 23. prosince 1908 pak obdržel konečný souhlas s touto kauzou, přičemž ještě 24. února 1909 prosil konzistoř o vrácení také druhého, odmítnutého, návrhu hlavního oltáře, který vypracoval mnichovský profesor Schleiber už v roce 1906 (ZA Opava, ACO G–1, č. kart. 4612, č.j. 4863/1906; 6109/1906; 17093/1908; 18577/1908 a 3090/1909). Dne 11. května 1910 pak ještě konzistoř projednala celkové závěrečné vyjádření k přestavbě a zejména jejímu financování a zavázala se, že z celkové sumy 526.209 marek 76 feníků proplatí olomoucké arcibiskupství částku 175.403 marek 25 feníků (ZA Opava, ACO G–1, č.j. 6472/1910).

bu příliš nenarušily ani poslední celkové obnovy po roce 1945, v interiéru v roce 1961 a k jubilejnímu roku 2000.

STRUČNÝ POPIS STŘEDOVĚKÉ STAVBY

V jádře středověký městský kostel Panny Marie v Hlubčicích byl před novogotickým rozšířením krátkou trojlodní síňovou stavbou s dvouvěžovým průčelím na západě a polygonálně ukončeným presbytářem na východě. K severnímu boku presbytáře byla připojena obdélná sakristie s patrem, portál na severní straně trojlodí kryla mladší předsíň a na jižní straně trojlodí se nacházela barokní šestiboká kaple s kupolí a lucernou, předsíň portálu a obdélný provozní přístavek, který do svého nitra zahrnul spodní část gotického vřetenového schodiště ve válcové věžičce (obr. 8). Jeho půdorys před přestavbou v letech 1903–1906 publikoval např. Ernst Königer.⁸⁵⁾

Presbytář byl složen ze dvou mírně obdélných prostorových polí a pětibokého závěru. Na exteriéru jej zpevňovalo osm odstupněných opěráků s vrcholy tvořenými průnikem pultové a sedlové stříšky. Ve zdech bylo původně otevřeno celkem devět vysokých oken s lomenými záklenky a šikmým ostěním. Severní okna byla druhotně zaslepena východním rozšířením sakristie a přístavbou jejího patra. Zde se také dochovala jedna z původních okenních kružeb. Její vzorec tvořila dvojice jeptišek nesoucí dvojici trojlístů, nad kterými vyplňoval vrchol okna čtyřlíst. Na hranách okosený, zevnitř odstupněný profil kružbových prutů je zřejmě nepřilíš věrnou novogotickou nápodobou původní profilace. Interiér presbytáře byl zaklenut dvěma poli křížových klenb a šestipaprscitou klenbou v závěru. Kamená klenební žebra mají profil hruškového prutu s výžlabkem v ose, po stranách provázeného menšími oblouny (obr. 9–e). Ve vrcholech klenb se uchovaly dva kruhové svorníky. Západní původně vroubilo košově vyklenuté, dostředně zavinuté kamenné listoví, z něhož po uražení středu zůstal jen okrajový věnec.⁸⁶⁾ Zaniklý druhý svorník křížového pole klenby se podobal popsanému. V závěru je větší svorník, tvarovaný do podoby jen lehce reliéfně zprohýbané devítilisté růžice, dnes pokrytý novogotickou malbou. Klenba byla nesená novogoticky obnovenými svazkovými příporami s válcovými dříky. Na rozhranní poli jsou svazky přípor pětídílné, v koutech trojdílné, jak to odpovídá počtu nesených klenebních žebor (obr. 9–a, b), včetně cihlových přízdních žebor, která jsou replikou původních (obr. 9–f). Svazkové přípory mají oblé talířové patky a štíhlé kalichové hlavice s oblymi abaky. Hlavice pokrývá strnulý, paralelně vedle sebe řazený vegetabilní dekor (obr. 9–a, b, c, d), místy dosti stylizovaný.⁸⁷⁾

85) Ernst Königer, 1938, o. c. v pozn. 15, s. 57, obr. 2; půdorys vyhotovil Max Hasak, Ernst Königer jej pouze převzal. *Hans Lutsch*, 1894, o. c. v pozn. 33, s. 170, uvedl rozměry zaniklého presbytáře. Byl uvnitř dlouhý 19,5 m, široký 8,4 m a vysoký 14,5 m.

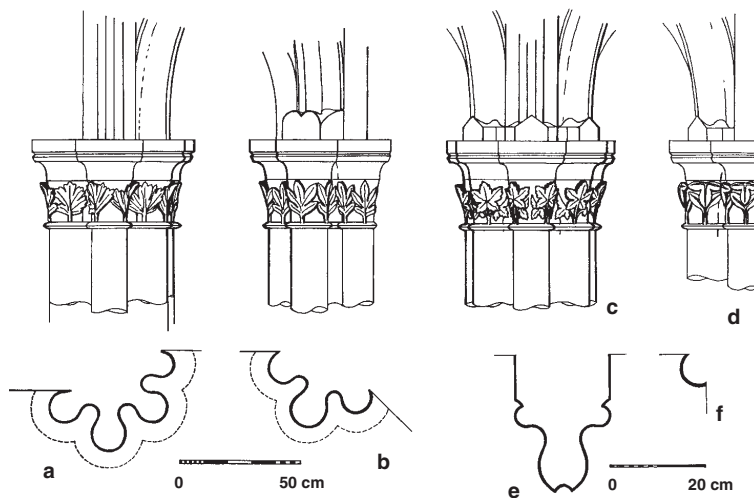
86) Jeho rekonstruovanou podobu zachytil *Hans Lutsch*, *Bildwerk Schlesischer Kunstdenkmäler I. Breslau* 1903, tab. 24/6, i když ne zcela spolehlivě, jak naznačuje nesprávně zakreslený profil žebor.

87) Autenticitu hlavic nejméně ve dvou případech potvrzuje jejich zakreslení koncem 19. století, před přestavbou. Srov. *Hans Lutsch*, 1903, o. c. v pozn. 86, tab. 24/9 a 24/12, které zaznamenaly hlavice z rozhranní původně středního a závěrového pole a které nechal Max Hasak osadit v přesně stejné pozici na tomtéž místě také v novém presbytáři.

Na rozdíl od presbytáře, kam byla většina určujících prvků během přestavby v letech 1903 až 1906 vrácena nazpět, takže dodnes podává smysluplný a v principu relativně věrohodný, i když nepříliš autenticky působící a ochuzený dojem o vzhledu středověkého, o jedno pole delšího presbytáře, sakristie po jeho severním boku zanikla beze stopy. Podle starších zaměření víme, že byla obdélná, o třech gotických polích, prodloužených na východě lichoběžníkovou přístavbou asi ze 17. či 18. století. Jádru sakristie bylo snad pozdně středověké nebo renesanční a bylo zaklenuté třemi poli křížových žebrových kleneb. Podle vtažených, druhotně zkrácených opěráků presbytáře, podle popisu Hanse Lutsche a podle nálezů učiněných při průzkumu počátkem 20. století je jisté, že sakristie byla ke staršímu presbytáři přistavěna dodatečně. Není však jasné, zda k tomu došlo skutečně až kolem roku 1600 jak míní Lutsch, nebo zda sakristie, snad někdy z průběhu 14. století, prošla renesanční přestavbou a nástavbou patra.⁸⁸⁾

Ve zcela jiném architektonickém světě se divák ocitne, projde-li z presbytáře rekonstruovaného Maxem Hasakem přes prostor novogotického příčného dvoulodí do původního chrámového trojlodí (obr. 10, 11). To zůstalo ve hmotě stavebně téměř nedotčeno, prošlo však odstraněním barokních doplňků a zásahů a poměrně kultivovanou novogotickou restaurací. Přesto, že Max Hasak považoval jádro jím identifikované raně gotické baziliky z doby kolem roku 1240 za slohově jednotné, prostý pohled do nitra trojlodí a do presbytáře ukazuje, že tomu tak rozhodně nebylo, jak rozpoznal už Hans Lutsch.⁸⁹⁾ Stavební vývoj gotického kostela byl mnohem složitější, než se dosud v literatuře běžně podává.⁹⁰⁾

Z vnějšku působí přes 15 m vysoké síňové trojlodí o třech polích v každé lodi zdánlivě jednotným dojmem. Na původním, jen místy cementem opraveném pískovcovém soklu s profilovanou římsou se zvedá cihlové zdivo. Obě východní pole síně (v severní i jižní boční lodi) však kamenný sokl nemají. Cihly jsou zděny dosti nepravidelně. V přízemních partiích nad soklem po celém trojlodí a na jižní věži, ale nikoliv na severní věži, převažuje tzv. vendická vazba (v každé řádce střídá vazák dva, někdy i tři běhouny), která na východních polích trojlodí sahá výše než jinde a jen místy je nepravidelně nahrazena jinou vazbou.⁹¹⁾ Naproti to-

Obr. 9: Hlubčice, městský kostel Panny Marie. Náčrt architektonických detailů z presbytáře, po 1259 – kolem 1272/1275. a – svazková přípora z rozhraní zaniklého západního a středního pole na severní straně; schéma výzdoby hlavic a profil na západní straně v roce 1903 redukováný o krajní dřívější přípory; b – přípora ze severoseverovýchodního koutu; schéma výzdoby a profil; c – svazková přípora z rozhraní středního a východního pole na jižní straně; schéma výzdoby hlavic; d – přípora z východoseverovýchodního koutu; schéma výzdoby hlavic; e – profil klenebních žeber; f – profil cihlových přízedních žeber.

mu od nejasné linie, spíše pásu, který probíhá přibližně v úrovni záklenků portálů až parapetů oken, se v bočních zdech středního a západního pole trojlodí skladba cihel plynule mění v tzv. gotickou nebo též polskou vazbu (v každé řádce běhoun střídá vazák), která zcela dominuje vyšším partiím průčelí v mezivěži a také na severní věži. Ručně hutněné, kvalitně vypálené gotické cihly mají jednotnou šířku 12 cm, výšku 8 cm a jejich délka kolísá mezi 24–25 cm, zřejmě podle užití dřevěné formy. Čela přibližně čtvrtiny vazáků vykazují tvrdý výpál a jsou tmavší, občas až s glazurovým povrchem, na exteriéru ovšem takřka všude odvětralým. Zejména v interiérech středověké části kostela se dobře dochovalo precizní původní spárování s uhlazeným povrchem spár, dekorativně na obou okrajích podříznutých špachtlí.

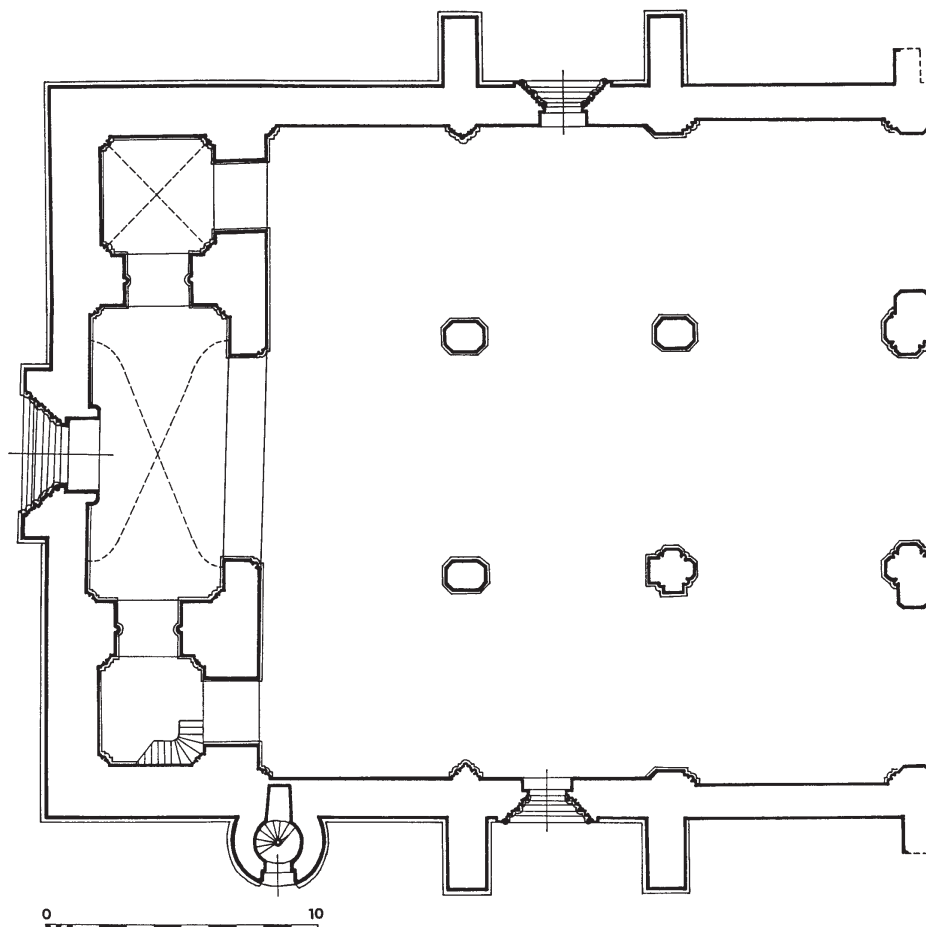
Boční zdi síně rytmičují mohutné cihlové opěráky s pultovými stříškami a úskokem, rekonstruovanými Maxem Hasakem (opěráky mají šířku kolísající mezi 1,4–1,43 m a vystupují 2,53–2,57 m před líc zdiva trojlodí). Mezi opěráky jsou na každé straně tři lomená okna. Mají rozličná ostění, která byla v letech 1903–1904 věrně rekonstruována podle autentických nálezů. Okna ve východních polích síně mají šikmá, cihlová ostění (obr. 7). Střední a západní okno na jižní straně mají rovněž jen šikmá ostění, zato provedená z pískovcových kvádrů. To zřejmě odráží skutečnou situaci na stavbě, ačkoliv Max Hasak nechal všechny rozrušené bloky kamene vyměnit za nové kusy (obr. 12). Zbývající dvě okna na severní straně pak mají pískovcová ostění na vnějších hranách navíc procleněná subtilním hruškovým prutem mezi dvěma výžlabky. Rozdílů jsou také ve formách kružeb, která okna vyplňují. I zde Max Hasak respektoval rozdílný charakter, i když s výjimkou východního okna jižní lodi jsou všechny kružby trojlodí jeho autor-

88) Právě dodatečnost její přístavby, stejně jako mladší architektonický aparát, který neodpovídal Hasakově představě o hodnotné raně gotické architektuře, se staly sakristií osudnými. Byla zbořena bez formální odpovídající náhrady a patrně také bez dostatečné dokumentace. Stručný, nepříliš věrohodný popis podal Hans Lutsch, 1894, o. c. v pozn. 33, s. 169 (datoval kolem 1600, zmínil obdélná okna).

89) Hans Lutsch, 1894, o. c. v pozn. 33, s. 169, 171.

90) Hasakovy názory na slohovou jednotu východních tří polí síně a presbytáře převzali např. Dagobert Frey, Die Kunst im Mittelalter, in: Hermann Aubin ed., Geschichte Schlesiens. I. Von der Urzeit bis zum Jahre 1526. Breslau 1938, s. 438–479, zde na s. 446; Ernst Königer, 1938, o. c. v pozn. 15, s. 57 nebo Andrzej Włodarek a Stanisław Stulin (in: Teresa Mroczko – Marian Arszyski ed., 1995, o. c. v pozn. 73, s. 82). Ani ostatní literatura, i když nepřijala dataci stavby navrženou Maxem Hasakem, nevěnovala pozornost časové stratifikaci vzniku středověkého jádra stavby (srov. např. Tadeusz Chrzanowski – Marian Kornecki, 1961, o. c. v pozn. 59, s. 22–23; Tadeusz Chrzanowski – Marian Kornecki, 1974, o. c. v pozn. 8, s. 32).

91) Tato místa ponejvíce s tzv. gotickou vazbou se zřejmě dosti přesně kryjí s plochami, kde narušený líc zdiva, poškozený přístavbou barokní kaple sv. Barbory a jejím opětovným zbořením v roce 1903, nechal vyměnit Max Hasak, který novogotickou přístavbu projektoval právě v gotické vazbě.

Obr. 10: Hlubčice, městský kostel Panny Marie. Půdorys dochované středověké části kostela v úrovni přízemí, stav k roku 2002. Přerušované vyznačeny klenby a načrtnuta východní hrana trojlodí, pohlcená zdívem přístavby z let 1903–1906.

ským návrhem, byť údajně inspirovaným výhradně troskami kružeb dochovaných do roku 1903 na věžích a v západním průčelí. Právě zmíněné jižní okno je poměrně věrnou rekonstrukcí okna, které bylo nalezeno ve východní zdi jižní lodi, kde muselo ustoupit arkádě spojující gotické trojlodí s novogotickým transeptem. Okno je trojdielné, novogotická kružba vyplňující vrchol sestává ze tří lomených obloučků nesoucích kruh s vepsaným čtyřlístem. Z větší části původní pruty kružeb mají hranolovou okosenou bázi a představený válcový dřík. Spočívaly na soklech, jejichž paty byly koncem 19. století již utopeny v druhotně zvýšeném parapetu. Tento detail Max Hasak zachoval a dokonce věrně zopakoval také na východním okně severní lodi, vytvořeném nově podle dochovaného vzoru. Pod vrcholovou kružbou jsou na dřících navlečeny drobné raně gotické prstence a hlavičky, pokryté rozmanitým stylizovaným listovým dekorem (obr. 7). Nevíme však, zda už původně hlavičkám opravdu chyběly krycí desky. Naproti tomu všech ostatní okna síně a dvouvěžového průčelí mají mnohem pokročilejší vyžlabené pruty.

Do kostela vede trojice reprezentačních portálů, a to hlavní západní v mezivěži a další dva v příčné ose trojlodí. Portály s mírně hrotitými archivoltami mají odstupněná ostění s hluboce profilovanými hranami ústupků. Profilaci v principu tvoří vyostřený čelní hruškový prut provázený z obou stran výžlabky. V ústupcích západního a jižního portálu jsou vsazené sloupky na vysokých oblých soklicích

s talířovými patkami ukončené štíhlými kalichovými hlavicemi se zalamovanými abakami. V ústupcích severního portálu, který nemá pásy hlavic, probíhají oblé pruty. Hlavičky jižního a západního portálu pokrývá skvostný, jemně tesaný rostlinný dekor. Na moravsko-slezském pomezí mimořádně vysokou kvalitu sochařské práce potvrdilo restaurátorské čištění západního portálu v září 2003. Tento západní portál je mimo větší měřítko navíc zdůrazněn zasazením do vystupujícího zděného rámu završeného v jádře dochovaným, cihlovým trojúhelným vimperkem.⁹²⁾

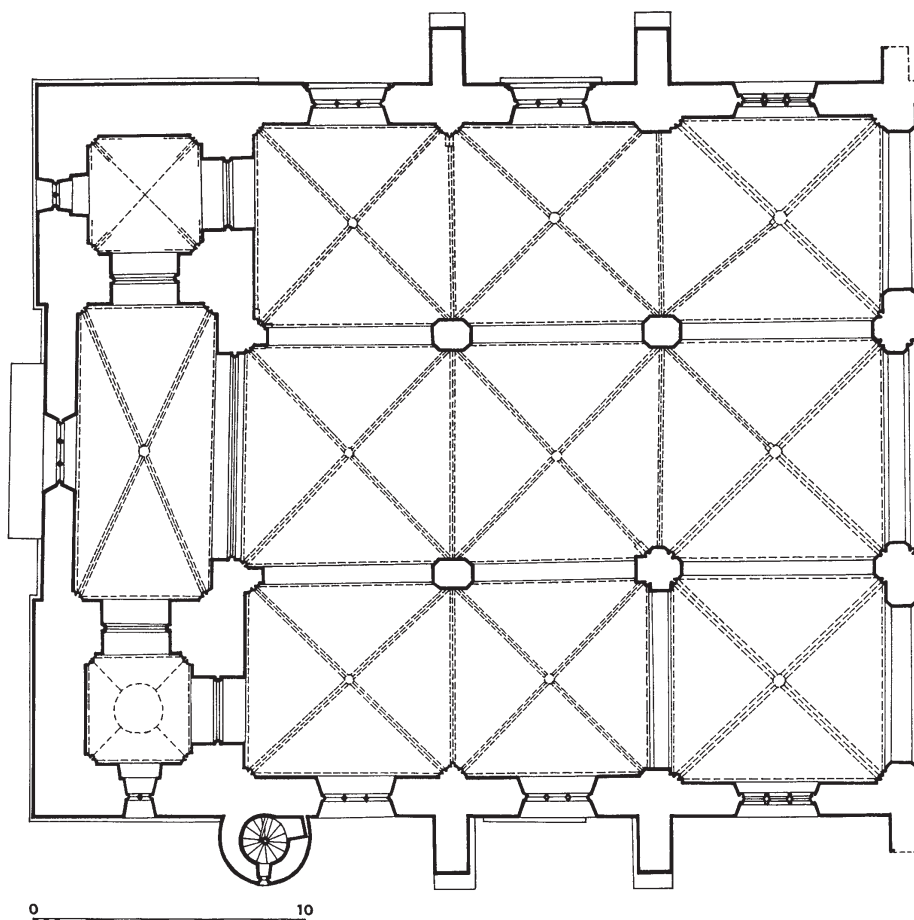
Dochované středověké partie stavby doplňuje štíhlá válcová věžička s vřetenovým schodištěm stoupajícím do podkrovní kostela. Je připojena z jižní strany k západní hraně západního pole jižní lodi. Dnes do ní vede z jihu novogotický vstup s obdélnými dveřmi, dílem z roku 1903 podle projektu Maxe Hasaka. Plášť cihlové věžičky na původním pískovcovém soklu, shodném a provázaném se soklem jižní lodi a jižní věže, prolamují šterbinová okénka. Tři

z nich, výše situovaná, mají z vnější strany Maxem Hasakem doplněná pískovcová novogotická ostění s lomeným záklenkem a vepsanou jeptiškou. Věžička je těsně nad úrovní koruny zdiva boční lodi opatřena novogotickou korunní římsou, nástavbou a završena kuželovou stříškou, rovněž z roku 1903.

Jsou-li na exteriéru patrné rozdíly ve vazbě zdiva nebo v profilaci okenních ostění, které naznačují složitější vývoj trojlodí, pak utváření interiéru a situace v podkrovní zdánlivě ještě více komplikují porozumění stavebnímu vývoji kostela (obr. 13). Sínový prostor člení čtyři mohutné pilíře ve tři souběžné lodi. Střední loď je zhruba stejně široká jako boční lodi (rozpon severní lodi činí ve střední a západní části 6,99–7,01 m, rozpon hlavní lodi 6,76–6,88 m a svět-

92) Profilovaná římsa portálového rámu a dvojice kamenných chrliců po jeho stranách jsou novogotickými doplňky Maxe Hasaka. Motiv hrozných portálů zasazených do strmou sedlovou stříškou krytých rámců, vystupujících před líc fasády, byl na moravsko-slezském pomezí ve 13. století velmi oblíbený. Už před polovinou 13. století byl použit např. u jižního portálu kostela v Kalkově u Vidnavy (Kalków v Polsku) a přibližně současně u velkého západního portálu kostela Panny Marie ve Starém Městě u Bruntálu. Ve 3. čtvrtině 13. století byl takto koncipovaný portál umístěn do osy dvouvěžového západního průčelí městského kostela v Hlucholazích ve Slezsku (Glucholazy v Polsku), na hranicích s Moravou, necelých 35 km od Hlubčic a v západním průčelí farního kostela v Plšti u Opavy (dnes Pilszcz v Polsku). Ještě v roce 1369 se tento prvek uplatnil v redukované formě u jižního portálu kostela sv. Kateřiny na severním předměstí Opavy (dnes Opava-Kateřinky).

lost jižní lodi 6,8–6,96 m). Prostorová pole vymezená klenbami se proto všude téměř blíží čtverci. Oba východní pilíře, dnes volné, byly původně jen tříčtvrtěpilíři osazenými v místech otevření východní zdi trojlodí do presbytáře. Mezi pilíři je rozepjata lomená, oboustranně odstupněná arkáda bývalého vítězného oblouku, jehož masivní záklenek si nedovolil narušit ani Max Hasak, ani stavitelé, kteří dávno před ním strhli východní štít trojlodí.⁹³⁾ Všechny devět polí trojlodí je zaklenuto gotickými křížovými klenbami s profilovanými žebry s kruhovými svorníky ve vrcholech (obr. 11). Na západě se každá loď propojuje s nitrem věží a s mezivěžním prostorem vysokými vyříznutými arkádami. Arkádám jsou podloženy válcové přípory s hlavicemi bez reliéfní výzdoby. Mezivěží je rovněž zaklenuto polem křížové žebrové klenby. Původně neobyčejně vysoká podvěží po jeho stranách jsou druhotně přefata vloženými patry a v obou se, jak bylo výše poznamenáno, dochovaly teprve renesanční klenby jak pod kruchtami, tak nad nimi. Přitom v koutech obou podvěží zůstaly zachovány původní gotické válcové přípory s hlavicemi a v jižní věži navíc i strmě lomená přízdní klenební žebra. Interiéry obou věží výše jsou druhotně rozděleny trámovými patry a polopatry a v nejvyšších hranolových etážích zevnitř zpevněny masivními cihlovými polopilíři. Materiál těchto polopilířů se zřetelně odlišuje od okolního originálního gotického cihlového zdiva a dobu jejich vzniku jednoznačně udává letopočet 1905 vysekaný dlátem v nejvyšším patře severní věže na pilíři v severní polovině západní strany. Na první pohled je jasné, že doplňkem Maxe Hasaka je také celý západní pseudogotický štít lodi mezi věžemi (obr. 1). Je-li štít jednoznačně novogotickým dodatkem, pak odstupněná dvoupodlažní osmiboká nástavba severní věže z let 1904–1905 je citlivou novorenesanční replikou skutečně renesanční nástavby jižní věže, která při letmém pohledu z exteriéru nijak neprozrazuje svůj původ teprve na počátku 20. století. Její identifikace však jasně vyplývá ze srovnání starší ikonografie a dobových fotografií z konce 19. století.

Obr. 11: Hlubčice, městský kostel Panny Marie. Půdorys dochované středověké části kostela v úrovni oken, stav k roku 2002. Přerušované vkresleny klenby a načrtnuta východní hrana trojlodí, pohlcená prvky přístavby z let 1903–1906.

POKUS O ANALÝZU A NÁSTIN STAVEBNÍHO VÝVOJE STŘEDOVĚKÉHO KOSTELA

Napětí mezi koncepcí a stylem. Zahájení stavby a první etapa (asi po 1240 – kolem 1250)

Oba tříčtvrtěpilíře na východní hraně dochovaného trojlodí, původně nesoucí vítězný oblouk otevřený do presbytáře, jsou v principu křížové se široce okosenými hranami, opatřené v ústupcích vloženými válcovými příporami na oblých soklech s vysoce vyklenutou patkou. Přípory jsou u každého tříčtvrtěpilíře celkem tři a odpovídají směrem do trojlodí výběhům diagonálních žebér křížových kleneb. Směrem do prostoru novogotického transeptu, dříve tedy do západního pole presbytáře, nesou tyto přípory novogotické přízdní žebro (obr. 13). Nahradilo původní oblé přízdní žebro, dokumentované staršími vyobrazeními z doby před přestavbou kostela v letech 1903–1904. Archaické košové hlavice přípor a navazujících hlavicových pásů na pilířích jsou ozdobeny stylizovaným reliéfním rostlinným dekorem. Ten je však na obou pilířích zásadně odlišný. Severní tříčtvrtěpilíř pokrývá v dekorativních uzlech složité proplétaný trojitý pásek ukončený symetricky komponovanými schématickými listy (obr. 14-e). Je odrazem ještě pozdně románské výzdobné tradice. Naproti tomu na jižním tříčtvrtěpilíři dominuje přehledné řazení plochých, paralelně postavených, dekorativně stylizovaných samostatných listů. Ty se rozpadají na dvě skupiny. Zatímco směrem do

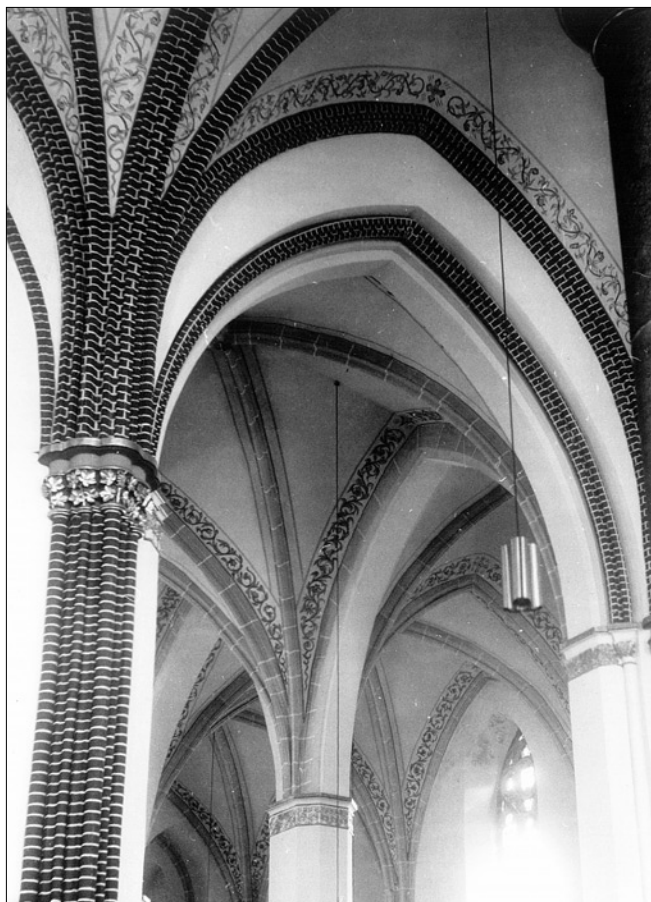
93) Vystupující záklenek vítězného oblouku je dochován v podkroví kostela, kde spolu se změnou techniky kleneb a ocelovým příhradovým krovem tvoří jasný předěl mezi dochovanou středověkou partií stavby a Hasakem přestavěnými východními částmi kostela. Obě postranní arkády mezi pilíři a bočními zdmi sítě v interiéru jsou Hasakovými novotvary. Ke cti architektovi slouží, že je profilací odlišil od utváření původního vítězného oblouku. V podkroví je patrné, že středověké východní zdi všech tří lodí jsou navzájem stavebně provázané.

Obr. 12: Hlubčice, městský kostel Panny Marie. Okno v západním poli jižní lodi, stav v roce 1991. Kružba je novotvarem Maxe Hasaka z let 1903 až 1906. Schodišťová věžička je částečně patrná vlevo, včetně původního okénka a v úrovni okna včetně zazdívků výstupu neznámé funkce (viz šipka). Na pravé straně operáku patrný odstupnění po odbourané jižní předsiní.

trojlodí se střídavě ve dvou řadách uplatnilo schématické javorové listoví, na severní straně, původně natočené do vítězného oblouku a do presbytáře, jsou osamělé, additivně vedle sebe řazené dubové listy (obr. 15-c; 16). Způsob pojednání výzdoby obou pilířů nese pečeť shodné dekorativní tradice ještě pozdně románského původu, ale smysl pro složité proplétání a uzlení ornamentu na severním pilíři je zcela nesouřadný s přístupem sochaře, který sestavil a vytěsnil výzdobu jižní pilíře. Pro mistra severního tříčtvrtěpilíře byla rozhodující důmyslně propletená vlnovka, jejíž vzhled pouze oživily přidané koncové stylizované listky. Naproti tomu tvůrce výzdoby jižního tříčtvrtěpilíře byl zaujat mnohem modernějším zájmem o studium a deskripci přírodnin, i když zatím ještě naivně pojednanou. Mezi způsobem uvažování a preferencemi obou sochařů, kteří realizovali jednotný projekt východního dílu trojlodí, zeje nepřehlédnutelná propast mezi dozvukem staré tradice a průnikem uměleckých inovací.⁹⁴⁾ Přitom je zřejmé, že mistrovi severního tříčtvrtěpilíře bylo původně svěřeno provedení celého východního pole severní lodi. Svědčí o tom shodný způsob skládání ornamentu na košových hlavících přípor

94) Toho si bystře povšiml už Hans Lutsch, 1894, o. c. v pozn. 33, s. 170–171. Dozvukem ornamentalizujícího pozdně románského dekoru, v Hlubčicích příznačného pro mistra severního tříčtvrtěpilíře, na středoevropských stavbách z doby po roce 1250 se zabýval např. Pavel Kroupa, K rostlinnému dekoru na stavbách ve 2. polovině 13. století, in: Itálie, Čechy a střední Evropa, Praha 1986, s. 122–130.

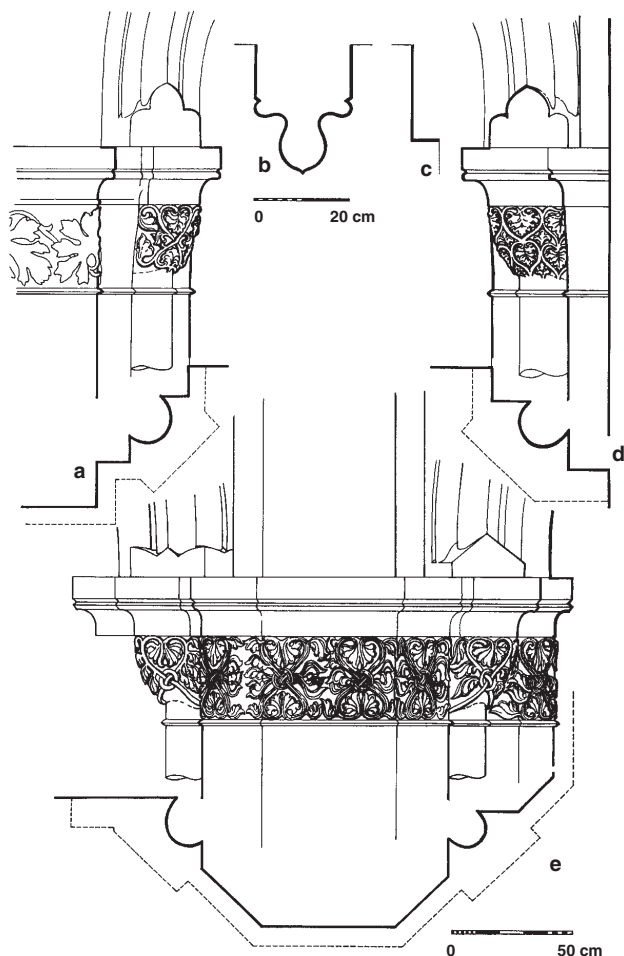

Obr. 13: Hlubčice, městský kostel Panny Marie. Průhled vítězným obloukem do středověkého trojlodí z prostoru novogotického transeptu, stav v roce 1991. Patrný východní pole hlavní lodi a severní loď. V popředí přípory a klenby transeptu z let 1903–1906.

v severovýchodním a severozápadním koutu východního pole severní lodi (obr. 14-a,d). Také nade všemi těmito hlavici chybí drobný prstenec oddělující vlastní těleso hlavice od profilovaného abaku, který je naopak typický pro pilíře a přípory vyzdobené druhým mistrem slohově pokročilejšího přístupu (obr. 15-a,b) a ovšem zcela odlišný od formálního aparátu presbytáře.

Tato zjištění prozrazují, že stavba hlubčického městského kostela byla někdy nedlouho před polovinou 13. století zahájena nikoliv výstavbou presbytáře, jak bývalo obvyklé, ale východní partie trojlodí. A to nejprve vztyčením severního tříčtvrtěpilíře vítězného oblouku, od něj k severu běžící, s pilířem provázané východní zdi budoucího trojlodí a dále severní zdi nejméně východního pole severní boční lodi (obr. 17). Také na exteriéru je postřehnutelný rozdíl ve formách a proporcích oken východního a zbývajících polí severní lodi. Vezmeme-li v potaz tyto a další skutečnosti, objasněné dále, je zřejmé, že zdánlivě absurdní poznatek o místě zahájení stavby odpovídá skutečnosti. Takovýto začátek výstavby kostela je nemyslitelný bez jednoznačné rámcové představy o podobě budoucího presbytáře a celého trojlodí. To ostatně potvrzuje brilantní navázání zbývajících partií celého trojlodí a dvouvěžového průčelí (obr. 10, 11).

Shrňme-li tato fakta, je evidentní, že nejpozději v okamžiku zahájení kopání základů pro trojlodí a pro nejméně západní díl presbytáře a ve chvíli započetí stavby východního pole severní lodi existoval celkový projekt novostavby.

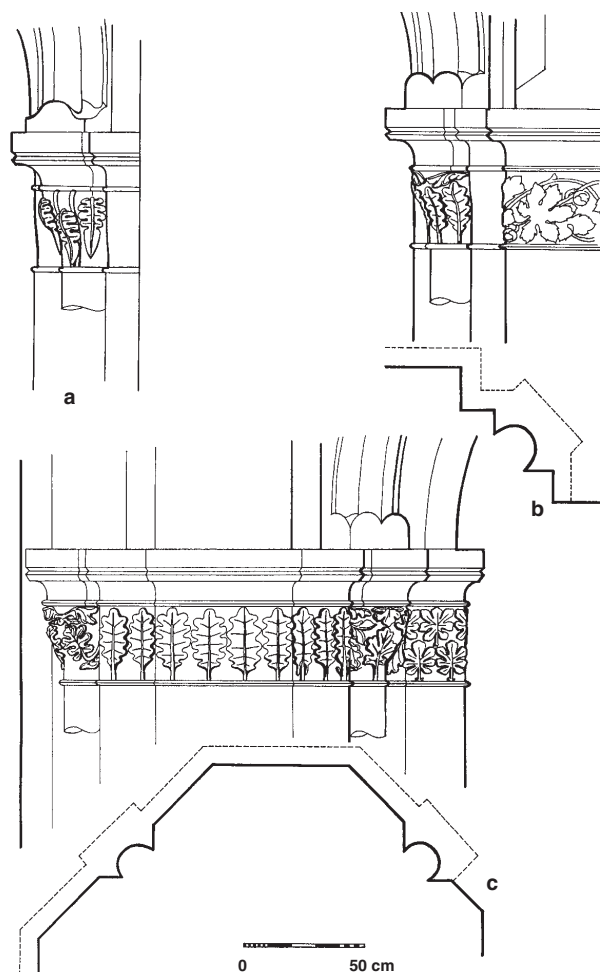

Obr. 14: Hlubčice, městský kostel Panny Marie. Náčrt architektonických detailů východního pole severní lodi, příslušných nejstarší, I. fázi výstavby kostela asi z doby kolem roku 1240–1250: a – severozápadní přípora; schéma výzdoby (vlevo navazuje ornament IV. fáze z doby kolem 1275–1280) při pohledu od jihu a profil; b – profil klenebních žeber; c – profil přízdních žeber; d – severovýchodní přípora; schéma výzdoby při pohledu od jihu a profil; e – schéma výzdoby severního tříčtvrtěpilíře při pohledu od západu a příslušný úsek profilu (pootočený od 90 stupňů proti směru hodinových ručiček).

Podle pozdně románského dekoru na hlavicích východního pole severní lodi lze usuzovat, že plán novostavby byl vyhotoven nejspíše koncem 2. čtvrtiny 13. století. Byl vypracován neznámým architektem ve službách snad ještě krále Václava I. (vládcem Moravy 1239–1246) nebo jeho synů, moravských markrabat Vladislava (1246–1247) a Přemysla II., pozdějšího českého krále Přemysla Otakara II. (moravským markrabětem 1247–1253). Datování počátků stavby do doby kolem 1240 není v umělecko historické literatuře ničím novým. Tuším, že poprvé je publikoval Max Hasak v roce 1906–1907.⁹⁵⁾ Jeho názor však nebyl akceptován a zejména v polské poválečné literatuře převládlo opatrnější datování Hanse Lutsche do 2. poloviny 13. století, jakkoliv autor sám si byl velmi dobře vědom neobvykle archaického typu výzdoby východního pole severní lodi.⁹⁶⁾

95) Max Hasak, 1906–1907, o. c. v pozn. 60, s. 471.

96) Hans Lutsch, 1894, o. c. v pozn. 33, s. 169. Lutschovo datování vlastně jen opsali Andrzej Włodarek a Stanisław Jan Stulin (in: Teresa Mroczko – Marian Arszyski ed., 1995, o. c. v pozn. 73, s. 82), pozdní datování dále zastávali např. Tadeusz Chrzanowski – Marian Kornecki, 1961, o. c. v pozn. 59, s. 22; Marian Kutzner, Racibórz. Śląsk w zabytkach sztuki. Wrocław – Warszawa – Kraków 1965, s. 75; Marian Kutzner, Problem tradycjonalizmu w śląskiej architekturze XV i początku

Obr. 15: Hlubčice, městský kostel Panny Marie. Náčrt architektonických detailů východního pole jižní lodi, příslušejících k II. fázi výstavby z doby kolem 1250 – před 1259. a – jihovýchodní přípora, schéma výzdoby při pohledu od západu; b – jihozápadní přípora v pohledu od severu (vpravo navazuje ornament IV. fáze výstavby kostela z doby kolem roku 1275–1280) a profil; c – jižní tříčtvrtěpilíř při vítězném oblouku v pohledu od severu a příslušná část profilu.

Lutschovi následovníci však zjevně už nevěnovali dostatečnou pozornost jeho rozfázování výstavby kostela a patrně neporovnali situaci v trojlodi se stavem v podkroví kostela.⁹⁷⁾ V zásadě tak vytvořili v literatuře dojem, že se jedná o jednotný trojlodní síňový korpus, v němž se snoubí archaické a pokrokovější prvky, přičemž logicky potom dataci celé stavby vázali na výskyt právě pokročilejších detailů, které vskutku pocházejí až z pozdního 13. století.

Klíčovým momentem pro rozbor stavebního vývoje kostela je však právě situace v podkroví. Tady je zřetelné, že nejen výzdoba hlavic přípor a severního tříčtvrtěpilíře, odliš-

XVI wieku, in: Późny gotyk, Warszawa 1965, s. 227–242. Část starší literatury sice převzala Hasakův názor o přestavbě kostela ve 14. století z baziliky v síň, avšak založení stavby pod vlivem Lutschovy autority posunula do 2. poloviny 13. století (tak např. Ernst Königer, 1938, o. c. v pozn. 15, s. 57, obr. 2, komentář, nebo Tadeusz Chrzanowski – Marian Kornecki, 1974, o. c. v pozn. 8, s. 32).

97) Tato výtka platí v plné míře také pro mne. Srov. Dalibor Páx, The Parish Church of the Virgin Mary in Hlubčice and its position in relation to the development of the aisled hall-church in Czech, Moravian and Silesian architecture of the 13th century, Biuletyn Historii Sztuki LXIV, 2002, s. 9–31, kde jsem sice položil vznik projektu do 40. let 13. století, zdůvodnil jej a rozlišil dvě prvotní fáze výstavby kostela, avšak chybně předpokládal, že východní pole severní lodi zůstalo v prvních fázích bez klenby, která měla být provedena teprve po roce 1259.

Obr. 16: Hlubčice, městský kostel Panny Marie. Jižní tříčtvrtěpilíř, pohled od jihozápadu, stav v roce 2003. Vpravo patrná okosená arkáda do novogotického transeptu, prolomená teprve Maxem Hasakem v roce 1903.

nosti v detailech profilace hlavicového pásu, ale také samotná klenba východního pole severní lodi se vymyká z kontextu ostatních chrámových kleneb. Předně je podstatně vyšší než ostatní klenby, kupolově vzdutá. Rozdíl oproti zbývajícím klenbám je postřehnutelný už v interiéru chrámu, zcela však přesvědčuje v podkroví, kde tato jediná klenba převyšuje úroveň obvodového zdiva síně, a to natolik, že při sestrojení klasicistního krovu (1826) museli tesaři zasekat a zapustit vazný trám plné vazby do rubu klenby (obr. 18). Navíc je masivní cihlová klenba z rubu zpevněna nad diagonálním křížem žebor hmotnými, mírně vystupujícími cihlovými pasy, s nimiž se v podkroví setkáváme ještě na několika místech, ale které chybí u většiny kleneb z konce 13. věku.

Pozdně románský charakter dekorativní výzdoby východního pole severní lodi a jeho archaická klenba nasvědčují, že základní koncepce stavby byla formulována už ve 40. letech 13. století. Výzdoba, kterou v Hlubčicích po sobě zanechal tzv. mistr severního tříčtvrtěpilíře, není slezského ani moravského původu. Celkově blízké jeho způsobu práce s ornamentem jsou některé hlavice přípor a pilířů kostelů a kapitulních síní ve skupině malopolských cisterciáckých klášterů, které byly dokončovány v 1. čtvrtině nebo ještě v průběhu 2. čtvrtiny 13. století (zejména ve Wąchocku, méně už v Sulejówie nebo v Koprzywnici).⁹⁸⁾ Tento ornamentální styl vycházel z jedné větve porýnsko-

hesensko-durynského architektonického sochařství přelomu 12. a 13. a 1. poloviny 13. století (např. Mohuč, severní portál dómu, tzv. Marktportal).⁹⁹⁾ Směrem k východu jej pak zprostředkoval okruh franských, hesenských, durynských a saských staveb, jejichž významným článkem byly např. chebská falcká kaple nebo v odlišné, mladší slohové poloze např. cisterciácký klášter v saské Altselle.¹⁰⁰⁾ Nepřekvapuje proto, že ze slezského umění je dílo prvního hlubčického mistra nejbližší výzdoba některých fragmentů ze zaniklé dvorské kaple na hradě Jindřicha I. Bradatého v Lehnici.¹⁰¹⁾ Ve 40. letech 13. století však už byl tento ornamentální styl i v Hlubčicích beznadělně zastaralý, a to i přes mimořádně vysokou kvalitu jeho provedení.

Vytríbené dílo a podmanivá působivost výzdoby hlavic zůstaly dosud plně nedoceněnou vizitkou prvního hlubčického mistra. Právě ony jej kvalifikovaly také v očích zeměpána pro zahájení a provedení prvních úseků stavby. Hlubčický kameník byl vskutku mistrem svého oboru a perfektní návaznost jednotlivých článků podpůrného klenbového systému na sebe dokládá skutečnost, že výzdobně

pině klášterů *Jan Zachwatowicz*, *Detale architektoniczne kościoła klasztorowego w Mogile*, *Biuletyn Historii Sztuki* III, 1934–1935). Dozvukem této vlny výzdoby, ovšem mladším než nejstarší fáze výstavby kostela v Hlubčicích, jsou některé hlavice přípor v transeptu v kostele cisterciáckého kláštera v Rudách u Ratiboře (*Zygmunt Świechowski*, *Architektura na Śląsku do połowy XIII. wieku. Pomniki architektury Polskiej* 2. Warszawa 1955, s. 56–59; *Marian Kutzner*, *Cysterska architektura na Śląsku w latach 1200–1330*. Toruń 1969, na příslušných místech).

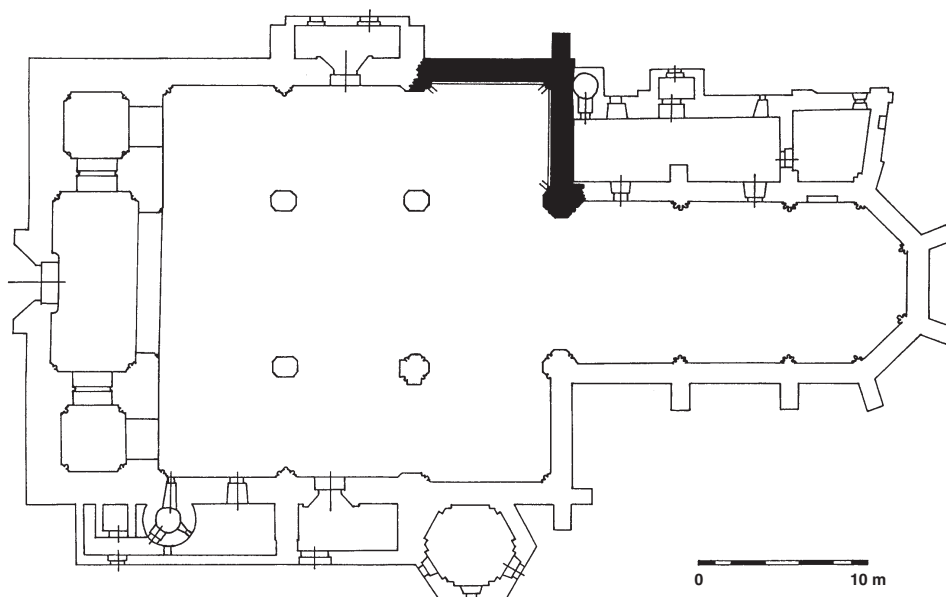
99) Srov. výzdobu lemu tympanonu portálu. Tympanon je sice dílem rekonstrukce dómu v 19. století, typus výzdoby je však poměrně věrnou kopií. Ostatně v Mohuči je strukturálně příbuzná výzdoba konzol se lvy strážícími průchod rýnskou městskou bránou zv. Eisenturm z doby kolem 1240 (přehledně *Ewald Wegner a kol.*, *Kulturdenkmäler in Rheinland-Pfalz*. 2.2. Stadt Mainz. Altstadt. Worms 1997, s. 76–85 a s. 66–69). Dlužno ovšem připomenout, že v Mohuči patřil tento styl v 1. polovině 13. století k menšímu uplatňovanému a spíše vzácnějšímu. Jeho kořeny je třeba hledat ve výzdobě císařských fundací z 2. poloviny 12. století, srov. např. západní portál dómu v bavorském Freisingu.

100) Srov. k chebským pozdně románským stavbám přehledně např. *Anežka Merhautová*, *Raně středověká architektura v Čechách*. Praha 1971, s. 128–133; k Altselle např. *Heinrich Magirus*, *Baugeschichte des Klosters Altselle*. Abhandlung der Sächsischen Akademie für Wissenschaft. Philosophisch-historische Klasse 53. 2. Berlin 1962; stručněji *Heinrich Magirus*, *Katedrale, Stiftskirche, Klosterkirche, Burgkapelle, Stadtkirche und Dorfkirche*. Zur Typologie und Stil der romanischen Steinkirchen in Obersachsen, in: *Frühe Kirchen in Sachsen*. Stuttgart 1994, s. 64–91.

101) Na vliv kláštera v Altselle na slezskou architekturu poukázal např. *Marian Kutzner*, 1969, o. c. v pozn. 98. Kromě lehnické hradní kaple se setkáváme s podobným dekorem, byť nikoliv shodným s výzdobou hlavic východního pole severní lodi v Hlubčicích, např. na jedné z hlavic na severní obvodové zdi ochozu katedrály sv. Jana Křtitele ve Vratislavi z doby krátce po roce 1244 (srov. *Marta Jędrzejczak*, *Kapitele w cześci prezbiterialnej katedry wrocławskiej*. *Roczniki sztuki śląskiej* VI, 1968, s. 99–105; obr. 8 – hlavice č. 52 na připojeném plánu).

98) Srov. zejména způsob výzdoby hlavic sloupů kapitulní síně ve Wąchocku, případně nakládání s ornamentem na některých hlavicích v transeptu v Sulejówie. Tento způsob dekorativní sochařské výzdoby stavebních článků byl v Malopolsku předpracován již hlavicemi dvojsloupků z týneckého benediktinského kláštera u Krakova, řazených sice už do 12. století, ale pocházejících možná dílem až z počátku 13. věku (k objektům srov. přehledně např. *Krzysztof Białoskórski*, *Kierunki ewolucji architektury cysterskiej w XIII wieku*. Sztuka i ideologia XIII wieku. Warszawa 1974, s. 25–122; *Zygmunt Świechowski*, *Sztuka romańska w Polsce*. Warszawa 1982; na zajímavé aspekty výzdoby kláštera ve Wąchocku upozornil např. *Jerzy Gadomski*, *Późnoromańska dekoracja malarska w refektarzu klasztoru cystersów w Wąchocku*, *Folia historiae artium* VIII, 1972, s. 43–60; obecněji k malopolské sku-

detaily byly z hrubších bos dotesávány z lešení. Rozhodujícím impulsem jeho přijetí ke stavbě prestižního kostela ve významném královském městě však bezesporu byla na svou dobu pokročilá dispozice navrženého kostela. Krátké trojlodi o zhruba stejné šířce všech tří lodí naznačuje (i když nedokládá), že patrně už on představil zamýšlenou stavbu okruhu královských rádčů jako objekt s korpusem o třech stejně vysokých lodích. Už od samého počátku tedy v Hlubčicích nastolil rozpor mezi progresivní koncepcí stavby a retardující výzdobou jejích architektonických článků. Tento rozpor byli nuceni jeho následovníci velmi brzy obtížně překonávat.

Obr. 17: Hlubčice, městský kostel Panny Marie. Schématický náčrt půdorysu kostela z doby před rokem 1903 s vyznačením rozsahu I. etapy výstavby z doby kolem roku 1240–1250.

Čas změn. Druhá etapa. Dokončení východní části trojlodí (kolem 1250)

Na známější půdu se dostaneme, analyzujeme-li sochařskou výzdobu hlavic jižního tříčtvrtěpilíře. Jeho přehledný, s nadsázkou lze říci „herbářový“, styl bezpochyby lépe reagoval na výtvarné trendy kolem poloviny 13. věku. Umění tzv. mistra jižního tříčtvrtěpilíře bylo v Hlubčicích akceptovatelné i pro nového zeměpána, kterým se stal v roce 1247 mladý markrabě Přemysl II. Tzv. mistr jižního tříčtvrtěpilíře někdy v této době plynule převzal vůdčí úlohu při pokračování stavby. Nejsme si jisti, co mohlo výměnu způsobit. Snad to byla smrt staršího mistra, jehož školení kořenilo v umění 1. čtvrtiny 13. století. Možná však vedení stavby opustil a odešel jinam právě pro generační napětí mezi svým zastaralým projevem a modernější tvorbou mistra jižního tříčtvrtěpilíře. S ohledem na stavební vývoj objektu a prolínání prvků příznačných pro tzv. prvního i tzv. druhého mistra je totiž nutné uvažovat o tom, že oba sochaři na stavbě působili vedle sebe po většinu doby, ne-li od počátku. Dále nevíme, jestli byl slohovým názorem starší sochař skutečně totožný s architektem a prvním stavitelem kostela – jakkoliv je to značně pravděpodobné – a nedokážeme ani stanovit podíl případných dalších jeho pomocníků na výsledném díle.

Není zcela jasné, kam až stavba dospěla za působení staršího mistra. Bezpochyby byly vykopány základy a v nich nejméně v rozsahu tří východních polí síně založeno obvodové zdívo. V severovýchodním nároží se do patnáctimetrové výše tyčilo obvodové zdívo nejméně východního pole severní lodi s osazenými příporami a snad i se severním oknem s šikmo rozevřenými špaletami a proporcemi shodnými s dnešními. Nevíme však, jakou podobu měla jeho kružbová výplň. Severovýchodní nároží zpevnily navzájem kolmo postavené cihlové opěráky. Byly štíhlé a po celé výšce bez ústupku. Poměrně dobře se dochoval severní z nich a po vyspravení nároží a dílem líce byl začleněn Maxem Hasakem v letech 1903–1904 do obvodového zdíva novogotického transeptu. Východní zeď severní lodi ukončoval na jihu mohutný severní tříčtvrtěpilíř vítězného oblouku a na něj

navazující severozápadní kout presbytáře s osazenou koutovou příporou (obr. 13). Lze předpokládat, že také další zdívo presbytáře východně od nároží vítězného oblouku bylo založeno v základové spáře a snad stoupalo do přesně neurčitelné, avšak nepříliš vysoké výše nad terén. Pro úvahy na téma, že už v rámci prvních dvou etap byl vystavěn celý nedochovaný presbytář o neznámé celkové dispozici, zhruba po dvaceti až třiceti letech existence v 60.–70. letech 13. století nahrazený druhým presbytářem, existujícím do roku 1903, nemáme žádné spolehlivé, např. archeologické podklady. Starý mistr navrhl profil a započal s tesáním klebebních žeber, když nad hlavicemi přípor ve východním poli severní lodi osadil jejich výběhy kořenící v náběžníkových štítcích (obr. 14-a, d, e).

Dále je pravděpodobné, že v této době už započala stavba protilehlého jižního tříčtvrtěpilíře vítězného oblouku a spolu s ním byly hnány do výše obvodové zdi východního pole jižní lodi. Mladší mistr zde podle projektu svého předchůdce osadil na koutové přípory košové hlavice, zdobené ovšem už pro něj typickým dekorem a nad ním drobným obloučkem, který hlavice odděloval od abaků. Časová diference mezi osazením severních přípor s hlavicemi s opožděné románským dekorem a jižních přípor s raně gotickou vegetabilní ornamentikou tedy nebyla velká a mohla se pohybovat i jen v řádu několika měsíců. Mladší mistr ve východní zdi vyklenul čelní okno boční lodi s kružbou. Dodnes poškozené hlavičky se stylizovaným rostlinným ornamentem, nasazené na předsazených válcových prutech kružeb, můžeme opět přičíst nejspíše jemu, jakkoliv Max Hasak jeho schématický sochařský projev ještě více umrtvil novogotickou puristickou úpravou. Nejpozději v této době byl založen také východní volný pilíř třílodí v jižní arkádové řadě, jehož hlavice přípor a navazující hlavicový pás mistr pokryl opět „svým“ listovím, přehledně střídavě řazeným ve dvou řadách.¹⁰²⁾ Tento druhý mistr však zároveň započal s postupnými modifikacemi projektu. Ponechal západní

102) Na západní a jižní straně doplnil výzdobu hlavicového pásu, která zde původně ve středověku nebyla provedena, až Max Hasak v letech 1903 až 1904. Přitom do detailu dodržel vzor ornamentu, který na severní

Obr. 18: Hlubčice, městský kostel Panny Marie. Rozhranní středního a východního pole severní lodi v podkroví, stav v roce 2003. Vlevo patrná nižší klenba středního pole z doby kolem roku 1300, vpravo vyšší raně gotická klenba z doby kolem 1250–před 1259. V pozadí na obvodové zdi fragment odbouraného pasu, vpravo s raně gotickou klenbou kolidující vazný trám krovu z roku 1826.

Obr. 19: Hlubčice, městský kostel Panny Marie. Východní pilíř v jižní arkádové řadě trojlodí z doby kolem 1250–před 1259, pohled od jihu, stav v roce 2003. Výzdoba hlavice koutové přípory a hlavice pásu vpravo od ní raně gotická, výzdoba na jižní straně pilíře a vlevo je doplňkem Maxe Hasky z let 1903–1906.

a jižní boky volného jižního křížového pilíře prosté, pravouhlé (obr. 19, 20-a). Stalo se tak zřejmě v souvislosti se snahou přednostně dokončit jen východní pole jižní lodi a prozatím nepokračovat směrem k západu. Následně navzájem se spojil oba tříčtvrtěpilíře vítězného oblouku odstupněnou lomenou arkádou, osazenou nad severním tříčtvrtěpilířem na připravené šmorce a stejnou arkádou spojil také volný jižní pilíř s jižním tříčtvrtěpilířem. K obtížně vysvětlitelným detailům tu náleží svislá, jen mírně podle natočení cihel nerovná spára, patrná v podkroví, která zřetelně ukončovala tento pas nad samou východní hranou volného pilíře, zatímco s vlastní východní zdí trojlodí je pas ve zdivu provázán. V jižním boku pasu byla souběžně vyklenuta tupě lomená lichá arkáda. Zdá

se, že se jednalo o neobvykle kvalitně připravené lůžko pro ukotvení klenebního čela. Klenba pod ně totiž zabíhá. Zároveň arkáda umožnila opět zesílení mezilodního zdiva nad klenbami, a tvoří tak souběžně vynášecí pas (obr. 21). Jižní volný pilíř a jihozápadní nároží prvního pole jižní lodi spojil mistr hmotným pasem. Korunu pasu však zavrhnul jen zběžně a hrubým pojednáním západní strany dal jasně najevo, že tato jeho západní strana nebyla míněna jako pohledová zeď transeptu eventuální baziliky. Vztyčením dochovaného jižního volného pilíře totiž nejpozději právě on jednoznačně a definitivně rozhodl o síňové podobě kostela, když v jeho jihozápadním koutě osadil příporu s kosořovou hlavicí ve stejné výši, v jaké byly osazeny hlavice přípor obrácené do hlavní lodi. Hlavice však nebyla sochařsky zpracována a od poloviny 13. století do roku 1903 zůstala ve formě boky, stejně jako nebyl finálně pojednán blok kamene nad abakem hlavice, jenž tu zůstal dodnes jako hmota pro náběžní štítek zamýšleného žebra. Můžeme-li být – striktně vzato – na pochybách, zda původní mistr zamýšlel kostel jako baziliku s východním transeptem nebo už jako síňový prostor, potom nejpozději v polovině 13. století se stavbou jižního volného křížového pilíře a jemu odpovídající přípory na jižní stěně jižní lodi veškeré pochybnosti padají.

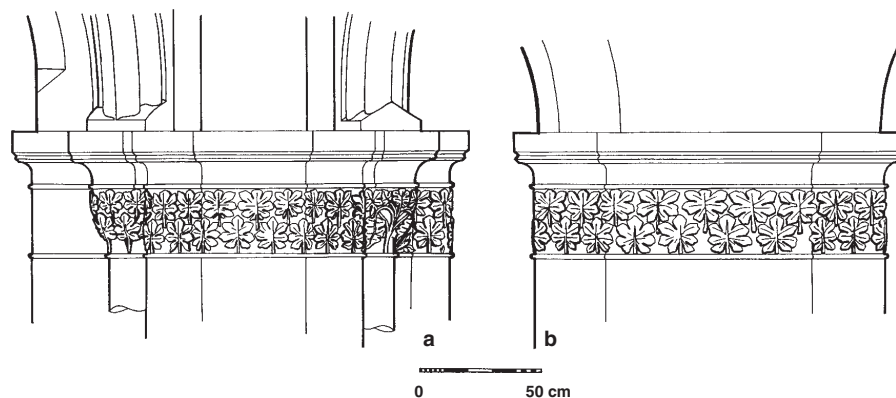
Druhý mistr nyní přistoupil k další nenápadné změně, kterou dal nepozorovaně najevo pozvolný odklon od výtvorného odkazu svého předchůdce. Zatímco u volného jižního pilíře ponechal na stranách k západu a jihu jeho hrany pravouhlé v protikladu k okoseným hranám obráceným do hlavní lodi a k východu, v arkádách a na polopilířích na rozhranní východních a středních polí bočních lodí postupoval naopak a jejich odstupněný profil nahradil okoseným (obr. 19).¹⁰³⁾

a východní straně pilíře použil tzv. mistr jižního tříčtvrtěpilíře. K absenci původní výzdoby na části pilíře viz Hans Lutsch, 1894, o. c. v pozn. 33, s. 171.

Zdá se rovněž vysoce pravděpodobné, že v té době už byla hnána do výše také stavba severního volného pilíře. Tady však mladší mistr opět radikálně zasáhl do koncepce stavby. Neobávaje se vizuálních důsledků svého počínu, zavrhl archaické křížové pilíře a nahradil je osmibokými. Průřez severního volného pilíře je v principu obdélný, avšak se široce okosenými hranami. Náleží tak k nejstarším, dosud formálně velmi raným, osmibokým mezilodním pilířům v českých zemích. Protože jeho přiřazení k dílu tzv. mistra jižního pilíře jednoznačně dokládá charakter profilace patek, hlavicového pásu a nejpřesvědčivěji přehledná „herbářová“ vegetabilní výzdoba (obr. 20-b), nezbyvá než přijmout jeho dataci k polovině 13. století. Mezi severozápadním nárožím východního pole severní lodi a tímto volným pilířem se rozepjal mohutný pas, jehož (druhotně ještě ve středověku odbourané) torzo je na severní obvodové zdi v podkroví dodnes zachováno (obr. 18). Podobný pas propojil také severní tříčtvrtěpilíř s volným pilířem a vytvořil tak rámec, do něhož byla jako první v celém kostele vsazena výše zmíněná vysoce vzdušná klenba (obr. 22). Mladší mistr ji doplnil krásným svorníkem se symetrickými, mírně stylizovanými, dostředně vinutými pelyňkovými listy. Způsob zpracování listův svorníku je typickou ukázkou jeho vegetabilního „herbářového“ stylu a spolu s přízedními žebry a navázáním arkádových zdí v podkroví dokládá těsné prolnutí závěru činnosti staršího mistra s raným dílem tzv. druhého mistra jižního tříčtvrtěpilíře. V podkroví se také zde uplatnila slepá lomená cihlová arkáda nad čelem klenby, provedená výhradně na severní straně dělicí arkádové zdi. Souběžně s dokončením koruny zdíva tří východních polí síně a vyklenutím mezilodních arkád byla v zamýšleném interiéru všech tří východních polí těsně před zaklenutím severního pole osazena prostá hranolová přízední žebra, která již na dalších částech stavby nebyla používána (obr. 14-c; 16).

Pozoruhodným technickým detailem práce obou starších mistrů bylo, že se soustředili vždy na provedení jednoho prostorového pole stavby, které spěchali definitivně pojednat, zatímco strany pilířů, přípor a arkád odvrácené do dalších západních polí kostela ponechali nezpracované. Tento přístup, spolu s chybějící výzdobou hlavicového pásu na západní a jižní straně jižního volného pilíře, patrně nasměroval Maxe Hasaka k tvrzení, že kostel měl být zprvu bazilikou. Ve skutečnosti to však není klíčový důkaz pro jeho teorii. K popsání způsobu postupu práce došlo zřejmě v souvislosti se záměrným dočasným provozním uzavřením každého stavěného pole vůči okolí provizorní stěnou, možná jen z prken.

Dobudováním jižního volného pilíře byl vytvořen také zde staticky spolehlivý rámec dalšího klenebního pole a toto východní pole jižní lodi bylo zaklenuto.¹⁰⁴⁾ Klenba se opět vy-

Obr. 20: Hlubčice, městský kostel Panny Marie. Náčrt východních pilířů trojlodí z doby kolem 1250–před 1259. a – jižní pilíř v pohledu od východu; schéma výzdoby (Maxem Hasakem druhotně doplněná výzdoba hlavicového pásu vlevo vynechána); b – severní pilíř; schéma výzdoby v pohledu od severu (výběhy mladších klenb z doby kolem roku 1300 vynechány).

značovala rubovými zpevňujícími pasy z cihel. Oproti starší klenbě severní lodi byla však již nižší. Její vrchol kodifikoval ve středověké části kostela nadále závaznou výšku klenb.¹⁰⁵⁾ Souběžně mistr započal s rozsáhlejší přípravou dalších klenebních žebířů pro klenbu východního pole střední lodi, a to včetně svorníku, reliéfně zdobeného opět pro něj typickým rostlinným dekorem s ornamentálně podanými šesti svinutými jetelovými dvojlisty. V rámci této etapy stavby kostela pak zaklenul i východní pole střední lodi. V podkroví to neklamně prozrazuje technika této klenby, která výškou svého vrcholu respektovala sousední jižní klenbu, a byla tak podstatně nižší než protilehlá severní klenba. I zde se v klenební konstrukci uplatnily rubové pasy z cihel, tentokrát však dosti zapuštěné do hmoty klenby. Dnes jsou patrné pozůstatky jen jediného diagonálního rubového pasu stoupajícího od jižního tříčtvrtěpilíře ke svorníku. Zbývající část klenby totiž byla rekonstruována kolem přelomu 13. a 14. století, podobně jako sousedící jižní klenba. Přitom byla ostatní tři diagonální rubová žebra pohlcena cihlovou rubovou skořepinou, která v nerovné linii od severovýchodu k jihozápadu o sílu cihly překryla a zpevnila původní jádro klenby z poloviny 13. věku (obr. 23).

Zhruba kolem poloviny nebo těsně po polovině 13. století se tedy v Hlubčicích strměla do výše bizarní stavba tří východních polí síňového korpusu, uvnitř vybavená precizně vytesanými příporami s nádherně zdobenými košovými hlavicemi a s trojicí hotových klenb. Z nich severní, dokončená nejdříve, byla o poznání vyšší než klenby středního a jižního pole. Směrem k východu byly na východní straně vyklenutého vítězného oblouku rozpočaty úseky postranních zdí presbytáře a v koutech osazeny příslušné přípory, jejichž hlavice měly nést zatím zřejmě neprovedená diagonální žebra zamýšleného západního pole presbytáře. Směrem k západu se stavba otevírala trojicí hmotných lomených arkád do budoucí západní partie trojlodí. Dodnes se dochovala jen jižní arkáda, takže víme, že její západní bok

la využil již Hans Lutsch, 1894, o. c. v pozn. 33, s. 169, který do první fáze zařadil všechna tři východní pole trojlodí.

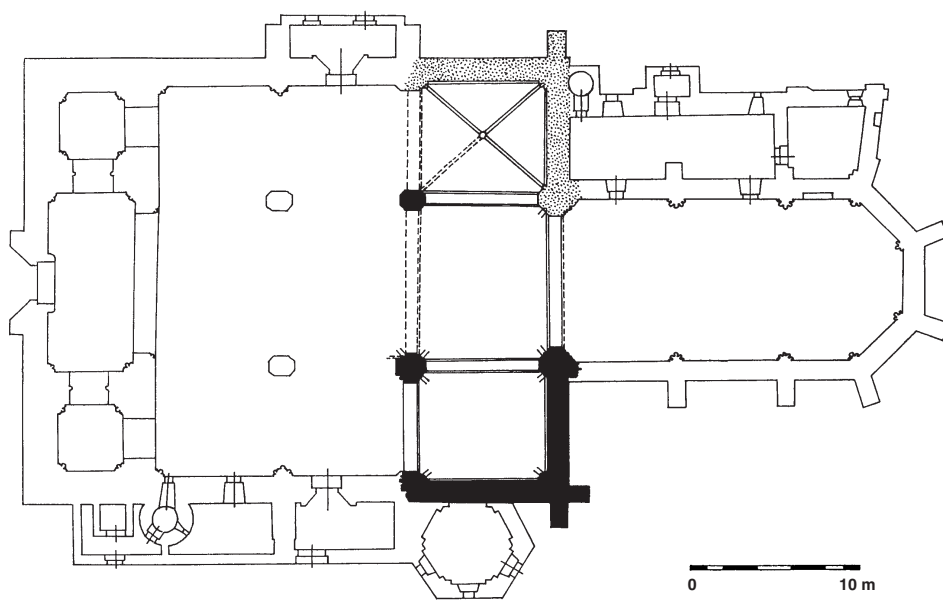
103) Takřka identická situace průřezu přízedních přípor je známa z klášterního kostela premonstrátů v Teplé v západních Čechách, kde rovněž indikuje dílčí změnu koncepce.

104) Profil žebířů jako pomůcku pro rozlišení tří fází výstavby jádra koste-

105) Tato klenba byla později ve středověku dílem rekonstruována, a to rubovou skořepinou z cihel, která zpevnila celou západní kápi klenby, větší díl severní kápe a zhruba polovinu jižní kápe klenby. Rub klenby je tedy v podkroví nerovně převrstven přízdívkou o tloušťku cihly převyšující původní úroveň rubu. Od podobného zásahu z roku 1734 však tuto rekonstrukci klenby zřetelně odlišuje celkový charakter skořepiny, především minimální výškové vyvinutí a jiná skladba cihel.

Obr. 21: Hlubčice, městský kostel Panny Marie. Jižní arkádová zeď trojlodí s rozhranním středního a východního pole jižní lodi v pohledu od jihovýchodu, stav v roce 2003. Patrna lůžka pro založení kleneb, tvořící současně vynášecí pasy druhotně snižené arkádové zdi a dále dílem sekundárně snesený rub meziklenbního pasu mezi východním a středním polem klenby.

Obr. 22: Hlubčice, městský kostel Panny Marie. Schématický náčrt půdorysu z doby před rokem 1903 s vyznačením stavu v době kolem roku 1250–před 1259. Černě prvá fáze II. etapy výstavby; tečkované starší hostová část kostela.

nebyl definitivně artikulován. To odpovídalo způsobu, jakým mistr ponechal nedokončenou vnější část hmotného přízedního polopiliře na budoucím rozhraní východního a středního pole jižní lodi. Zatímco do východního pole se diagonálně natáčela kvalitně a do detailu propracovaná koutová přípora, která nesla jihozápadní nároží klenby, severní a okosená severozápadní strana polopiliře na artikulovaném soklu prozatím neměly zpracovanou reliéfní výzdobu hlavicového pásu. Jednoduché široké okosení západní hrany polopiliře přitom bylo v principu souřadné se základním tvarováním severního volného pilíře. Protože stejně byl směrem k jihu a západu pojednán polopiliř na rozhraní východního a středního pole severní lodi, lze z toho opatrně usuzovat, že také pas nad tímto pilířem (dnes dochovaný jen

v torzu na severní obvodové zdi) nebyl na své západní straně definitivně pojednán. Také z třetího pasu, rozepjatého mezi oběma volnými pilíři a ohraničujícího ze západu východní pole střední lodi se dochoval jen zbytek nad severním bokem jižního pilíře (obr. 24). V podkroví je dobře patrný náběh záklenku této hmotné arkády dokonce s výběhem hranolového přízedního žebra, na němž měla spočinout jižní kápě klenby středního pole hlavní lodi. Také v interiéru se na severozápadní straně pilíře nad hlavicí dochovaly připravené výběhy raně gotického klenebního diagonálního i přízedního žebra.

Tzv. mistr jižního tříčtvrtěpilíře patrně ještě zahájil stavbu zbývajících dvou západních pilířů trojlodní síně, jimž vtiskl opět protáhlý osmiboký průřez. Pilíře obdržely pro něj typický profil jednoduchých patek, avšak pravděpodobně již nepřiliš vysoko nad soklem se jejich výstavba zastavila (obr. 25).

Někdy v této fázi výstavby, kterou můžeme odhadem položit do 50. let 13. století, došlo k další změně. Stavební činnost se přesunula k západu a do základového výkopu bylo založeno zdivo zbývajících úseků obvodového zdiva trojlodí, západního dvouvěží a válcové schodišťové věžičky, která měla zpřístupnit vyšší etáže věží a podkroví. Změna se projevila velmi markantně hned v několika prvcích. Předně obvodové zdivo západních věží a síně bylo vyzdáno na soklu z tesaných kvádrů pískovce (obr. 4). Sokl ukončovala průběžná

profilovaná římsa. Tím se západní partie stavby liší od východní trojice polí síně, které sokl s římsou nemají. Kamenná podnoží obou západních věží přitom sahá podstatně výše než sokl trojlodí, a iluzivně tak vyjádřila větší zatížení základové partie budoucí hmotou mohutných a vysokých věží. Také uvnitř obou věží, jejichž síla zdiva přesahuje 2 m, stoupá kamenný základ z velmi precizně přitesaných pískovcových kvádrů do výše 1,2 m nad úroveň dnešních podlah. Vyzdění základů zároveň určilo sílu obvodového zdiva zbývajících částí trojlodí, která činí 1,50 m. V tom byla respektována situace, kterou navodila už první fáze stavby polopiliřů na rozhraní východních a ostatních polí trojlodí okosenými pouze ze západní strany. Okosené západní hrany polopiliřů totiž předstupují před líc zdiva středních po-

lí jen o 34 cm na severu a 35 cm na jihu, zatímco před vnitřní lící slabšího zdiva východních polí přechází o 55 a 56 cm. Úhrnná vnitřní šířka východních polí je tedy o zhruba 40 cm větší než světlá šířka zbytku trojlodí. Obvodové zdivo východní partie má sílu jen kolem 1,3 m. To dobře dokumentuje situace v podkroví, kde je zesílení obvodového zdiva sítě na západních okrajích východních polí jasně patrné. Protože však v interiéru trojlodí se tato difference opticky takřka neuplatňuje, lze mít zato, že jejím primárním důvodem nebyl záměr vyznačit v prostoru jakýsi pseudotransept. Spíše se zdá, že vedoucího mistra se zmocnily statické pochybnosti, které řešil technokraticky kamenným základem zbývajících partií a zesílením obvodového zdiva nové budované části na úkor světlé šířky interiéru. Ostatně rekonstrukční zásahy na rubu kleneb východních polí sítě dokládají, že nejstarší díl stavby se potýkal se statickými potížemi již poměrně záhy po dokončení.

Další nápadnou změnou, která je příčinně provázána s uvedenými úpravami projektu, je zesílení vnějších opěráků trojlodí. Ty jsou rovněž vystavěny na hmotném pískovcovém soklu a jsou zřetelně mohutnější, v horní třetině výšky jednou odstupněné, zatímco starší subtilnější opěráky východních nároží trojlodí odstupnění nemají (obr. 4). Na kamenný základ navázalo pečlivě skládané cihlové zdivo, zatím stále zděné ve velmi nepravidelné vazbě. Na trojlodí a jižní věži sahalo zhruba do výše 2 m nad římsu soklu, resp. do úrovně mezi záklenky bočních portálů a parapety oken na trojlodí a pod nejnižší kordónovou římsu na věži. Vlastní profilovaná ostění portálů dosud nebyla osazena a v místech všech tří hlavních vstupů do kostela byly ponechány jen otevřené průchody.

Už v této etapě musela být jasná celá řada detailů celkové koncepce stavby. Do schodišťové věžičky byl vytvořen

Obr. 23: Hlubčice, městský kostel Panny Marie. Rub klenby východního pole jižní lodi v pohledu od severu, stav v roce 2003. Patrné rozhraní raně gotického jádra klenby z doby kolem 1250–před 1259 a její rekonstruované části z doby kolem roku 1300.

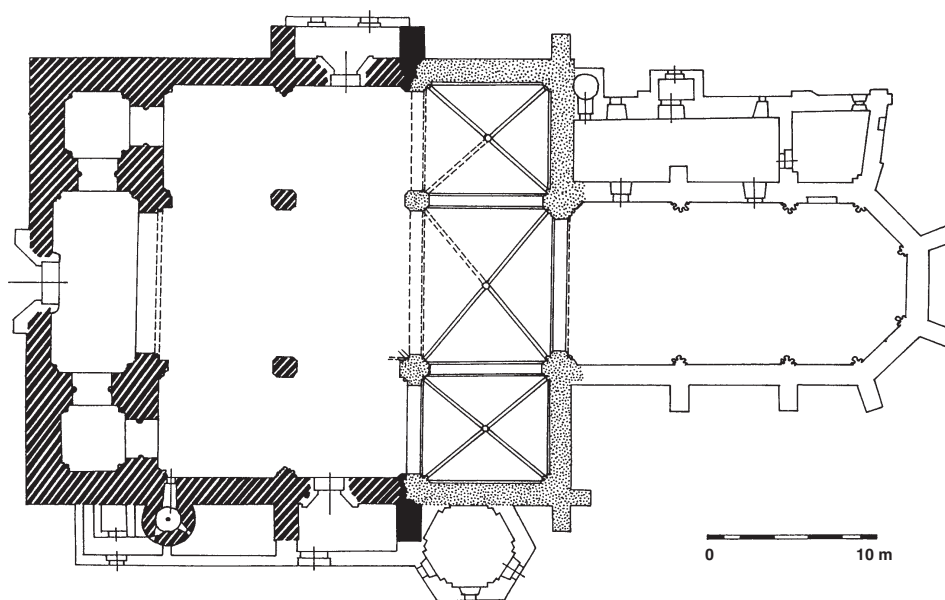
Obr. 24: Hlubčice, městský kostel Panny Marie. Rozhraní východního a středního pole hlavní lodi na jižní straně v pohledu od severozápadu, stav v roce 2003. Patrné torzo kolem roku 1300 odbouraného pasu, který původně rozděloval klenby obou polí. Nad torzem zřejmý odskok mladší západní partie arkádové zdi z doby kolem roku 1300.

průchod z jihozápadního koutu trojlodí, od doby nedlouho po 10. květnu 1613 zaslepený reliéfním náhrobníkem Hedviky, manželky Georga Schiltera.¹⁰⁶⁾ Zachovala se z něj proto jen vnitřní, nepravidelně se rozevírající špaleta s původním lomeným, takřka mitrovým záklenkem.¹⁰⁷⁾ Završení vlastního portálku bylo provedeno z cihel, nejednalo se však o klasickou klenbu s diagonálně vyskládaným záklenkem.

pojení přístavku kolem schodiště nazpět s jižní lodí ve východní polovině jižní zdi západního pole trojlodí druhotně vybouraným otvorem, funkčním ještě v roce 1898.

¹⁰⁷⁾ Světlá šířka špalety portálku při mladší cihlové zazdivce (vsazené na spáru) je 65 cm, v místech vyústění špalety ve vnitřní plášť schodišťové věžičky 88 cm. Západní bok špalety je dlouhý 120 cm, východní ale 132 cm. Portálek byl uzavíratelný zevnitř schodiště.

¹⁰⁶⁾ Pozdně renesanční náhrobní kámen s merkou Georga Schiltera na routovém štítě byl na tomto místě zjevně již před přestavbou kostela v letech 1903–1906. Z jeho protějškové pozice vůči shodnému náhrobníku samotného Georga Schiltera v severní zdi lze důvodně usuzovat na originální umístění náhrobníků zde již krátce po roce 1616. Tomu ostatně odpovídá zřízení vnějšího renesančního vstupu s prkenným překladem na schodiště z jižní strany, tedy z exteriéru, a pro-

Obr. 25: Hlubčice, městský kostel Panny Marie. Schématický náčrt půdorysu před rokem 1903. Vyznačena konečná fáze II. etapy v době před rokem 1259. Tečkované starší hotové části I. a II. etapy, černě a šrafovane hotové a rozestavěné partie.

Půlkruhové završení průchodu tvoří přečtnělkově skládané cihly (obr. 26), a lze proto soudit, že z interiéru kostela byl portálek omítnutý. Protože jeho práh je ve výšce zhruba 1,2 m nad úrovní dnešních podlah trojlodí, musely k němu v síni stoupat nějaké schůdky. Vlastní schodiště bylo původně vytesáno z kvalitně opracovaných kusů pískovce, ovšem stupně spolu se středním vřetenem byly nejpozději v 18. století vylámaný a odesány, takže se po nich dochovaly jen obrysy části stupňů ukotvené ve zdivu.¹⁰⁸⁾ Nástup na schodiště osvětlovalo původně obdélné šterbinové okénko s dovnitř rozevřenou špaletou na jihovýchodní straně věžičky.¹⁰⁹⁾ Poněkud výše na jihozápadní straně věžičky bylo větší osvětlovací okénko, později narušené zřízením pozděně renesančního nástupu na schodiště. Jeho ostění bylo vyzděno z bloků jemnozrnného bělavého pískovce, přičemž elegantně lomený záklenek a práh byly monolitické (obr. 27). Vnitřní obrys okénka měl výšku 86 cm. Situace ve schodišťové věžičce prokazuje, že již v této fázi byl důsledně promyšlen přístup do vyšších pater věže a do podkrovní. Zároveň již v této době muselo být staviteli jasné, že nejméně jižní podvěží bude enormně vysoké, prakticky svou výškou se rovnající výšce síně. Schodišťová věžička totiž byla založena při jižní straně trojlodí a nikoliv věže, což předpokládalo od samého počátku přístup do horních pater věží přes podkrovní jižní lodí.

Dále již v této etapě byla určena struktura svazkových přípor klenby střední a západní pasáže trojlodí a rovněž obou podvěží. Tady došlo k další zásadní modernizaci kon-

cepcí prozrazující stylovou flexibilitu tzv. mistra jižního tříčtvrtěpilíře. Stavitel již podruhé radikálně změnil schéma dominantních nosných prvků klenbového systému. Rezignoval na primitivní okosené polopilíře, které založil jako prvek adekvátní zjednodušeným osmibokým volným pilířům. Místo toho vtiskl trojlodí systém svazkových přípor, do jisté míry navazujících na schéma, které bylo použito už ve východních polích síně. Jejich podstatou byl návrat k tradici křížových polopilířů, k jejichž čelům a do koutů byly vsazeny válcové přípory. Patky si opět podržely pro něj příznačný prostý profil (obr. 28). Jednalo se o staré schéma, oblíbené ve střední Evropě už v 1. polovině 13. století,¹¹⁰⁾ které si udrželo oblibu i po celý zbytek 13. věku.

Prošlo však procesem zjemnění pomocí profilace hran polokřížového jádra, v Hlubčicích formou poměrně širokých výžlabků. V západních koutech trojlodí a v obou podvěžích bylo schéma zjednodušeno na jedinou válcovou příporu sevrženou v ústupku dvojicí navzájem kolmých hranolových podložek, opět s rovnoměrně vykrouženými výžlabky na hranách. Mezi západními příporami západních polí síně, přisazenými k vnitřním nárožím západních věží, byly založeny polopilíře, na nichž měly spočinout mezilodní arkády. Tyto polopilíře měly prostý pravoúhlý profil, adekvátní západní straně východního volného pilíře v jižní arkádové řadě. Souběžně s těmito pracemi ještě došlo k založení čelní arkády západní tribuny, která měla vyplnit mezivěží. Rovněž v mezivěží ovšem byly založeny koutové přípory shodné s příporami obou podvěží a je zřejmé, že se tu počítalo s vysokým zaklenutím mezivěžního prostoru až v úrovni klenby síně a vysokých podvěží. Tribuna tedy měla podle původního projektu zřejmě mít vyzděnu pouze čelní arkádu, snad s balustrádou či poprsnicí, její podlaha však byla uvažována jako rovná, trámová. Proto se nízké, jen 70 cm vysoké, válcové přípory tribunové arkády, spočívající na soklu s profilovanou patkou dnes o výšce 62 cm, mohly předpokládat do úrovně východního lince věží. Velmi nízkou nasaženou arkádu nedochované tribuny¹¹¹⁾ pak nasedala na archaické kubické hlavice přípor. Jejich strohý tvar bez krycích desek, v základním objemu typický ještě pro dílo

108) Dnes je ve věžičce dřevěné renesanční nebo barokní schodiště o středním průměru vřetena 22 cm a šířce průchodu kolem něj 70 cm. Vnitřní světlost věžičky kolísá kolem 1,61–1,66 m.

109) Obrys vnitřního okraje špalety je nápadně lichoběžníkový. Její jihozápadní hrana je svislá, avšak severovýchodní se shora, kde je špaleta široká 20 cm (krajní překlad tvoří jediná cihla dlouhá 27 cm), dolů rozšiřuje až na 34 cm. Z opracování okrajů cihel, jejich spárování a pozůstatků „omítek“ tvořených rozetřenou přebytkovou maltou ze spár je zřejmé, že se jedná o původní úpravu. Světla šířka vlastního průduchu okénka činí 16 cm.

110) Srov. např. koncepci mezilodních pilířů západní části kostela sv. Michaela ve Vídni (Otto Lorenz, *Ergänzungen zur Baugeschichte der Wiener Michaelerkirche*, Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege 36, 1982, s. 99–109) nebo pilíře trojlodí klášterního kostela cisterciáků v Lilienfeldu (přehledně např. Jiří Kuthan, *Zakladatelské dílo krále Přemysla Otakara II. v Rakousku a ve Štýrsku*, Praha 1991, s. 105–125).

111) Dnešní čelní zeď varhanní kruchty pochází až z 2. poloviny 18. století. Do provedení hloubkových stavebních průzkumů není zřejmé, zda se v její hmotě případně zachovaly zbytky raně gotické tribunové arkády, nebo, zda tato arkáda třeba vůbec nebyla v původně zamýšlené formě provedena.

Obr. 26: Hlubčice, městský kostel Panny Marie. Raně gotický vstup z trojlodí do schodišťové věžičky, druhotně zaslepený po roce 1613, stav v roce 2003. Pohled od jihozápadu.

obou nejstarších mistrů hlubčického kostela, může být předmětem spekulací o tom, zda stavitel záměrně rezignoval na reliéfní rostlinnou výzdobu, nebo spíše, zda se jedná o bosy pro zamýšlený, ale neprovedený sochařský ornament (obr. 29).

V této fázi, patrně někdy na přelomu 50.–60. let 13. století, se však budování trojlodí se západním dvouvěžím zastavilo. Stále nebyl osazen žádný ze tří plánovaných portálů. Patrně ještě vůbec nebylo zahájeno budování cihlového zdiva na kamenné trnoži severní věže. Zdivo středních a západních polí trojlodí, schodišťové věžičky a jižní věže zřejmě nikde nepřekročilo výši 3,4 m a v nehotovém torzu zůstaly také oba západní volné pilíře síně.

Nevíme, zda tzv. mistr jižního tříčtvrtěpilíře zemřel, stavbu opustil nebo byl nucen přehodnotit svůj styl natolik radikálně, že dále se jeho charakteristický rukopis ztrácí. Stejně tak není jasné, zda toto přerušení prací, resp. snaha o jejich opětovné oživení, mohly souviset se štědrou donací krále Přemysla Otakara II. hlubčickému faráři Eliášovi z roku 1259. V každém případě někdy kolem roku 1260 se těžiště výstavby přesunulo východně od rozestavěného trojlodí. Na obrátcích nabralo budování dosud opomíjeného presbytáře.

Obr. 27: Hlubčice, městský kostel Panny Marie. Zbytek raně gotického okna schodišťové věžičky z doby kolem roku 1259, pohled od východu, stav v roce 2003. Vlevo patrný dřevěný překlad pozdně renesančního, druhotně vylámaného vstupu.

Moderně a elegantně. Třetí etapa. Stavba presbytáře (po 1259–1272/1275)

Pro presbytář hlubčického kostela je příznačný poměrně zásadní rozchod s dosavadní tektonickou koncepcí síně (obr. 30). Už počtvrté byl rámcový projekt chrámu podroben podstatné modernizaci. Předně byl presbytář rozšířen, takže jeho vnitřní rozpon je o více než 1 m větší než šíře hlavní lodi. Úseky zdiva, vybíhající východně od osazených starších přípor obou tříčtvrtěpilířů, byly šikmo odtesány a torza východních stran obou tříčtvrtěpilířů obemklo nové zdivo prostornějšího presbytáře. Pod vlivem soudobých trendů ve středoevropské architektuře po polovině 13. století, pro něž byla příznačná selektivní a redukováná recepce struktur a prvků kořenících v katedrální gotice severní Francie a s ní jen do jisté míry svázaného umění v Porýní, byl v presbytáři městského kostela v Hlubčicích zvolen nový typ klební soustavy. Jejím určujícím prvkem se staly svazkové přípory, jejichž oblé dřívky plynule přecházely hlubokými výžlabky jeden ve druhý (obr. 9-a, b).¹¹²⁾ Profil patek přípor zeštíhllel, ztratil čelní hranu a přípory nabyly elegantnějšího vzhledu. Zcela byly zavrženy prastaré košové hlavice

112) Srov. podobnou profilaci ojedinělé svazkové přípory přiléhající v bazilikálním trojlodí k severnímu boku vítězného oblouku při epizodním pokusu o modernizaci rozestavěného městského farního kostela sv. Štěpána v Kourími, rovněž v době kolem 1260.

Obr. 28: Hlubčice, městský kostel Panny Marie. Patka svazkové přípory na jižní obvodové zdi trojlodí na rozhraní středního a západního pole z doby kolem roku 1259, stav v roce 1995.

a místo nich aplikovány štíhlounké kalichové hlavice (obr. 9-a, b, c, d). Starý profil klenebních žebér z východních partií síně byl nahrazen subtilnějším a modernějším. Jeho symptomatickým detailem se stal výžlabek v čele hruškového prutu (obr. 9-e).¹¹³⁾ Protože presbytář hlubčického kostela není autentický – jedná se vlastně o rekonstrukci Maxe Hasaka, bezpochyby ovlivněnou jeho hodnocením architektury kostela kolem roku 1898 – je obtížné se k jeho původnímu stavebnímu vývoji přesněji vyjádřit. Posuzovat můžeme pouze prvky, které byly v letech 1903–1904 osazeny nazpět v novostavbě presbytáře, jehož dispozice byla zkrácena o západní pole s křížovou klenbou. A to ještě výhradně s vědomím, že v rámci restaurace byla řada detailů domodelována, možná přesekána a doplněna novotvory, které nelze bez hloubkového průzkumu spolehlivě odlišit od

Obr. 29: Hlubčice, městský kostel Panny Marie. Severní přípora čelní arkády tribuny v mezivěží z doby kolem roku 1259, pohled od jihovýchodu, stav v roce 2000.

původních prvků. Interpretačním problémem zde je především mohutnější, více spuštěné příčné žebro na západní hraně dnešního presbytáře. Nevíme jistě, zda v této pozici bylo již v původním presbytáři. Pokud ano, naznačovalo by, že obě obdélná pole presbytáře od sebe byla tímto prvkem náznakově separována.¹¹⁴⁾ Na druhou stranu je zřejmé, že výzdobu hlavic a tvarování svazkových přípor můžeme považovat za věrohodný obraz těchto prvků původního presbytáře. Potvrzuje to jak kresebná dokumentace Hanse Lutsche, pořízená před demolicí gotického presbytáře,¹¹⁵⁾ tak třeba západní svorník v presbytáři. Max Hasak jej nechal osadit nazpět přesto, že jeho výzdoba je vlastně jen torzem původní skvostné dekorace. Svorník byl totiž košový, s mistrovsky vydlabaným nitrem a krytem tvořeným hluboce prořezávanými, dostředně svinutými šesti laločnatými listy.

113) Takovýto detail byl příznačný pro architekturu kolem poloviny a po polovině 13. věku. Srov. např. žebra v boční lodi kostela sv. Františka v Praze (zřejmě už 1232/1233–1234), které nejvíce svou podobou odrážejí francouzské katedrální východisko, kterým byl podobný profil užítý v ChClon-sur-Marne; dále v obou polích presbytáře augustiniánského kostela v západočeské Pivoni (asi kolem 1260–1270; Jiří Kuthan, Česká architektura v době posledních Přemyslovců. Města. Hrady. Kláštery. Kostely. Vimperk 1994, s. 300–302; podrobněji Dobroslav Libal, Raně gotický presbytář bývalého klášterního kostela v Pivoni, Umění XXX, 1982, s. 448–453, který je ovšem datoval už do 20.–30. let 13. století); v boční lodi benediktinského klášterního kostela v Polici nad Metují (kolem 1260–1270; Jiří Kuthan, 1994, s. 311–317; Vojtěch Šádlo, Kostel Nanebevzetí P. Marie v Polici nad Metují, Zprávy památkové péče XV, 1955, s. 215–219), která jsou redukováním vzdáleným ozvukem klenebních žebér užitých nedlouho po roce 1227 v kapli sv. Jana Křtitele při kostele sv. Gereona v Kolíně nad Rýnem (srov. např. Werner Schäfke, Romanische Kirchen in Köln. Köln 1995, s.

22–27). V rámci jejich relativního vývoje patří hlubčický profil k nejvzrálější a jeho eleganci překonala až skvostná opuková diagonální žebra z klášterního kostela benediktinů v Břevnově u Prahy (asi 80. léta 13. století; fragmenty uloženy v depozitáři pražského památkového ústavu v Praze 8–Bohnicích). Právě podle profilu žebér zařadil Hans Lutsch, 1894, o. c. v pozn. 33, s. 169, stavbu presbytáře v Hlubčicích do druhé etapy budování kostela.

114) Takový motiv známe např. z nepatrně staršího presbytáře kostela sv. Štěpána v Kourimi, kde mohutnější pas s podloženým prutem oddeľuje ve funkci druhého vítězného oblouku pětiboký závěr od obou obdélných polí chóru. V Hlubčicích je ze západní strany tomuto žeburu předložen oblý prut, jehož segmenty však svými rozměry nekorespondují s dělením příčného žebra, od něhož jsou odloučeny také dilatační spárou. Oblý prut je evidentním Hasakovým doplňkem.

115) Srov. Hans Lutsch, 1903, o. c. v pozn. 86, sv. I, tab. 24/6,9,12. V detailech jsou ovšem Lutschem publikované kresby nepřesné.

Ty však byly druhotně uraženy, takže dnes svorník tvoří jen mísový střed se zbytky listů po okrajích. Rozhodně si ale netroufám vyjádřit se k prvkům, které sice byly součástí středověkého presbytáře, jsou však jen povšechně známy z verbálních popisů Řehoře Wolneho a Hanse Lutsche.¹¹⁶⁾

Jestliže jsem výše naznačil nejistotu v otázce, zda tzv. mistr jižního tříčtvrtěpilíře z Hlubčic odešel nebo pronikavě modernizoval své umění, vyplývají tyto pochybnosti z charakteru rostlinné reliéfní výzdoby hlavic přípor v presbytáři. Navzdory konstatované změně architektonických článků i zde totiž dominuje tzv. „herbářový“ styl. Jednotlivé listy (jen v osamělém případě ve středu jižní strany presbytáře ve svazečku po trojicích) jsou opět schématicky kladeny vedle sebe. Přitom je však možné přece jen vyzorovat drobné stylové pokroky v jejich podání. Reliéf je plastičtější, žlabení listů hustší a hlubší, okraje listových čepelí členitější a leckde tedy věrohodnější, než je tomu v trojlodí. Příbuznost kompozice výzdoby s východní částí trojlodí ale zůstává značná, a právě proto můžeme alternativně uvažovat o dalším vývojovém pokroku v díle mistra jižního tříčtvrtěpilíře, resp. jeho skupiny. Za vyslovené dobově moderní lze považovat kružbové obrazce (obr. 30), jakkoliv o detailech provedení oken nevíme nic relevantního díky Hasakově rekonstrukci presbytáře.

Pokusíme-li se obecně charakterizovat presbytář, pak je zřejmé, že jeho architektonická koncepce byla ve své době dosti pokročilá (obr. 31). Těsně navazovala na výtvarný úhrn progresivní porýnské, hesenské, durynské a saské architektury 3. čtvrtiny 13. století a nijak za ní nezaostávala, spíše naopak.¹¹⁷⁾ Srovnáme-li pak tuto fázi výstavby hlubčického

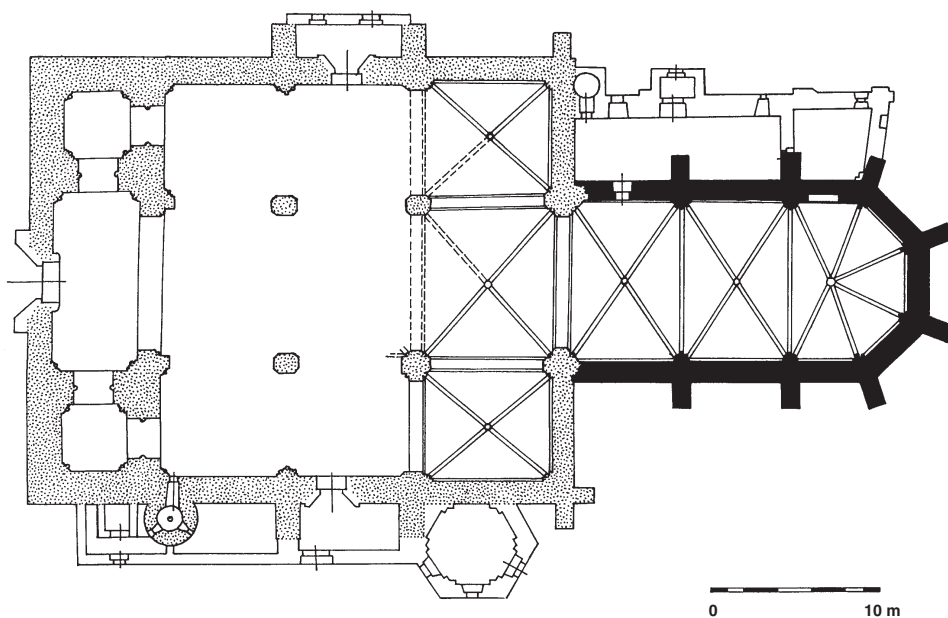
Obr. 30: Hlubčice, městský kostel Panny Marie. Pohled do novogotické repliky presbytáře z let 1903–1906 s původními příporami a klenebními žebry, stav v roce 2003. Kružby jsou replikami Maxe Hasaka podle originální kružby, nalezené v severní zdi původního presbytáře.

kostela se stavebním děním v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, je zřejmé, že Hlubčice „držely krok“ s nejmodernějšími sakrálními stavbami Moravy – s olomouckou katedrálou a městským kostelem v blízké Osoblaze, jen nepatrně svou kvalitou zaostávaly za nejprestižnějšími stavbami Slezska, tj. dokončovaným chórem katedrály ve Vratislavi a kaplí sv. Hedviky v Třebnici, a byly srovnatelným

116) Jedná se především o trojdílné kamenné sedile završené trojicí jeteľových oblouků, které v jižní stěně chóru shodně zmínili jak *Gregor Wolny*, 1863, o. c. v pozn. 18, s. 294; tak *Hans Lutsch*, 1894, o. c. v pozn. 33, s. 171.

117) Srov. obecně soudobou architekturu např. presbytáře kostela sv. Uršuly v Kolíně nad Rýnem, kostela sv. Blažeje v durynském Mühlhausenu (projekt a chór kolem 1270–1280, trojlodí ale realizováno až po roce 1300), kostela Panny Marie v Arnstadtu rovněž v Durynsku (síňový chór započat kolem 1275) a třeba i chóru klášterního kostela

v Schulpforté nebo chóru katedrály v Míšni, z doby kolem roku 1268 (přehledně s odvozením geneze a souvislosti *Ernst Schubert*, *Der Westchor des Naumburger Doms, der Chor der Klosterkirche in Schulpforta und der Meißener Domchor*, in: *Architektur im Mittelalters. Funktion und Gestalt*, Weimar 1983, s. 160–183).

Obr. 31: Hlubčice, městský kostel Panny Marie. Schématický náčrt půdorysu před rokem 1903 s vyznačením III. stavební etapy z doby po 1259–kolem 1272/1275. Tečkovaně starší hotové nebo dílem rozestavěné části.

ekvivalentem tehdy nejpokročilejší a nejhonosnější české městské chrámové stavby – nově započatého kostela sv. Bartoloměje v Kolíně nad Labem. Z hlediska architektonické pokročilosti, vytríbenosti proporcí a celkovou kvalitou výrazně předčily např. městský kostel v Kourřimě, který se v době kolem roku 1260 zmiňuje ve stylových změnách vyvolaných nejasností záměru, jež vyplývala ze zoufalé snahy o udržení na rychle se střídajících vlnách tehdejších módních trendů. Naproti tomu, co se týká kvality sochařské výzdoby architektonických článků, působí hlubčický presbytář dojmem stále marných pokusů o dosažení alespoň průměru soudobé moderní tvorby (reprezentované v prostoru českých zemí a Slezska především skvostnou výzdobou chóru vratislavské katedrály a starších, tedy východních partií síňového trojlodí katedrály sv. Václava v Olomouci), jakkoliv řemeslná úroveň kamenického díla byla vysoká. Zkrátka, přibližně do konce 3. čtvrtiny 13. století byli v Hlubčicích činní lepší architekti než sochaři. Toto konstatování platí i navzdory výše zmíněným statickým potížím nejstarší východní části chrámového trojlodí.

První mistrovské intermezzo. Čtvrtá etapa. Portály trojlodí, dostavba západních pilířů a obvodních zdí síně (po 1272/1275–kolem 1300)

Presbytář mohl být podle své stylové polohy hotov přibližně na přelomu 3. a 4. čtvrtiny 13. věku. Nevíme, zda s jeho uvedením do provozu nějak souviselo postoupení patronátu městského kostela hrobnickým johanitům (mezi 1272–1278), které bezpochyby rozhojněním počtu duchovních zvýšilo lesk bohoslužeb a zajistilo bohatší péči o liturgický provoz. Stejně tak je ale možné, že král Přemysl Otakar II. pouze ad hoc řešil vzniklé pastýřské vakuum po smrti kaplana Eliáše, přičemž ovšem on a jeho rádci pečlivě zvažovali, komu lze svěřit bohatou prebendu a starosti s rozestavěným kostelem. Zdá se pravděpodobné, že presbytář plně fungoval a byl osazen několika oltáři v roce 1282. Striktní požadavek hlubčických měšťanů z toho roku, aby u kostela bylo usazeno osm kněží, který johanité respek-

tovali, je totiž bezpochyby svědectvím o složitěji organizované liturgii.¹¹⁸⁾

Přibližně s příchodem hrobnických johanitů ke kostelu v letech 1272–1278 a přesunem těžiště stavební činnosti z dokončeného presbytáře zpět k trojlodí se kryje další změna slohového charakteru hlubčického chrámu. Tentokrát však již nelze uvažovat ani pouze alternativně o kontinuitě, kterou jsme zvažovali v případě díla tzv. mistra jižního tříčtvrtěpilíře a stavitele presbytáře. Stylová odlišnost pokračování dostavby trojlodí je zřejmá.

Do prozatím jen nízko nad terén vyvedeného zdiva středního a západního pole trojlodí byly v této etapě konečně osazeny tři skvostné pískovcové portály. Vý-

zdoby hlavicových pásů západního a jižního portálu rostlinnými motivy se ujali sochaři dokonale obeznámení s nejkvalitnější tvorbou ve střední Evropě. Rozmanité, naturalisticky pojednané listoví je propracované v hlubokém reliéfu. Listy jsou soustředěny do přirozeně působících trsů, jako by položených na plastickou profilaci portálových ostění. Žilnatina listových čepelí je výrazně a bohatě ztvárněna, listoví, přestože je dekorativně rozprostřeno, se věrohodně, ale zároveň důmyslně ornamentálně překrývá (obr. 32-a, b). Spolu s naturalisticky působící výzdobou hlavic chóru vratislavské katedrály sv. Jana Křtitele, v roce 1962 zničených portálů městského kostela v blízké Osoblaze a některých hlavic síňového trojlodí olomoucké katedrály, náleží hlubčické portály k nejkvalitnějším příkladům této slohové vlny na Moravě a ve Slezsku.¹¹⁹⁾ Svrchovaně moderní však ne-

118) Srov. SUB V, s. 33–34, č. 38. Odchod hlubčických johanitů od kostela zasáhl měšťany na nesmírně citlivém místě. Johanité jako držitelé patronátního práva pravděpodobně kostel zavřeli a přestali sloužit bohoslužby, křtít nebo pohřbívat. Zcela jistě v době sporu odmítli dát souhlas s ustanovením světského kněze, který by pokračoval v liturgickém provozu. Na druhé straně k oživení provozu kostela by stačil jediný johanita-kněz, farář. Rovněž k zaopatření johanitské rezidence ve městě nebylo třeba osmi kněží. Požadovaný počet vysvěcených rytířů-duchovních, kteří měli být dosazeni ke kostelu, je vysvětlitelný jediné existencí dalších oltářů kromě hlavního. Protože v této době byla zaklenuta jen východní pole trojlodí, v nichž lze sotva předpokládat více než dva oltáře, mám zato, že podmínky smíru mezi městem a johanity jsou nepřímým svědectvím hotového presbytáře s více než jedním (tj. hlavním) oltářem. Ostatně synodální zákaz omezující v mohučské arcidiecézi počet oltářů ve farních kostelích na pouhé tři oltáře, v praxi stejně nedodržovaný, pocházel až z roku 1310 a reagoval právě na liturgicky nadbytečný počet oltářů v řadě městských kostelů (Joseph Hartzheim, Concilia Germaniae IV. Coloniae 1761, s. 195).

119) K této vlně, která byla poměrně široce zastoupená v 60. až 80. letech 13. století v rozsáhlém prostoru střední Evropy od Porýní na západě až po Malopolsko a Uhry na východě (srov. Lotteliese Behling, Die Pflanzenwelt der Mittelalterlichen Kathedralen. Köln – Graz 1964), náleží např. kvalitní západní portál benediktinského klášterního kostela v Polici nad Metují (poněkud jiného charakteru a geneze je portál a ostatní vegetabilní sochařská výzdoba zaniklého klášterního kostela cisterciáků v Hradišti nad Jizerou), výzdoba hlavic z neurčené středověké stavby druhotně nalezených v Hradci Králové (zřejmě z původního kostela sv. Ducha; starší názory shrnul např. Jiří Kuthan, Architektura v pře-

Obr. 32: Hlubčice, městský kostel Panny Marie. Západní portál kostela, detail výzdoby hlavic, kolem 1275–1280, stav před restaurací, v roce 1991; a – severní ostění; b – jižní ostění.

byla jen vegetabilní sochařská výzdoba portálů, ale i jejich koncepce.¹²⁰⁾ Markantní je to zejména u nezdobeného severního portálu hlubčické síně, který je zhruba soudobý s velmi podobnými portály v Porýní,¹²¹⁾ nebo je spíše i těsně předchází (obr. 33).

Osazením portálů konečně v Hlubčicích dostihli špičku střeoevropského vývoje na poli sochařské vegetabilní výzdoby architektury. Protože však koncepce stavby kořenila ve starém projektu asi z let 1240–1250 a základní prvky síňového interiéru byly určeny nejpozději v polovině 13. věku, začala naopak architektonicky zaostávat vleklá realizace rozložitého chrámového korpusu. Teprve v této etapě totiž došlo k završení obou západních volných pilířů trojlodí hlavicovými pásy. Sochaři provedli výzdobu dobově moderním naturalistickým stylem dubovými snítkami a révovými úpon-

ky, v principu souřadnými s výzdobou portálů. Zvláště větvičky s dubovými listy jsou znamenitou ukázkou pozdní fáze sochařského naturalismu z přelomu 3. a 4. čtvrtiny 13. století a patří k vrcholným dílům architektonického sochařství v českých zemích a ve Slezsku. S tímž respektem musíme hodnotit i úponky vinné révy s hrozny, které zaplnily hlavicový pás západního pilíře v jižní řadě a hlavicí severozápadní přípory v severní lodi, stejně jako rostlinné snítky na okosených úsecích obou polopilířů na rozhraní východních a středních polí síně. Směle snesou srovnání se soudobou vegetabilní sochařskou výzdobou hlavic přípor v trojlodí olomoucké katedrály. Architektonická skladba hlavicových pásů obou západních pilířů, přes nesrovnatelně vyšší kvalitu oproti podstatně starší výzdobě východního pilíře v severní řadě, věrně zachovala úzus stanovený tzv.

myslovském státě 13. století, in: Umění doby posledních Přemyslovců. Roztoky u Prahy 1982, s. 221; podstatný je ovšem příspěvek *Helena Dáňová*, Chrám sv. Ducha v Hradci Králové. Příspěvek k poznání vývoje architektury kostela ve středověku, in: Pro arte. Sborník k počtě Ivo Hlobila, Praha 2002, s. 107–125), dílo mistra, který pro Přemysla Otakara II. stavěl v rámci pražského kláštera minoritů a klarisek kostel sv. Salvátora, práce sochařů zdobících hlavicu městského síňového kostela v Kolíně nad Labem ad. Všeobecně se přijímá, že byla odstartována v letech 1239–1243 dílem tzv. Naumburského mistra na zaniklém letneru katedrály v Mohuči a na nepatrně mladším letneru katedrály v Naumburku. Právě Mohuči, k jejíž církevní arcidiecézi náleželo i olomoucké biskupství s Hlubčicemi, a lokality v Durynsku a Francích nebo v Sasku, položené na cestě z českých zemích do této metropole, zřejmě sehrály klíčovou roli při zprostředkování obliby tohoto naturalistického stylu v zemích při horním porýčí Labe a Odry. Dodnes podnětnou srovnávací studii věnoval slezským portálům s rostlinnou výzdobou ze 13. století *Franz Borowski*, *Mittelalterliche Kirchenportale in Oberschlesien, Deutsche Kulturdenkmäler in Oberschlesien. Jahrbuch der Oberschlesischen Denkmalpflege VI*, Breslau 1934, s. 50–70. K rekonstrukci portálu z Osoblavy *Dalibor Prix*, Kostel sv. Marie Magdalény v Osoblaze do konce středověku, *Umění XXXVIII*, 1990, s. 254–265.

120) Takřka shodný profil má portál do sakristie v presbytáři městského kostela v blízkém Grotkově, rovněž s bohatou vegetabilní výzdobou, jak připomněli např. *Tadeusz Chrzanowski* – *Marian Kornecki*, 1974, o. c. v pozn. 8, s. 33.

121) Srov. zejména severní portál transeptu mohučského kolegiálního a městského kostela sv. Štěpána asi z doby kolem roku 1280 (srov. např. *Fritz Arens*, *Aus der Geschichte der St. Stephanskirche zu Mainz*, Mainz 1958, s. 3–9; *Klaus Mayer*, *St. Stephan in Mainz*, Regensburg 1996, s. 2–5; *Ewald Wegner a kol.*, 1997, o. c. v pozn. 99, s. 114–119, zde zmiňovány sice odpustky pro novostavbu už z roku 1256, výstavba je však kladena až mezi léta 1290–1338; ovšem *Hans-Joachim Kunst* ve stati o vlivu kostela sv. Alžběty v Marburku na okolní architekturu navrhl klást zahájení stavby síňového trojlodí kostela sv. Ště-

pána už do doby kolem roku 1260, přičemž ale krátce nato měly být práce přerušeny a pokračovat se mělo až od roku 1312, srov. *Hans-Joachim Kunst* in: 700 Jahre Elisabethkirche in Marburg 1283–1983. Katalog 1. Die Elisabethkirche-Architektur in der Geschichte. Marburg 1983, s. 184), nebo jižní portál mohučského kostela sv. Kryštofa asi až z doby po roce 1280 (*Ewald Wegner a kol.*, 1997, o. c. v pozn. 99, s. 94). Akcentování role mohučského kostela sv. Štěpána nemíním náhodně. Vztahy Hlubčic k Mohuči mohly být ve 2. polovině 13. a počátkem 14. století hlubší, než by vyplývalo z pouhé příslušnosti Hlubčic v rámci olomoucké diecéze pod církevní svrchovanost mohučské metropole. Z Hlubčic pocházel Jan Faber, legát na dvoře římského krále Albrechta Habsburského, jenž zesnul teprve v roce 1312. V pětibocím uzavřeném presbytáři kostela sv. Štěpána v Mohuči jsou např. takřka shodně profilované svazkové přípory jako v presbytáři kostela v Hlubčicích, v presbytáři a v transeptu je užít též profil klenebních žeber, jaký byl zamýšlen v posledním dvacetiletí 13. století v západních polích hlubčické síně, velmi podobná je zde vegetabilní výzdoba hlavic přípor. Později v 1. polovině 14. století se ve čtyřech oknech západního chóru mohučského kostela objevil stejný vzorec kružeb, jaký známe z vrcholových partií obou hlubčických věží (velký trojlíst v záklenku s vepsanými jeptiškami). V literatuře se sice vyskytlý výroky, že hlavicový pás severního portálu v Hlubčicích druhotně zanikl (např. *Andrzej Włodarek* – *Stanisław Stulin* in: *Teresa Mroczko* – *Marian Arszyski* edd., 1995, o. c. v pozn. 73, s. 82), resp., že je nečitelné, zda tu pás zdobených hlavic byl (tak např. už *Hans Lutsch*, 1894, o. c. v pozn. 33, s. 171). Lutschovo vyjádření je zřejmě pravdě blíže, neboť na portálu není po odesání eventuální výzdoby ani stopy, pomineme-li ovšem, že v úrovni nasazení záklenku jsou vsazeny bloky poněkud odlišné barevného pískovce. Nápadné je také, že otázku případné zaniklé výzdoby severního portálu nijak nekomentoval Max Hasak, který objekt znal velmi důvěrně. Zdá se mi pravděpodobné, že pokud by nechal odesat zbytky hlavic s výzdobou, pokusil by se obhájit svůj postoj, ostatně podrobený záhy po přestavbě ostré kritice.

Obr. 33: Hlubčice, městský kostel Panny Marie. Severní portál trojlodí, kolem 1280, detail východního ostění.

mistrem jižního tříčtvrtěpilíře. Důvodem k dodržení staré profilace hlavicových pásů pilířů a jejich abaků byla zřejmě snaha těchto tvůrců již dále nekomplikovat stylovou rozlišitelnost interiéru a pravděpodobně i dostupnost starších dílčích plánů. Při budování obvodových zdí trojlodí ve středních polích, kde navázali na koutové hlavicové pásy přípor svých předchůdců, proto akceptovali shodný profil, který jim vnutil tzv. mistr jižního tříčtvrtěpilíře. Nejprve zřejmě byla dostavěna jižní obvodová zeď trojlodí, včetně schodišťové věžičky, a s ní příslušné partie jižní věže, s jejíž stavbou nad úroveň trojlodí se patrně dosti spěchalo. Noví mistři přežali i prostě okosené špalety oken síně, nahradili však jejich cihlový materiál pískovcovými bloky. Nenápadně také proměnili techniku zdění cihlového zdiva, když místo zastaralé vendické, resp. nepravidelné vazby začali důsledně používat v poslední třetině 13. století aktuální racionální gotickou vazbu. Proto lze zřejmě teprve s jejich příchodem spojit také takřka celou výstavbu spodních cihlových partií severní věže.

Výstavba jižní obvodové zdi síně byla provázána s budováním schodišťové věžičky. Změnu tu indikovala, kromě gotické vazby cihel, podoba tří přísvětlovacích okének. Ta byla nyní soustředěna výhradně na jižní straně pláště věžičky přibližně v jedné ose nad sebou. Jejich výška vzrostla na 90 cm, šíře kolísala mezi 16–20 cm. Okénka však dostala trojboké „záklenky“, tvořené vždy dvojicí naspodu okosených cihel nesoucích jako horizontální překlad jedinou cihlu. Zhruba ve výši parapetů oken síně byl na východní straně věžičky vyzděn segmentově zaklenutý průchod, směrem k východu s mírně se zužujícím lichoběžníkovým půdorysem, druhotně v blíže neznámé době zaslepený (vnitřní ústí je široké 77 cm, při vnitřním lici zazdívkou už jen 73 cm). Smysl tohoto středověkého výstupu na exteriér stavby prozatím zůstává nejasný; v raném novověku patrně sloužil jako průchod do podkroví přístavku, kterým byla věžička obestavěna. Linie sklonu pultové střechy přístavku je dodnes indikována šikmou řadou novodobých cihel na zá-

Obr. 34: Hlubčice, městský kostel Panny Marie. Vyústění vřetenového schodiště do podkroví jižní lodi, stav v roce 2003. Vpravo východní zeď jižní věže s dobře patrným střídáním zdiva z cihel a z pískovcových kvádrů.

padním boku západního opěráku trojlodí. Zaslepení výstupu tedy můžeme položit patrně teprve do 2. poloviny 18. či do průběhu 19. století, nebo spíše až do let 1903–1906. Těsně pod korunou zdiva síně se na ukončení schodiště napojoval 60 cm široký, 2 m vysoký a 1,50 m dlouhý tunelový, tupě lomeně zaklenutý průchod jižní zdi trojlodí, vedoucí do podkroví kostela (obr. 34).

Souběžně se schodišťovou věžičkou byla hnána do výše jižní věž. V úrovni parapetů oken síně byla na exteriéru přepásána kordónovou římsou z pískovce. Profil sklopené římsy je poměrně neobvyklý, zespodu tvořený výžlabkem odsazenou okapničkou, za níž následuje výžlabek, oblounový prut, půlvýžlabek a patetní odstupnění. Římsy byly ob-

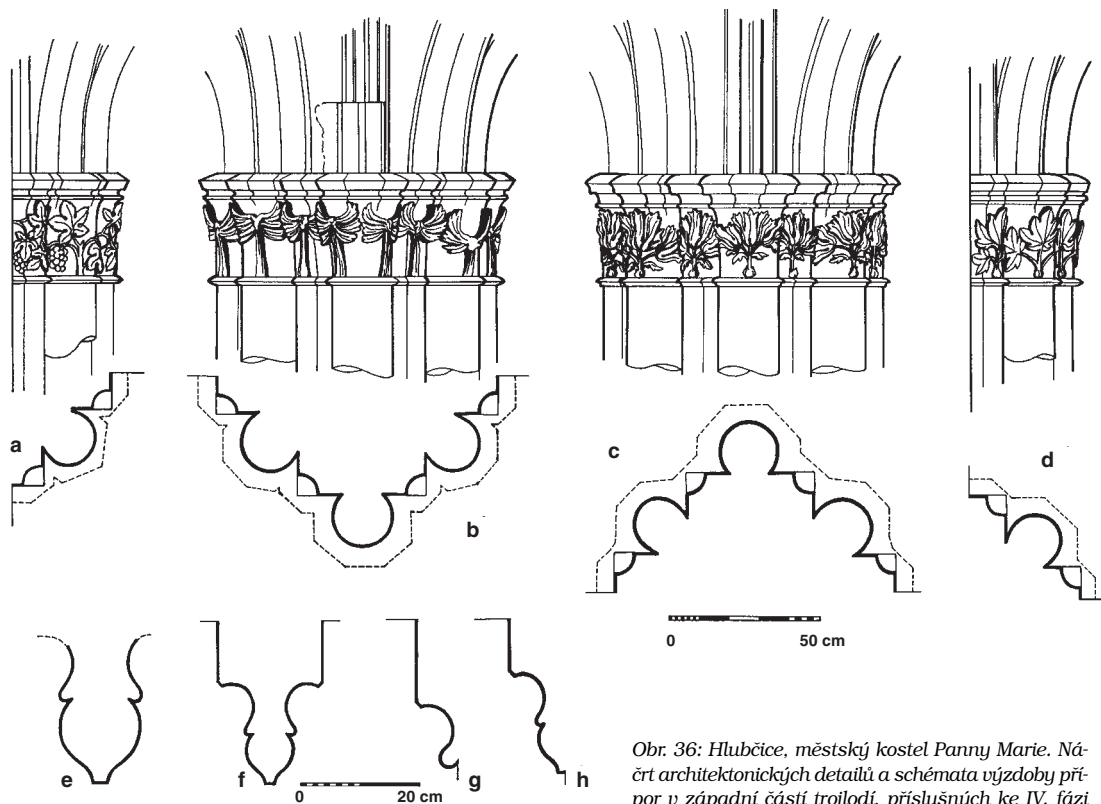
noveny při přestavbě chrámu na počátku 20. století. Nemáme tedy jistotu, zda profil přesně odpovídá středověkému stavu. Na jižní straně věže tato římsa zároveň plnila úlohu parapetní římsy velkého lomeného okna. Sloužilo prosvětlení jižního podvěží. Jeho oboustranně zešíkmený záklenek, stejně jako ostění vyskládaný z kvádrů pískovce, dosahuje do linie vrcholů oken síně, a potvrzuje tak původní záměr velmi vysokých podvěží. Kružbu okna obnovil sice Max Hasak, přesto však, jak sám potvrdil, je kružbový vzorec autentický. Tvoří jej dvojice jeptišek nesoucích kruh vyplněný pětistěm. Kružbové pruty mají symetricky vyzlazený profil (obr. 35). Tento typ kružeb byl v širším okolí Hlubčic oblíbený na sklonku 13. a počátkem 14. století.¹²²⁾ Velmi podobný charakter jako jižní věž mají také spodní partie protějškové severní věže. Hlavním rozdílem u ní bylo umístění velkého okna se shodnou kružbou s pětistěm vepsaným do kruhu nad dvojicí jeptišek do západní zdi, zatímco severní zeď této věže byla plně vyzděna z cihel v gotické vazbě. V této fázi však intenzita výstavby znatelně poklesla. Budování západního průčelí nad vstupním portálem, ve zdivu provázaného s oběma věžemi, se zastavilo těsně nad portálovým záklenkem a mezivěží zde bylo dočasně uzavřeno osazením pískovcové římsy.

Formální pojednání hlubčických přípor z konce 70.–průběhu 90. let 13. století se vřadilo do široké vlny architektonického proudu v českých zemích, ve Slezsku nebo ve východních končinách tehdejšího Německa. Známkou vysoké kvality zůstala rostlinná výzdoba hlavic svazkových a koutových přípor ve středních a západních polích jižní a se-

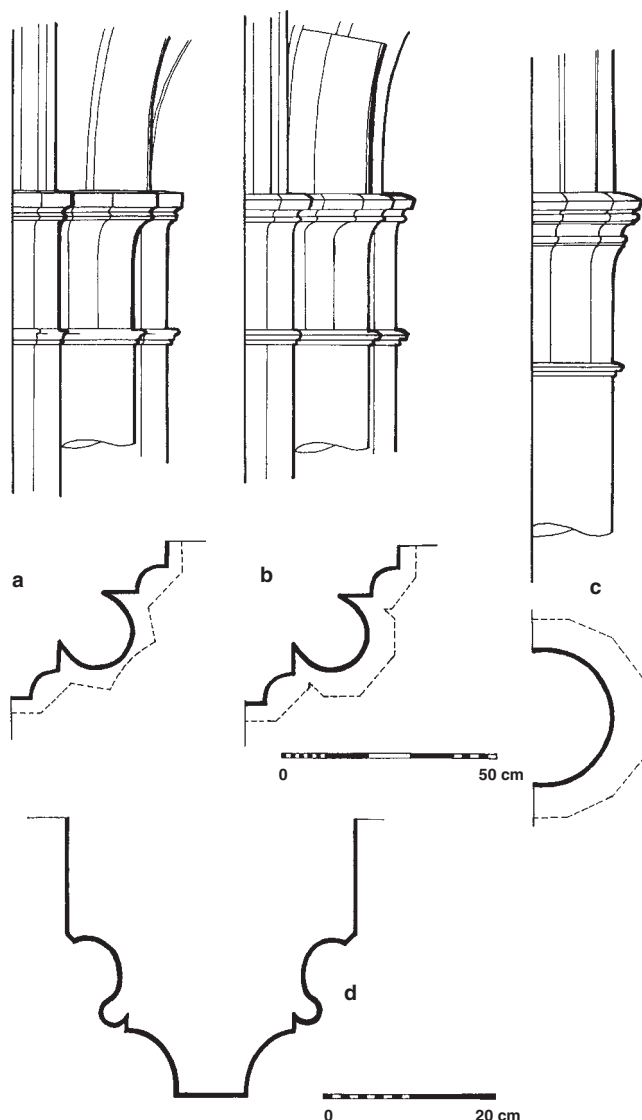

Obr. 35: Hlubčice, městský kostel Panny Marie. Jižní okno jižního podvěží, replika původního okna od Maxe Hasaka z let 1904–1905, stav v roce 1995.

122) Známe jej především z nedaleké královské Opavy, kde takové kružby zdobily vrcholová okna severní věže městského kostela Panny Marie (kolem roku 1300 až 1320, resp. po 1283; srov. stručně Pavel Šopák – Marie Schenková – Dalibor Prix – Markéta Ondrušková, Opava. Konkatedrála Nanebevzetí Panny Marie. Církevní památky 27, Velehrad 2000, s. 4), presbytář dominikánského kostela sv. Václava (rovněž kolem 1300, resp. po 1291; Dana Kouřilová, Bývalý kostel sv. Václava v Opavě – výsledek průzkumu fasád, in: Pro arte. Sborník k počtě Ivo Hlobila, Praha 2002, s. 99–105, obr. 6; též Antonín Grůza, K historii bývalého dominikánského kostela sv. Václava v Opavě, in: Pro arte. Sborník k počtě Ivo Hlobila, Praha 2002, s. 85 až 97). Patrně pod vlivem Hlubčic a Opavy se tyto kružby objevily také v Krnově na presbytáři kostela z 1. třetiny 14. století.

Obr. 36: Hlubčice, městský kostel Panny Marie. Náčrt architektonických detailů a schémata výzdoby přípor v západní části trojlodí, příslušných ke IV. fázi výstavby kostela; a – schéma výzdoby hlavic a profil přípor v severozápadním koutě severní lodi, kolem 1280–1285; b – schéma výzdoby a profil přípor na rozhraní středního a západního pole severní lodi, kolem 1280 až 1300; c – schéma výzdoby a profil přípor na rozhraní středního a západního pole jižní lodi, kolem 1280–1300; d – schéma výzdoby a profil přípor v jihozápadním koutě jižní lodi, kolem 1280–1300; e – profil torza staršího výběhu žebra na rozhraní středního a západního pole severní lodi, kolem 1280–1290; f – profil žebra v západní části trojlodí, mezivěží a v severní věži, kolem 1300; g – profil přízedních žebra na obvodových zdech trojlodí, v obou podvěžích a v mezivěží, kolem 1280–1290; h – profil přízedních žebra na arkádových zdech středních a západních polí trojlodí, kolem 1300.

Obr. 37: Hlubčice, městský kostel Panny Marie. Náčrt architektonických detailů podvěží a mezivěží, kolem 1280–1300; a – schéma hlavice a profil přípory v severozápadním koutě jižního podvěží; b – náčrt hlavice a profil přípory v severozápadní přípory v severním podvěží; c – náčrt hlavice a profil přípory ve východní arkádě severního podvěží; d – profil pasu podloženého východní arkádě jižního podvěží.

verní lodi (obr. 36-a, b, c, d). Ta už se však, na rozdíl od výzdoby portálů, větší části hlavicových pásů polopilířů na rozhraní středních a východních polí bočních lodí a obou západních volných pilířů, znovu poklasicky rozpadla na jednotlivé samostatné svazčky nebo snítky listů. Velmi drobnopisné vykrojení okrajů listových čepelí a prvé příznaky opětovné schematizace, rytmického prohýbání a vydouvání jejich ploch, spolu se sraženou, zdvojnásobenou profilací zalamovaných krycích desek hlavic jednoznačně prozrazují, že před sebou máme dílo samého sklonku 13. století. Stavba se tedy začala protahovat a trojlodí do konce 13. století dospělo k dokončení obvodových zdí síně, v nichž byly osazeny všechny přípory trojlodí včetně zdobených hlavic a v jejímž nitru se tyčily dokončené mezilodní pilíře. Alespoň na některých hlavicích svazkových přípor byly osazeny výběhy klenebních žebířů. Z nich se do dnešní doby dochoval jen zbytek jediného příčného žebra na rozhraní středního a západního pole severní lodi (obr. 36-e). Hmotné žebro mělo vyvrhlý hruškový profil, jaký se šířil ve stře-

doevropské architektuře teprve v poslední čtvrtině 13. století. Zaklenuta však zatím byla (kromě presbytáře) stále jen tři východní pole síně. Korpus ale bylo možné zastřešit a za provizorních podmínek užívat. Přitom není jasné, zda byla hotova také čtyři západní okna síně, resp. zda na jihu byly v oknech osazeny kružby a na severu zda byla dohotovena opět poněkud pozměněná profilace okenních ostění. Jejich pískovcové, dovnitř i vně rozevřené špalety byly na vnější hraně pročleněny subtilním vyostřeným prutem. Profil je dosti blízký způsobu traktování portálových ostění a v posledních dvou decenních 13. věku nebyl žádnou vzácností. Podobně utvářené okenní špalety známe např. z presbytáře kostela sv. Mikuláše v tehdy říšském Chebu, jenž se roku 1285 dočasně dostal pod správu českého krále Václava II., koncem 90. let 13. století současně zeměpán v Hlubčicích. Klademe-li, v souladu s charakterem vegetabilní výzdoby hlavic přípor a pilířů v západní části hlubčického trojlodí, výstavbu jeho severní obvodové zdi zhruba do konce 70.–90. let 13. věku, pak je zřejmé, že ani v takovýchto detailech Hlubčice nijak nezaostávaly za soudobým vývojem architektury městských kostelů v předních říšských městech.

Druhé mistrovské intermezzo. Pátá etapa. Rekonstrukce kleneb východních polí síně a zaklenutí jejich středních a západních polí (kolem 1300)

Zdá se, že přesněji neznámé příčiny zpomalení stavby koncem 13. a na prahu 14. století mohly souviset s neklidnými politickými poměry na Opavsku v té době. Časté střídání vládců v opavské zemi, o níž probíhal střídavě skrytý nebo otevřený zápas mezi českým králem Václavem II. a jeho starším bratrem Mikulášem I. Opavským, a jehož důsledky vedly k dramatickým událostem v letech 1306 až 1312, zřejmě poznamenaly společenské klima pohraničního města.¹²³⁾ Situace se stabilizovala teprve po 3. červenci 1318, kdy se vlády v zemi ujal nový vévoda Mikuláš II. Opavský.

Není pravděpodobné, že by v Hlubčicích po téměř 20 let zcela stagnovala stavba městského symbolu a pýchy. Zdá se, že alespoň dílčí práce na další modernizaci projektu a pozvolné klenutí trojlodí můžeme položit už někde k roku 1300. Proces inovace používaného tvaroslovného repertoáru se odehrál velmi nenápadně a zdá se, že při zachování kontinuity alespoň části pracovních sil. Snad již v průběhu 2. poloviny 13. století totiž byly osazeny do vysoké lomené arkády, spojující jižní podvěží s boční lodí, masivní půlválcové přípory. Jejich vysoké válcové hlavice ještě náleží celkově svým utvářením ke IV. etapě, při níž byly

¹²³⁾ Dne 15. dubna 1307 si hlubčičtí johanité nechali v Praze potvrdit kouřimským arcibiskupem Rapotou starší privilegium krále Václava II. ze 30. srpna 1302, které jim zaručovalo držbu patronátu městského kostela (RBM II, s. 1214, č. 2777; CDM V, s. 145–146, č. 140), ačkoliv do země se už na podzim 1306 vrátil vévoda Mikuláš I. Opavský. To jednoznačně signalizovalo zhoršené vztahy mezi johanity a vévodou. O nich se Mikuláš I. zmínil v privilegii z roku 1308, kterým vzal johanity opět na milost, když šalamounsky prohlásil, že se stal obětí pomluv a lživých tvrzení a potvrdil řádové držby v okolí Hlubčic (CDS XVI, s. 119–120, č. 2976). S politicky a mocensky vratkou situací může být v souvislostech také ústup většiny velmi mocných měšťanských rodů, které ovlivňovaly chod města a jeho okolí ve 13. století, a jejich nahrazení novou měšťanskou radní vrstvou, kterou máme doloženu v čele města ve 2. čtvrtině 14. věku. Ze starých rodů si udrželi vlivné postavení jen příslušníci klanu Schopponů a původem bohdanovsko-zubříčtí Walterovicové.

osazeny svazkové a koutové přípory v západním díle trojlodí. Hlavice jsou však už nezdobené (obr. 37-c). Od dříků je oddělují odstupněné prstence, shora kryjí zalamané abaky obdobné skladby profilace, jakou mají hlavice přípor síně. Souběžně však musely být osazovány koutové přípory vysokého podvěží a hlavice přípor po stranách západního výběhu jižní mezilodní arkády. A právě tyto hlavice se od schémat uplatněných v západní partii trojlodí formálně vzdálily. Jsou opět vysoké, kalichové, jemně polygonálně hraněné. Avšak zcela se změnila jejich krycí desky. Ty jsou velmi prosté, v zásadě hranolové, ale půdorysně také konkávně projmuté. Současně s hlavicemi přípor v arkádě a v podvěží byly osazeny jak žebrový prut vypínající záklenek arkády, tak přízední žebra strmě lomených klenebních čel v podvěží (obr. 37-d; obr. 36-g). Také jejich profilace je nová, v kostele dosud neaplikovaná. Se vznikem těchto článků nelze ze slohových důvodů počítat před rokem 1280. I kolem roku 1300, kdy se chýlila ke konci stavba jižní věže a schodišťové věžičky, integrálně ve zdivu provázaných s jižní zdi trojlodí, se jednalo o prvek na moravsko-slezském pomezí velmi progresivní.

Přítom situace v podkroví dokládá nejen stavební provázání zdiv všech tří částí stavby, ale také mimořádnou kvalitu práce hlubčických stavitelů. V ostění již výše zmíněného tunelového průchodu z vřetenového schodiště do podkroví jižní lodi byly při výstavbě mezi cihlami sporadicky osazeny precizně přitesané kvádry bělavého pískovce (obr. 34). Spodní kvádr v západním ostění přitom přechází v kvádrové zdivo východní strany věže, které zde v nepravděpodobně se překrývajících nejméně čtyřech řádcích vystupuje do půdního prostoru. Perfektní sesazení přísně orthogonálních kvádrů, navozující dojem až strojově přesného díla, udivuje o to více, že sloužilo výhradně jako staticky stabilizující prvek výlučně v partiích, které neměly být běžnému návštěvníku kostela přístupné. Podobně precizně opracované bloky pískovce nacházíme jen na půdní straně západní partie jižní obvodové zdi trojlodí, na obou věžích vždy pouze na bocích obrácených do prostoru půdy a na vnitřních zdech mezivěží v podkroví. Například v interiérech věží, kde se patrně předpokládal přece jen větší provoz, se s nimi už nesetkáváme. Zdá se, že jsou nepřímým dokladem až úzkostných obav stavitelů z možného statického ohrožení objektu. To se totiž již v průběhu 13. století ohlásilo podstatnými tektonickými poruchami v jeho východní části. K těm se však teprve dostaneme.

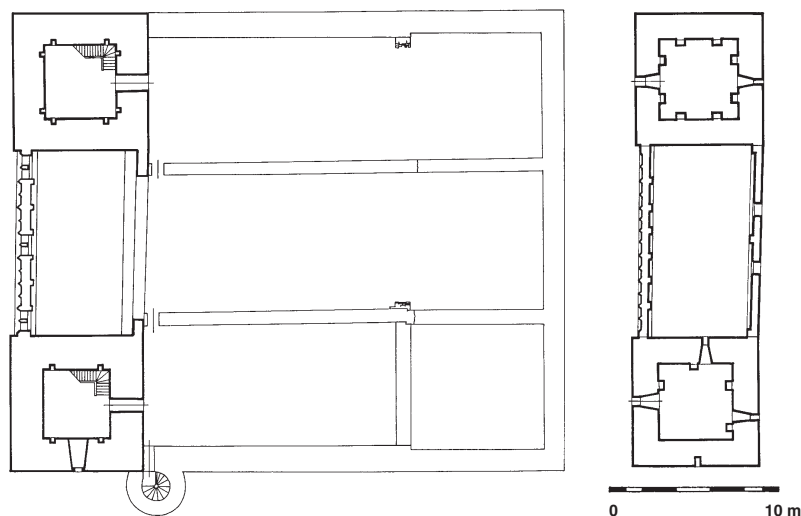
Další drobná změna profilace je patrná v symetricky komponované, enormně převýšené arkádě, která spojila severní podvěží s přilehlou boční lodí.¹²⁴⁾ Hmotné půlválcové přípory se stejnými nezdobenými hlavicemi zde kryje bohatěji profilovaná krycí římsa (obr. 37-c). Její vrstvený profil dobře odpovídá principům z přelomu 13. a 14. věku. Dokládá tak znovu rozchod s odkazem starších mistrů. Podobně jako v jižním podvěží je utvářena i nosná soustava klenby v severní věži. Zatímco však v jižní věži byla klenba později beze stop stržena (nebo nebyla vůbec provedena?) a nahrazena dochovanou bezžebornou klenbou ze 16. století, v severním podvěží zůstaly v rámci renesanční klenby s maltovými hřebínky na hranách zachovány výběhy dia-

gonálních žeber křížového klenutí. Jejich profil je poklaský, hruškový, přičemž vlastní, dosti křivé a neforemně provedená jemná hruška je lemována subtilními oblounky (obr. 36-f). Profil těchto žeber, až příliš slabý vůči proporcím svazkových přípor, které je nesou, je pak typický také pro zaklenutí síňového trojlodí na sklonku 13. a počátkem 14. věku.

To ale probíhalo nadmíru složité a dílem se váže k již zmíněným statickým potížím kostela. Zdá se, že určujícím momentem pro porozumění tomuto procesu jsou profily přízedních žeber, která byla během výstavby kotvena do masy okolního zdiva. Na základě jejich rozboru je patrné, že osazování přízedních žeber jednotné slohové příslušnosti k pozdní etapě z doby kolem roku 1290 probíhalo v obou podvěžích a na obvodových zdech a teprve následně, někdy kolem roku 1300 nebo později, i na arkádových zdech všech středních a západních polí síně. Časovou následnost osazování přízedních žeber tady dobře ilustruje situace kolem západního ukotvení západní mezilodní arkády v severní řadě, kde se zachovaly starší výběhy přízedních žeber lemuujících nezdobené, hraněné hlavice příslušné k etapě do stavby a zaklenutí obou podvěží, tedy kolem 1290–1300 (obr. 36-g). Na tyto výběhy jsou pak neorganicky naroubována přízední půlhrušková žebra ze závěrečné etapy doklenutí síně (obr. 36-h). Naproti tomu ve třech východních polích síně zůstala odlišná, archaická hranolová přízední žebra a také starší klenby z poloviny 13. století. Západní ohraničení výskytu hranolových přízedních žeber je zhruba shodné se svislými dilatačními spárami v arkádových zdech nad východními hranami prvního volného pilíře (počítáno od východu) v severní i jižní arkádové řadě. Tyto tři východní klenby mají stejná raně gotická žebra dochovaná v jižním a převažující také v klenbě východního pole hlavní a severní lodi. Zde (a nikde jinde v trojlodí) jsou osazeny reliéfní, vegetabilně zdobené svorníky z poloviny až počátku 3. čtvrtiny 13. století. Situaci ve východní trojici kleneb síně ale komplikují detaily prozrazující, že někdy kolem roku 1300, kdy byl v západních podvěžích aplikován nový, zcela odlišný profil žeber, došlo ke stavebním zásahům také do starších raně gotických kleneb. Raně gotická žebra kořenila v náběžníkových štítcích. Ty však chybí na severním volném pilíři právě směrem do středního a severního pole východního pásu síně. A také z římsy tohoto pilíře se odvíjí poklaský profil žebra, aby se ve východním poli hlavní lodi spojil s raně gotickými žebry až těsně před svorníkem. Podobně je tomu v severním poli. Při pohledu z interiéru síně je k tomu třeba přičíst výskyt masivního meziklenebního pasu, na západě ohraničujícího východní pole jižní lodi, a naopak absenci těchto pasů na západní hraně východních polí střední a severní lodi. Vrátime-li se však k popisu kleneb východního dílu v trojlodí v podkroví, uvědomíme si, že druhotné stavební zásahy vykazují především klenby hlavní a jižní lodi. K už zmíněným rubovým cihlovým skořepinám, pozůstatkům odbouraných meziklenebních pasů a svislým spárám arkádových zdí, zde můžeme přidat další detaily.

Střední a západní úsek jižní arkádové zdi v podstřeší svým průběhem na východním konci nenavazuje na starší východní díl arkádové zdi nad klenbou (obr. 38), ale je znatelně odskočen k severu, přičemž nad východním volným pilířem jižní arkádové řady převrstvil kolmý (v interiéru se

124) Vysoká lomená arkáda, podobně jako protějšková arkáda jižní věže, byla teprve druhotně ve 2. polovině 16. století předělána vsazeným segmentovým záklenkem.

Obr. 38: Hlubčice, městský kostel Panny Marie. Vlevo půdorys dochovaných středověkých částí kostela v úrovni 1. pater věží, vpravo půdorys věží v úrovni 4. vnitřních pater, stav k roku 2003.

uplatňující) meziklenný pas, stejně jako jen na půdě viditelné torzo pasu v hlavní lodi. V severní řadě je návaznost východního úseku arkádové zdi a její střední a západní části sice přímá, v místech zřetelné dilatační spáry zhruba nad východní hranou volného pilíře se však starší část nadklenní zdi vysypala a byla jen částečně dozděna na první pohled odlišnými cihlami teprve v roce 1826, když bylo třeba zpevnit lůžko pro pozednice nového krovu. Navazující klenby středních polí síně, zespodu opatřené drobnými poklasickými hruškovými žebry, přitom v severním poli dosedly na odbouraný meziklenný pas (obr. 18). Na druhou stranu také arkádové nadklenní zdi středních a západních polí trojlodí jsou charakteristické na stranách obrácených do bočních lodí pečlivě z cihel vyklenutými vynášecími lomenými pasy, současně lůžky pro zakotvení kleneb. Dále je zde patrné, že mezi klenbou středního a západního pole severní lodi probíhá zřetelná dilatační spára a v západním poli běží od vrcholu klenby směrem k druhému volnému pilíři (počítáno od východu) archaické rubové cihlové zpevňující žebro, které průniky hran ostatních kápí nemají, stejně jako chybí v celém středním poli severní lodi. Navíc na západním okraji nadklenních arkádových zdí je zřejmé, že obě jsou stavebně provázané s příslušnými nárožími západních věží a jsou v nich organicky vyzděné průchody, které v podkroví propojovaly západní okraje všech tří lodí.¹²⁵⁾

Pokusíme-li se tuto chaotickou situaci interpretovat, zdá se, že letmo nastíněnému komplikovanému stavu nejspíše odpovídá následující výklad:

Již v polovině 13. století začala rozestavěná východní partie trojlodí trpět statickými poruchami. Druhý stavitel, tzv. mistr jižního tříčtvrtěpilíře, na ně reagoval zesílením obvodového zdiva síně, jeho posazením na masivní pískovcový sokl, zesílením opěráků a snad i změnami profilu klenního příporové a pilířové soustavy. Obavy ovšem hlubčické stavitele neopustily, a proto se západní partie a zejména věže vyznačují navíc vkládáním pásů pískovcových kvádrů do zdiva síně a zejména věží. Někdy kolem roku 1300 však začaly být poruchy východní zaklenuté trojice polí natolik děsi-

vé, že vedení stavby rozhodlo o záchranné akci, na svou dobu velmi složité a nepochybně i značně nákladné. Provoz ve východní části trojlodí byl přerušen a klenby byly vysoce pravděpodobně podepřeny dřevěnou výztuží. Vzhledem k rozponu a váze kleneb lze důvodně předpokládat, že podpůrná konstrukce byla velmi hustá a dočasně znemožnila liturgické využívání tohoto prostoru. Dále byly sneseny meziklenní pasy, ohraničující ze západu klenby severní a střední lodi. Místo nich byla vyklenuta dělicí žebra poklasického hruškového profilu. Vedoucí stavitel po posouzení nakonec nechal dílem v podkroví

snížit také jižní meziklenný pas, který však zůstal zachován. Na západní straně byl ze slohových, ale i tektonických důvodů opatřen přízedním polovičním vyžlabeným žebrem, tvarově analogickým přízedním žebřem osazeným na bočních zdech středních a západních polí síně a v podvěžích. Dále byl odsekán na severovýchodní straně prvního severního volného pilíře náběžníkový štítek s patou raně gotického klenního žebra a podsazen sem a zaklínován výběh poklasického žebra, které nahradilo raně gotické žebro až ke svorníku. Ve východním poli hlavní lodi byla rozebrána severní a západní kápě klenby, včetně severozápadního diagonálního žebra. Pozůstalý střeš klenby se třemi zachovanými diagonálními žebry a raně gotickým svorníkem byl pak doklenut znovu, přičemž odstraněné žebro bylo nahrazeno opět poklasickým hruškovým profilem. Východní klenba jižní lodi byla zřejmě jen sanována zalitím svého rubu maltou a rubovou cihlovou skořepinou, a to v rozsahu západní kápě, takřka celé severní a zhruba poloviny jižní kápě (obr. 23). Zdá se, že východní části těchto tří kleneb nebylo třeba zajistit, neboť hotový presbytář poskytoval východnímu dílu síně dostatečnou statickou oporu.

Vzápětí na tyto restaurační práce navázalo klenutí zbývajících polí střední a západní pasáže trojlodí. Přitom, zdá se, bylo nejdříve vyklenuto západní pole severní lodi, kde na přípoře na rozhraní středního a západního pole kameníci ponechali ojedinělý zbytek výběhu původně zamýšlených hmotnějších hruškových žebor, stejně jako zůstalo zachováno nasazení vyžlabených přízedních žebor na výběhu mezilodní arkády na západní zdi mezivěží. Dále však stavitelé opět změnili profil přízedních žebor, která na arkádových zdech středních a západních polí síně získala hruškový profil, odpovídající polovině profilu subtilnějších poklasických hruškových žebor aplikovaných při doklenutí trojlodí teprve kolem roku 1300. Následovalo zaklenutí středního pole severní lodi a v nejasném pořadí také klenby středních a západních polí hlavní a jižní lodi. Všechny tyto klenby jsou charakteristické zdobnými poklasickými hruškovými žebry, terčovými svorníky bez reliéfní výzdoby a na arkádových zdech síně dosednutím na půlhrušková přízední žebra. Tím byl konečně dotvořen ucelený klenní systém v trojlodí, kde se všechny klenby vzájemně vzpíraly a na

125) Zaklenky těchto průchodů byly zlikvidovány při demolici vyšších partií arkádových zdí v roce 1826 při osazení jednotného krovu trojlodí.

Obr. 39: Hlubčice, městský kostel Panny Marie. Východní zeď severní lodi v podkroví kostela s patrným otiskem starší střechy (šipka a), stav v roce 2003. Vlevo zřejmý náběh arkády štitové zdi, sekundárně v 16. století přizdělý ke starší věži (šipka b).

západě byly zapřeny o masivní rozestavěné věže, zatímco na východě je stabilizoval starší presbytář. Z dnešního pohledu můžeme říci, že záchrana kostela se mistrům na přelomu 13. a 14. století zdařila a staticky natolik osvědčila, že ani při Hasakově přestavbě kostela po šesti staletích už otázka zboření trojlodí ze statických důvodů nehrála vážnější roli.

Stavební stav kostela také stabilizovalo zastřešení trojlodí. V roce 1906 vystoupil Max Hasak s tezí, že trojice samostatných sedlových střech trojlodí, odstraněná při osazení jednotného krovu v roce 1826, nebyla původní.¹²⁶⁾ Svůj úsudek opíral o skutečnost, že odspodu druhá kordónová římsa jižní věže v podkroví kolidovala s otiskem strmé sedlové střechy jižní lodi na východní věžní stěně. Zdá se však, že takovému závěru protirečí ohledání jižního líce jižní arkádové zdi v podstřeší. V ní se totiž zachovala lůžka pro paty krokví strmé sedlové střechy nad jižní lodí, svým sklonem odpovídající úhlu otisku zaniklých střech na východních zdech jak jižní, tak i severní věže. Kapsy pro zhlaví krokví přitom byly jednoznačně vytvořeny při výstavbě této arkádové zdi. Tvoří je vlastně jen vynechaný vazák, takže krokve musely být subtilní, o hraně asi 12 cm, vysoce pravděpodobně tedy původně určené pro šindelovou kryti-

126) Max Hasak, 1906–1907, o. c. v pozn. 60, s. 470.

Obr. 40: Hlubčice, městský kostel Panny Marie. Severovýchodní kout mezi věží v podkroví, stav v roce 2003. Vlevo se zvedá jižní zeď severní věže s maltovým otiskem pultové střechy mírného sklonu z doby před novým přestřešením v roce 1826 (šipka), níže je patrné zdivo mezivěží z pískovcových kvádrů a torzo středověkého cihlového štítu, který v linii východních zdí věží uzavíral hlavní loď. Na ně neorganicky nasedá arkáda renesančního štítu, sekundárně přizdělá na spáru k nároží severní věže.

nu. Svrchní strana lůžka je potom tvořena šikmo osekanými cihlami, takže směřuje plynule vzhůru k líci zdiva. Zbytky nalité malty naspodu horní strany lůžka přitom nesou otisky dřeva.¹²⁷⁾ Byly-li tyto kapsy vyzděny současně se stavbou arkádových zdí, je nepochybné, že už kolem roku 1300 se v Hlubčicích počítalo s trojicí paralelních sedlových střech. Profil římsy, předstupující 14 cm před líc zdiva, tu nebyl zásadní překážkou jejich realizace již ve středověku. Ostatně na severní věži, kde je obrys střechy ještě lépe patrný (obr. 39), již římsa nebyla do podkroví protažena. Také v severní arkádové zdi nad klenbami jsou pozůstatky analogických kapes pro krokve střechy. Střecha hlavní lodi pak byla nasazena výše, úměrně původně o cca 70 cm výše sahajícím mezilodním arkádovým zdem, sníženým druhotně teprve roku 1826.

Práce pak ještě pokračovaly dostavbou mezivěží, jeho zaklenutím a následným zastřešením. Důkazem o poně-

127) Pouhým okem ovšem nelze rozlišit, zda otisk dřeva vznikl nalitím malty na osazenou krokev, nebo zda byla malta v kapse vždy jen utažena dřevěným hladítkem. Analogickou, dobře dochovanou situaci lůžek pro paty krokví samostatných sedlových střech bočních lodí ze 14. století (z doby před rokem 1557) známe z podkroví městského kostela v Bruntále na Opavsku.

kud opožděné dostavbě mezivěží jsou dilatační spáry jak na exteriéru na západním průčelí, tak v podkroví, kde arkádová zeď oddělující mezivěží od hlavní lodi je na spáry prisazena k nárožím obou postranních věží. Technologie jeho výstavby a stylová poloha jeho článků však nenechávají na pochybách, že dostavba mezivěží a zaklenutí trojlodí následovaly jen s nevelkým časovým odstupem. Ostatně obě věže se do mezivěží, stejně jako do bočních lodí, otevíraly štíhlými vysokými arkádami, jejichž lancetový záklenek byl vždy podložen hmotným žebrem s oboustranným subtilním válcovým prutem mezi dvěma odsazenými výžlabky, neseným oblými příporami s nezdobenými vysokými hlavicemi a abaky podobnými krycím římsám přípor v podvěžích. Stejně jako sousední věže, bylo i zdivo arkády mezivěží v podkroví vyskládáno z pečlivě opracovaných kvádrů pískovce (obr. 40). Koruna arkády v úrovni východních zdí věží je dnes jen hrubě zarovnaná. Zdá se, že na ni nasedal štít hlavní lodi, zasunutý při pohledu na kostel od západu hluboko do zadní linie věží. Samotné mezivěží pak asi provizorně zakryla pultová střecha s nízkým sklonem, jejíž slabě znatelný otisk se dochoval na jižní zdi severní věže. V západním průčelí pak mezivěží ozdobilo velké lomené okno se šikmým ostěním armovaným pískovcovými bloky. Ty však povětšinou nechal Max Hasak vyměnit a do okna osadit novodobou kružbu, u jejíhož vzorce si nejsem jist jeho původností.

Charakterizoval-li tzv. první mistrovské intermezzo někdy v 70. letech 13. století příchod – v regionálním měřítku horního poříčí Odry nadprůměrně kvalitních – sochařů, kteří po sobě zanechali v Hlubčicích skvostné portály a brilantní výzdobu hlavic přípor a pilířů střední a západní pasáže trojlodí, pak tzv. druhé intermezzo je nápadně naopak radikálním zavržením jakékoliv sochařské dekorace. Hlavice přípor v podvěžích a v mezivěží zůstaly bez výzdoby. Zato si zasluhuje obdiv pro směle zvládnutí statických problémů. Z odstupu sedmi set let působí dojmem, že náročné vyrovnání se s nepříznivou tektonickou situací si vynutilo pravděpodobně z finančních důvodů rezignaci na aplikaci podmanivého ornamentu. Smysl pro konstrukci převážil nad touhou po okázalé výzdobě. Přitom Hlubčice nebyly jediným místem na moravsko-slezském pomezí, kde zaznamenáváme tento trend. Podobné vyčerpání bohatou vegetabilní výzdobou, typickou pro 13. století, a následné zaujetí především otázkami konstrukce ve 14. a v převážné části 15. věku můžeme vysledovat také v Bruntále, v Ratiboři a v Opavě při stavbách městských kostelů a v poněkud menší míře se projevilo takřka v celém Slezsku. Prozatím není zcela zřejmé, do jaké míry to byl výsledek politicko-mocenských a hospodářských změn v této části střední Evropy a jak velkou roli v tomto procesu sehrála generační výměna vedoucích stavitelů, sochařů a kameníků.

Pozvolna k cíli. Závěrečná středověká etapa. Dostavba západních věží (po 1300–před 1349)

Všeobecné vyčerpání snad až příliš velkoryse koncipovanou stavbou pak bylo v průběhu jejího dokončování stále zřetelnější. Stavba se vlekla, v počáteční třetině 14. století jen pozvolna přibývala patra věží a zdá se, že původně zamýšleného zakončení se věže do roku 1524 nedočkaly vůbec. Pro absenci relevantní dokumentace je těžké rozhodnout, kdy byly k jádru stavby připojeny jižní předšíň

a podélná sakristie při severním boku presbytáře. Nepřítomnost sakristie po celý středověk, a tudíž její původ až v době kolem roku 1600, jak naznačoval úsudek Hanse Lutsche,¹²⁸⁾ si lze stěží představit. Snad tedy byla obdélná sakristie k presbytáři přistavěna ještě někdy ve 14. nebo počátkem 15. století (obr. 41). Mohla však být v 16. století buď radikálně přestavěna a nově zaklenuta, nebo dokonce vystavěna znovu po stržení své předchůdkyně.

Jen o málo přesnější představu si můžeme udělat o postupu stavebních prací na obou západních věžích. Už před doklenutím a zastřešením trojlodí kolem roku 1300 byla vybudována prvá vnitřní patra obou věží. Z podkroví bočních lodí do nich vedly v cihlovém zdivu vytvořené průchody. Vstup do jižní věže se nacházel zhruba uprostřed východní zdi, silné přesně 2 m. Byl široký 68 cm a zaklenutý podélnou valenou klenbičkou. Těsně nad jeho záklenkem byla východní zeď jižní věže na vnější straně zeslabena ústupkem. Uvnitř patra se dochovaly v severní a jižní zdi dvojice kapes pro 18 cm široké trámy zaniklého stropu. V jižní zdi bylo vyklenuto okno s cihlovým lomeným záklenkem dovnitř se rozšiřující špalety s rovným parapetem. Šířka vnitřního okraje ostění činila 1,13 m, samotný šterbinový průzor o výšce asi 95 cm však měl vnitřní světlou šířku nejvýše 22 cm.¹²⁹⁾ Dnes není jasné, zda také v západní zdi bylo větší okno sahající až po podlahu patra, nebo zda se pod nepravidelně obdélnou plochou novodobé omítky skrývala jen nějaká nika (například nástupu na eventuální schodiště v síle zdiva), což je pravděpodobnější. Na vnějšíku věže totiž nejsou patrné žádné stopy případně zazděného okna.

První patro severní věže mělo vstup z podkroví boční lodi posunutý z osy mírně k jihu. Průchod byl širší (měří 85 cm) a procházel 1,95 m silnou zdí věže do podlaží bez oken. Jeho cihlový záklenek získal mitrový tvar, v době kolem roku 1300 a v 1. třetině 14. století na Opavsku a severní Moravě poměrně často užívaný.¹³⁰⁾ Také zde se uchovaly ve vnitřních zdech věžního patra kapsy pro trámy zaniklého středověkého stropu, tentokrát však na všech čtyřech stranách. Přitom o cihlu výše posunuté kapsy ve východní a západní zdi byly určeny pro subtilnější trámy o hraně pouze 14 cm široké (obr. 38-vlevo).

Zdá se, že s dostavbou prvního vnitřního patra načas utichl stavební ruch na severní věži. Další postup se v 1. třetině 14. století soustředil na zvyšování jižní věže. Druhé vnitřní patro jižní věže bylo vysoké jen 1,75 m. V této úrovni byly opět v jižní a severní zdi vynechány kapsy pro zakončení zaniklého stropu.¹³¹⁾ Patro nebylo nijak osvětlené, ostatně stejně jako třetí vnitřní patro jižní věže, jehož plo-

128) Hans Lutsch, 1894, o. c. v pozn. 33, s. 169.

129) Okénko bylo z vnější strany rozšířeno a jeho vnější špaleta přezděna Maxem Hasakem v letech 1904–1905. Situace okénka posuzovatelná zevnitř věže a také z exteriéru, kde chybí zbytky záklenku, naznačuje, že okénko se zřejmě podobalo původním okénkům schodišťové věžičky a jeho trojboké završení tvořila jediná cihla nesená dvěma naspodu okosenými cihlami. Tato technika nedovolovala větší šířku průzoru než výše dedukovaných 20–22 cm.

130) Srov. např. některé záklenky průchodů a šterbinových oken v jižní věži opavského městského kostela Panny Marie z 1. čtvrtiny 14. století, v presbytáři kostela sv. Václava v Opavě (gotický průchod do kaple sv. Dominika) z doby kolem roku 1300 nebo vnitřní záklenky šterbinových oken podvěží dvouvěžového průčelí městského síňového kostela Panny Marie v Uničově rovněž z přelomu 13. a 14. či z 1. čtvrtiny 14. století.

131) Zhruba východní polovinu vnitřní jižní stěny tohoto patra opět zakrývá

cha se zvětšila ústupkem zdiva na každé straně o 20 cm. Třetí patro bylo opět poměrně nízké (jen 2,05 m). Zdá se však, že již někdy v 15. století nebo v renesanci bylo zvýšeno. Nad dvojicemi kapes pro trámy jeho stropu v severní a jižní zdi byly totiž o 10 řad cihel výše vysekány nové kapsy vyššího stropu. Ani ten se nedochoval. Teprve čtvrté vnitřní patro bylo opět přisvětleno denním světlem, které do něj propouštěla čtveřice šterbínových oken vysokých 1,5 m, ale širokých pouze 22–25 cm. Směrem dovnitř mělo každé okénko lomeně zaklenutou, rozevřenou cihlovou špaletu s vodorovným parapetem, při vnitřním okraji širokou kolem 70 cm. Východní okénko nebylo, na rozdíl od zbývajících, umístěno v ose zdi, ale bylo nápadně posunuto k ji-
hu.¹³²⁾ Konečně poslední hranolové středověké patro jižní věže (páté vnitřní) bylo na všechny strany otevřeno rozměrnými okny, protaženými až k jeho podlaze a nasedajícími svým parapetem na nejvyšší kordónovou římsu gotické části věže. Okna měla kolmo ve zdivu vyříznutá, lomeně zaklenutá cihlová ostění, hluboká 60 cm. Teprve takřka při vnějším lici zdiva byly osazeny pískovcové kružby, navenek přecházející v mělkou, jen mírně se rozevírající pískovcovou špaletu. Kružby jsou dílem Hasakovy přestavby. Přesto se zdá, že nejméně shodná okna na západní a východní straně jsou poměrně věrnou kopií některého původního gotického okna. Pro ně totiž v plné míře platí Hasakovo vlastní vyjádření o použití torz věžních oken jako předloh pro obnovovaná okna trojlodí.¹³³⁾ Kružbový vzorec tvoří trojice výškově odstupněných jeptišek, nesoucích dva čtyřlísty v kruzích a ve vrcholu sférický čtyřúhelník s vepsaným čtyřlístem. Jižní a severní okno má kružbu opět sestavenou z trojice stupňovitých jeptišek, vrchol však vyplňuje velký trojlíst s vepsanými jeptíškami.

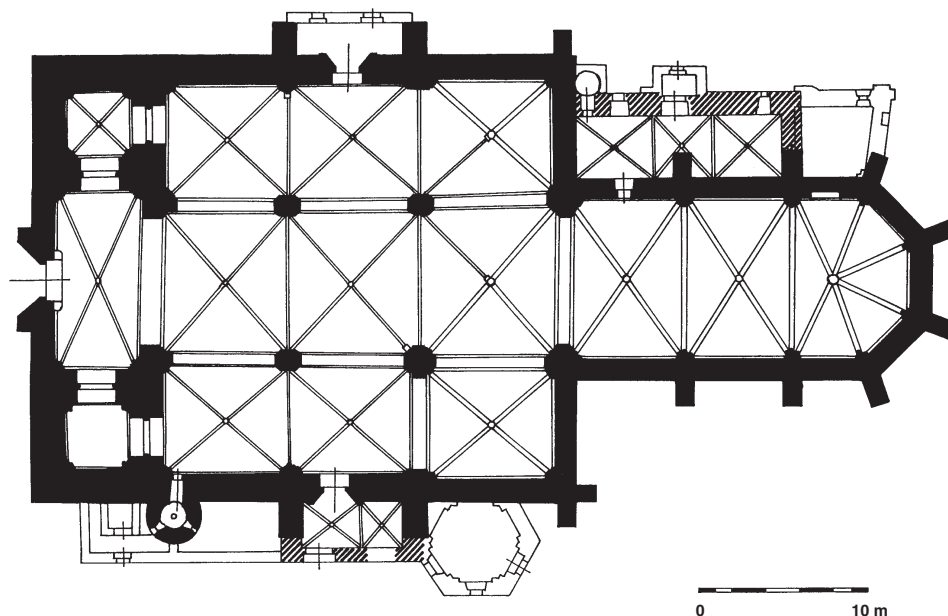
Vyzrálé, poklasické kružbové vzorce svědčí, že nejvyšší hranolové patro jižní věže bylo budováno až v průběhu pokročilé 1. poloviny 14. století. Z území středověkého Opavska podobné kružby zatím neznáme; z hlediska jejich postupné geneze v oblasti horního porúčí Odry je však důležité, že mezi lety 1302–1306 bylo v západním průčelí oratoře klarisek na jižní straně kostela sv. Kláry osazeno okno, jehož kružba se žlabenými pruty sestávala z trojice pětílístů vepsaných do kruhů.¹³⁴⁾ Podobně byla koncipována kruž-

cementová mazanina. Důvody její aplikace neznáme, nelze však vyloučit, že kromě možných stavebních poruch by mohla také ukrývat nějaký výklenek.

132) Západní a jižní okénko zakrývají ciferníky hodin z 20. století. V interiéru je patrné, že západní okno prodělalo druhotné úpravy. Jeho okolí bylo omítnuto a v mírný segment přetvořený záklenek získal malovanou sedou paspartu, pocházející pravděpodobně ze 17. nebo 18. století.

133) Max Hasak, 1906–1907, o. c. v pozn. 60, s. 470–471.

134) Helena Benáková, Středověká architektura mendikantských řeholí

Obr. 41: Hlubčice, městský kostel Panny Marie. Schématický náčrt půdorysu kostela z doby před rokem 1903. Černě vyznačen rozsah kostela hotového před rokem 1349, šrafovane dodatečná přístavba sakristie a jižní předsíň, obojí středověké, patrně z průběhu 14. nebo 15. století.

ba většího východního okna v presbytáři kostela sv. Ducha v piastovské Ratiboři, kde nad trojici stupňovitě sestavených jeptišek je kompozice tří kruhů s vepsanými, navzájem otočenými pětílísty. Kružba okna byla vytesána někdy mezi lety 1317–1335.¹³⁵⁾ Pokročilejší kružby, obsahující již sférické čtyřúhelníky s vepsanými trojlísty nad dvojicí kruhů s vsazenými čtyř- nebo pětílísty, velmi podobné oknům hlubčické věže, se potom ve Slezsku objevily ve druhém a třetím decenniu 14. století a doba jejich největšího rozkvetu zde spadá do prostřední třetiny 14. věku.¹³⁶⁾ Rovněž

v Opavě, Časopis Slezského muzea, série B – vědy historické 24, 1975, s. 120–130.

135) Ke kostelu sv. Ducha v Ratiboři srov. přehledně Marian Kutzner, 1965, o. c. v pozn. 96, s. 108–116; dílčí zprávy a shrnutí výsledků nedávných archeologických výzkumů v presbytáři kostela podala Krystyna Kozłowska, Sprawozdanie z badań wykopaliskowych w prezbiterium kościoła dominikanek (obecnie Muzeum) w Raciborzu, województwo katowickie, w 1992 roku, Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i Zagłębiu Dąbrowskim w latach 1991–1992, Katowice 1994, s. 276–283; Krystyna Kozłowska, Sprawozdanie z badań archeologicznych w prezbiterium kościoła ss. dominikanek (obecnie Muzeum) w Raciborzu, województwo katowickie, Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w 1996 roku, Katowice 2000, s. 131–135 a Krystyna Kozłowska, Knižecí nekropole v klášterním kostele sv. Ducha sester dominikánek (v současnosti Muzeum) v Ratiboři, Vlastivědné listy Slezska a severní Moravy 29/1, 2003, s. 1–3.

136) Z významnějších stavebních podniků, které relevantně mohly ovlivnit umělecký názor hlubčických stavitelů, je v Dolním Slezsku důležité dokončování přestavby klášterního kostela cisterciáků v Lubiaži u Lehnice, kde podobná kružba byla osazena ve dvou západních oknech na severní straně chrámového trojlodí někdy v letech 1310–1330 a kompozičně blízké kružby zdobí i rodovou kapli lehnických Piastů u severně od transeptu klášterního kostela, vystavěnou mezi lety 1311–1320 (srov. Marian Kutzner, 1969, o. c. v pozn. 98, s. 36–38, 84–85). Odkaz právě na dolnoslezský klášter v Lubiaži nemusí být náhodný. V letech 1309–1311, kdy byla přestavba tamějšího klášterního kostela v plném proudu a pravděpodobně již byla uvažována či plánována stavba piastovské rodové pohřební kaple, držel vládce Lehnice a hlavní iniciátor a investor lubiažské přestavby, lehnicko-břežský vévoda Boleslav III. spolu se svými bratry Jindřichem a Vladislavem, v zástavě opavskou zemi a byl tedy zeměpánem také v Hlubčicích (k tomu srov. přehledně Gottlieb Biermann, 1874, o. c. v pozn. 33, s. 42–45; letmo Pavel Kouril – Dalibor Prix – Martin Wihoda, 2000, o. c. v pozn. 2, s. 464–465; prameny viz Josef Emler ed., Fontes rerum Bohemica-

v západní části horních Uher se s podobně komponovanými vzorci setkáváme v Bratislavě, a to už mezi lety 1311–1325 ve východním okně kaple sv. Kateřiny (vrcholový trojlist s vepsanými jeptiškami je dosti podobný jižnímu a severnímu oknu hlubčické věže) a především později např. v závěru kaple sv. Jana při kostele bratislavských minoritů.¹³⁷⁾ Zdá se proto přijatelné uvažovat o letech zhruba 1311–před 1348 jako o době, kdy byla dobudována jižní věž hlubčického městského kostela. Věž tedy před polovinou 14. věku obdržela zastřešení neznámé podoby a do jejího nejvyššího zvonicevého patra byla vetknuta zvonová stolice. Ve věži se sice dodnes dochovala starobyle působící mohutná dvoupatrová zvonová stolice typické štenýřové konstrukce, bez speciálního dendrochronologického posudku však nelze spolehlivěji uvažovat, že se v ní dodnes dochovaly některé středověké trámy.¹³⁸⁾

S nepatrným zpožděním, asi však ještě pomaleji, byla stavěna také horní patra severní věže. Jakkoliv mezi oběma věžemi není takřka žádný formální rozdíl, který by dovoloval posunout dostavbu severní věže až do doby po dokončení jižní věže, místní tradice, už v roce 1541 rozlišující tzv. starou věž,¹³⁹⁾ svědčí o časové posloupnosti dokončení obou věží. Při dostavbě severní věže byl ovšem dodržen závazný plán pro horní části jižní věže, s jehož vznikem musíme počítat už v době kolem let 1311–asi 1330. Drobným korekcím projektu v této fázi stavby se však stavitelé severní věže nevyhnuli. Snad mohou být dalšími z nepřímých důkazů o chronologické návaznosti budování věží. Ve druhém vnitřním patře severní věže se totiž změnila koncepce osazování trámových stropů a namísto dvojic kapes, jako v každém patře jižní věže, jsou zde vždy tři kapsy pro ukotvení stropu na západní a východní straně. Nad druhým nízkým

patrem následoval ústupek zdíva (na každé straně, vždy o 24–25 cm) a třetí vnitřní patro. I ono má po třech kapsách pro stropní trámy v západní a východní zdi. Stejně jako druhé patro zůstalo bez oken. Teprve čtvrté vnitřní patro bylo prosvětleno šterbinovými okénky v ose západní a východní zdi, přibližně stejných rozměrů jako okna čtvrtého patra jižní věže (obr. 38-vpravo). Trojboký záklenek východního okna tvořila opět dvojice naspodu okosených cihel a třetí cihla ve funkci vrcholového překladu. Vnitřní rozvěřená špaleta s rovným parapetem byla vyklenuta z cihel do tvaru lomeného, takřka mitrového oblouku. Západní okno, druhotně od roku 1905 zpřístupňující ciferník věžních hodin, prošlo v letech 1904–1905 podstatnou úpravou a takřka celé bylo nahrazeno obdélným průchodem s rovným překladem. Nejvyšší středověké páté vnitřní patro bylo opět otevřeno do čtyř stran velkými okny v lomených, ve zdivu kolmo vyklenutých nikách. Jeho pískovcové kružby jsou novogotické, východní byla druhotně poškozena, do záklenku osazen rovný kvádr jako překlad a nad ním kružba zazděna cihlami až po konci dubna 1945. Hasakovy kružby těchto velkých oken opakuji vzorce z nejvyššího patra jižní věže, jsou však o 90° pootočený, takže v západním průčelí se uplatňuje nad trojicí stupňovitých jeptišek velký trojlist s vepsanými jeptiškami. Na exteriéru je dodnes patrné, že hranolová partie severní věže byla zhruba o 1 m nižší než jižní věž. Její zvýšení je teprve dílem Hasakovy přestavby, stejně jako dvouetážová novorenesanční nástavba a zastřešení věže.

Do 1. poloviny 14. století pak ještě můžeme vřadit dostavbu mezivěží s velkým oknem v ose jeho západního průčelí a polem křížové žebrové klenby, která byla osazena dílem na starší přízední žebra. Klenba byla nesená poklasickými drobnějšími hruškovými žebry, analogickými žebřům kleneb střední a západní pasáže trojlodí a ve vrcholu byl vetknut terčový svorník bez reliéfní výzdoby. Dodatečnou vestavbu západní zdi mezivěží mezi starší tělesa věží potvrzují jednak dilatační spáry nad parapetní římsou mezivěží, jednak ustoupení líce mezivěží o délku cihly (v průměru o 27 cm) za západní líc obou věží, jejichž vysoká hmota tak ještě názorněji ovládla celé západní průčelí. Nad východní arkádou mezivěží, která se otevírala do hlavní lodi, je ale situace poněkud složitější. Podle neforemného ukončení zdíva nad klenbou se zdá, že tady už původně na počátku 14. století byl vyzděn trojúhelný štít, do něhož se opřela původní sedlová střecha hlavní lodi. V patě štítu, 55 a 60 cm od nároží věží, byly vyzděny průchody spojující podkroví mezivěží s podstřeším hlavní lodi. Není však zřejmé, zda podobných průchodů v patě štítu bylo více nebo byl štít nějak členěn, např. slepými arkádami. Patrně až ve 2. polovině 15. nebo v 16. století byl tento štít stržen a jeho místo zaujalo nové řešení. Torzo štítu překročila mohutná lomená cihlová arkáda vynášející nový štít (obr. 40). Její tloušťka činila pouhých 60 cm. Z velmi pozdního vzniku v rámci středověku, případně až renesančního původu, ji usvědčuje odlišný vzhled cihel, méně kvalitně vypálených do světlejší oranžové červené barvy a především jejich utilitární vazba. V ní převažují řádky takřka výhradně běhounů a mezi nimi řádky pouze vazáků, jen výjimečně proložené běhounem. V úrovni odspodu třetích kordónových říms věží byla nad záklenkem arkády síla štítové zdi opět o polovinu cihly oslabena. Na tento horizontální ústupek pak

rum. Prameny dějin českých. IV. Pragae 1884, *Chronicon Aulae regiae*, s. 178; CDS XVI, s. 155, č. 3092 a 3093; s. 157, č. 3097; s. 157–158, č. 3098; s. 167–168, č. 3127; s. 170, č. 3133; s. 171, č. 3135; s. 171 až 172, č. 3138; s. 173, č. 3143 a 3144; s. 175, č. 3148; s. 177, č. 3152; s. 179–180, č. 3161; s. 181, č. 3165; *Colmar Grünhagen ed.*, *Codex diplomaticus Silesiae*. III. Rechnungsbücher der Stadt Breslau [dále jen CDS III]. Breslau 1860, s. 27, 29, 30–32; CDS XVI, s. 185, č. 3181 [edice listiny viz CDM V, s. 133, č. 128]; CDS XVI, s. 187, č. 3187; s. 190 až 191, č. 3197; s. 195, č. 3209 [edice listiny viz CDM VI, s. 39–40, č. 52] a CDS XVI, s. 199, č. 3218. Mezi zástupci tří hlavních zeměpanských měst na Opavsku, kteří se ještě 16. června 1311 v Opavě písemně zavázali uznávat svrchovanost slezských vévodů Boleslava, Jindřicha a Vladislava Lehnických a Vratislavských do doby, než bude vyplacena českým králem Janem Lucemburským zástavní suma 8.000 hřiven grošů za opavskou zemi, byl také hlubčický fojt Jan a městská rada zastupující celou městskou obec; srov. CDS XVI, s. 196, č. 3211: „.....*Johannes iudex, scabini atque universitas civitatis Lubeschiczensis*...“).

137) Datování vzniku této kaple v literatuře ovšem kolísá v poměrně velkém rozpětí mezi 30.–90. lety 14. století. Rovněž zvažované analogie dostavby hlubčického kostela k hornouherské architektuře nemíním náhodně. Nejpozději od poloviny 14. století jsou prokázány styky opavského zemského hejtmána a velkého příznivce hlubčického kostela, rytíře Heynka z Hlubčic, k uherskému dvoru krále Ludvíka a neradno zapomínat, že ostríhonským kanovníkem a nitranským arcibiskupem byl v té době Heynkův přítel, syn krnovského fojta Petra, Pavel z Krnova (srov. např. k 2. srpnu 1351, MVB I, s. 719, č. 1379 a 1380: „.....*Paulus de Jegherdorf, archidiaconus Nitriensis*...“).

138) Historické zvony kostela zanikly při rekvizicích ve 20. století (ještě *Gregor Wolny*, 1863, o. c. v pozn. 18, s. 295 a *Hans Lutsch*, 1894, o. c. v pozn. 33, s. 172, shodně zmínili v kostele čtyři zvony, z nichž jeden o průměru 58 cm nesl staroněmecký nápis *Maria uns bevar her kum uns mit frit* a nebyl označen ani datem odlití, ani jménem zvonáře a patrně byl gotického původu). Dnešní zvony pochází z roku 1935 nebo jsou mladší.

139) Srov. citaci v pozn. 32.

byla zakotvena mladší pultová střecha mezivěží, jejíž otisky jsou na bočních stranách obou věží dobře čitelné. Nad ní stoupalo zdívo trojúhelného štítu výše a bylo zde otevřeno dvěma lomenými okny s cihlovým ostěním s okoseným nárožím. Okna sloužila k prosvětlení krovu hlavní lodi. Tato část štítu obracející se vůči městu pak byla využita ještě i krovem z roku 1826, přičemž ovšem štít byl snížen a získal mírnější sklon v souladu s klasicistními proporcemi střechy. Do role vlastně jen pozůstatku starších řešení odsunula arkádu se štítem až přestavba kostela na počátku 20. století, i když i Max Hasak jej ještě využil jako východního uzavření nové sedlové střechy, kterou rozepjal mezi svým novogotickým západním štítem a ponechaným klasicistním krovem. Za dnešního stavu kostela už bohužel není zřejmé, jak byly ve středověku řešeny východní štíty trojlodí. Koruna východních zdí vedlejších lodí se štíty byla druhotně snížena už v roce 1826.

HLUBČICKÝ MĚSTSKÝ KOSTEL V RÁMCI VÝVOJE STŘEDOEVROPSKÉ ARCHITEKTURY

Z výše uvedeného rozboru stavby vyplývá, že základní koncepce městského kostela Panny Marie v Hlubčicích, tj. poměrně moderní krátké síňové trojlodí s delším polygonálně ukončeným presbytářem na východě a dvouvěžovým průčelím na západě, byla definována už před polovinou 13. století nebo nejpozději v jeho polovině. Stalo se tak dávno před příchodem johanitů do Hlubčic. Zdůraznění johanitského patronátu a vliv johanitů na volbu prostorové dispozice kostela, často zmiňované v polské literatuře,¹⁴⁰⁾ bude třeba při úvahách o genezi prostorové formy městského kostela potlačit. Kostel v Hlubčicích náleží do souboru reprezentativních chrámů důležitých přemyslovských královských měst. Otázku po zařazení architektury středověkého jádra hlubčického městského kostela do souvislostí architektonického vývoje ve střední Evropě ve 13. a na počátku 14. století je vhodné rozdělit na dva problémové okruhy: 1–je to otázka kořenů volby dispozice kostela, která v polovině 13. století ještě nebyla v českých zemích a okolních krajích běžná. 2–jde o to, zda s dispoziční genezí souvisí také konkrétní provedení a stylová poloha jednotlivých etap, a pokud ne, jaký je jejich původ a souvislosti. Vyzdvihli-li jsme v předchozím textu relativně vysokou stavitelskou úroveň stavby, je potom v závěru kapitoly vhodné pokusit se tento soud podepřít odpovědí na 3. základní otázku, a to, zda architektura hlubčického kostela ovlivnila další vývoj ve svém okolí.

Geneze dispozičního typu

Od dob základního a široce koncipovaného pojednání Jana Květa o románských a gotických síňových stavbách v Evropě z roku 1940¹⁴¹⁾ převládal v českých zemích názor, že pro šíření tohoto prostorového útvaru na území historických

Čech, Moravy a Slezska ve 13. století byla určující syntéza hesenských a vestfalských síňových chrámů, dovršená v kostele sv. Alžběty v Marburku.¹⁴²⁾ Podobně v polské literatuře převažuje mínění o podmíněnosti síňových koncepcí městských a klášterních kostelů vestfalskými a hesenskými příklady z 1. poloviny 13. století,¹⁴³⁾ ovšem s tím rozdílem, že někteří z badatelů přijímají podstatnou zprostředkovatelskou roli českých, moravských a rakouských síňových staveb na trase hesenské a vestfalské síně do Slezska.¹⁴⁴⁾ Tezi o vestfalsko-hesenské genezi síně neakceptoval, jak se zdá, Jiří Kuthan, který naopak zdůraznil vliv síňového klášterního kostela v Teplé, aniž by ovšem jmenoval cílové objekty nebo rozsah tohoto vlivu.¹⁴⁵⁾ Počátky síňového uspořádání trojlodí městských kostelů 13. století v českých zemích a ve Slezsku se tak zdají obtížně uchopitelné. Symptomaticky pro tuto situaci např. Hanna Kozaczewska-Golasz v pojednání o vratislavských síňových kostelích zcela rezignovala na určení původu prostorové dispozice těchto staveb.¹⁴⁶⁾

Připomeňme znovu, že pro síňovou koncepci kostela Panny Marie v Hlubčicích bylo rozhodující vztyčení východního volného pilíře v jižní řadě a následně postavení východního volného pilíře v severní arkádové linii spolu s dotěsáním přípor na obvodových zdech síně odpovídajících oběma pilířům. K tomu došlo nejpozději v 50. letech 13. století. Z úvah o inspiraci hlubčického architekta tak můžeme vyloučit část trojlodních síňových kostelů ze 13. století v českých zemích a ve Slezsku, které vznikly až po roce 1259. Z výčtu dnes bezpečně známých nebo alespoň důvodně předpokládaných trojlodních síňových městských a klášterních kostelů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku tak lze eliminovat v Čechách drobný kostel sv. Františka u pa-

tické, Památky archaeologické. Skupina historická. Nová řada VI–VIII (XXXXI) 1936–1938, Praha 1940, s. 1–52.

142) Jan Květ, 1940, o. c. v pozn. 141, s. 28–29, 32–33; Václav Mencl, Česká architektura doby lucemburské. Praha 1948, s. 35, 38, 44.

143) Tak např. v souvislosti s úvahami nad dvoulodní koncepcí městského kostela v Ziębicach upozornil na vestfalskou podmíněnost síňových kostelů ve Slezsku Jan Zieliński, Trzynastowieczna architektura kościoła farnego w Ziębicach, Biuletyn Historii Sztuki XXI, 1959, s. 395; Jan Zieliński, Kościół farny w Ziębicach i jego architektura, Roczniki Sztuki Śląskiej II, 1963, s. 5–15. Roli Marburku v genezi klášterního cisterciáckého kostela ve slezském Kamenci připomněl Marian Kutzner, 1969, o. c. v pozn. 98; zásadní význam Marburku podtrhl též Theresia Jacobi – Frauke Scherf, Zur Rezeption der Elisabethkirche in Schlesien, in: 700 Jahre Elisabethkirche in Marburg 1283–1983. Katalog 1. Die Elisabethkirche–Architektur in der Geschichte. Marburg 1983, s. 125–134.

144) V souvislosti s hlubčickým a ratibořským městským kostelem se tak vyjádřili např. Tadeusz Chrzanowski – Marian Kornecki, 1974, o. c. v pozn. 8, s. 35; podobně ve vztahu k síňovému trojlodí vratislavského kostela minoritů sv. Jakuba zdůraznili úlohu české a rakouské mendikantské architektury, zejména staveb v Jihlavě a v Retzu, např. Marian Kutzner, Architektura, in: Sztuka Wrocławia. Wrocław – Warszawa – Kraków 1967, s. 64; Alicja Karłowska-Kamzowa, Sztuka Piastów śląskich w średniowieczu. Znaczenie fundacji książęcych w dziejach sztuki gotyckiej na Śląsku. Warszawa – Wrocław 1991, s. 27.

145) Jiří Kuthan, 1982, o. c. v pozn. 119, s. 182: „Bylo tu na české půdě poprvé uskutečněno prostorové řešení, které se zde pak často uplatňovalo a největšího rozšíření dosáhlo ve 14.–16. století“. Stejně tak Jiří Kuthan, 1994, o. c. v pozn. 113, s. 15–16, s. 388–393; podobně nekonkrétně např. Dobroslav Libal, Gotická architektura, in: Dějiny českého výtvarného umění I/1. Praha 1984, s. 146–147.

146) Hanna Kozaczewska-Golasz, Średniowieczne kościoły halowe Wrocławia, in: Architektura Wrocławia. Świątynia. Wrocław 1997, s. 31–49. Bohužel jsem neměl možnost prostudovat strojopisnou práci téže autorky (Hanna Kozaczewska-Golasz, Halowe budowle sakralne Śląska w XIII w. Wrocław 1980).

140) Tak např. Marian Kutzner, 1965, o. c. v pozn. 96, s. 227–242; Tadeusz Chrzanowski – Marian Kornecki, 1974, o. c. v pozn. 8, s. 32; Marian Kutzner, Spoleczne uwarunkowania rozwoju śląskiej architektury w latach 1200–1330, Sztuka i ideologia XIII wieku, Warszawa – Wrocław – Gdańsk – Kraków 1974, s. 205–279, zejména s. 224, kde autor vyjádřil názor, že to byli právě johanité, kteří rozhodli o síňovém uspořádání městských kostelů ve Złotoryji a v Hlubčicích.

141) Jan Květ, Síňový prostor v chrámové architektuře doby románské a go-

ty Juditina mostu v Praze ze 60.–70. let 13. století,¹⁴⁷⁾ monumentální síňové trojlodí klášterního kostela benediktinů v Břevnově u Prahy z doby snad až po roce 1296,¹⁴⁸⁾ síň kostela cisterciáků ve Vyšším Brodě, sotva z doby před rokem 1290,¹⁴⁹⁾ a konečně např. i síňové trojlodí minoritského klášterního kostela Panny Marie v Chebu, tehdy ještě mimo rámec českého státu, které pochází nejdříve z periody 1270–1285, spíše však až z konce 13. století.¹⁵⁰⁾ Na Moravě lze ponechat stranou úvah jako před rokem 1259 nedokazatelnou síňovou koncepci kolegiálního kostela sv. Mořice v Kroměříži založeného olomouckým biskupem Brunem ovšem teprve těsně před rokem 1262. Trojlodí bylo budováno prokazatelně nad úrovní podokenní římsy a v západní části až od počátku 14. století. Přesto, pokud by o síňové podobě trojlodí bylo rozhodnuto už v době fundace, nelze uvažovat, že by tento pouhý záměr mohl jakkoliv podstatněji ovlivnit hlubčickou síň, utvářenou ostatně zcela jinak.¹⁵¹⁾ Rovněž síňové trojlodí brněnského kostela sv. Jana Křtitele při klášteře minoritů je až výsledkem podpory stavby vévodou Mikulášem I. Opavským po roce 1306.¹⁵²⁾ Ve Slezsku je pochopitelně mladší trojlodí dolního kolegiálního kostela sv. Bartoloměje a sv. Kříže ve Vratislavi, založeného teprve v roce 1288.¹⁵³⁾ Až do 60. nebo 70. let 13. století je většinou kladeno síňové trojlodí minoritského kostela sv. Jakuba ve Vratislavi,¹⁵⁴⁾ do poslední čtvrtiny 13. století torzo síňového trojlodí městského kostela sv. Jiří v Rei-

chenbachu (dnes Dzierżoniowie)¹⁵⁵⁾ a až do let kolem roku 1293 také pozoruhodná síň městského kostela ve Złotoryji.¹⁵⁶⁾ Pro skromnost dochovaných zbytků nelze vzít v potaz pro srovnávání s Hlubčicemi ani torzo síňového kostela v Břehu,¹⁵⁷⁾ ani pouze předpokládané síňové trojlodí městského kostela v Grotkově z doby po roce 1278.¹⁵⁸⁾ Konečně i zaniklé síňové trojlodí hlavního městského kostela Panny Marie v Krakově v Malopolsku je kladeno až do přelomu 13. a 14. věku.¹⁵⁹⁾

Dále je důležité znovu připomenout, že původně byly v Hlubčicích použity křížové formy pilířů s okosenými hranami, které však záhy byly vystřídány archaickým osmibokým tvarem pilířů a jim odpovídajícím okoseným profilem přízedních polopilířů se staršími příporami na východních stranách. Právě na obvodových zdech síně se oba tyto systémy snoubí ve společných prvcích nosné klební soustavy. Tyto zajímavé konstrukční útvary odkazují v českých zemích k jediné síňové stavbě z 1. poloviny 13. století, kde byly podobné tvary použity ve shodných architektonických souvislostech. Touto stavbou je trojlodí premonstrátského klášterního kostela v západočeské Teplici.¹⁶⁰⁾

Kláster založil v roce 1193 velmož Hroznata. V roce 1197 byla svěcena patrně východní část kostela tvořená chórovým čtvercem se zaniklou hlavní apsidou a předloženou příčnou lodí se dvěma východními chóry s apsidami. Bezpochyby už tehdy bylo rozhodnuto o podobě mnišského chóru v rozsahu dvou východních polí trojlodí a tedy nejpozději v této době i o síňové kompozici trojlodí. Podle původních prvků obnažených při opravách kostela v letech

147) Kostel měl pouze dvě pole v každé lodi, srov. *Dobroslav Libal*, Architektura, in: Praha středověká. Čtvero knih o Praze. Praha 1983, s. 186–187; *Jan Sommer*, Ke stavebním proměnám kostela sv. Petra na Vyšehradě a kostela sv. Františka Serafinského na Starém Městě, Staléta Praha XVIII, 1988, s. 66–70; *Jiří Kuthan*, 1994, o. c. v pozn. 113, s. 342–345; *Dobroslav Libal – Jan Muk*, Staré Město pražské. Architektonický a urbanistický vývoj. Praha 1996, s. 103–104; *Zdeněk Dragoun*, Praha 885–1310. Kapitoly o románské a raně gotické architektuře. Praha 2002, s. 162–163.

148) Přehledně např. *Zdeněk Dragoun – Pavel Preiss – Petr Sommer*, Břevnovský klášter. Praha 1992, s. 8–10 (vznik síňového trojlodí kladen do let 1296–1306/1332), později např. *Pavel Vlček – Petr Sommer – Dušan Foltýn*, Encyklopedie českých klášterů. Praha 1998, s. 596–604, kde ovšem Petr Sommer již posunul novostavbu kostela až do doby po roce 1306.

149) Přehledně např. *Jiří Kuthan*, Počátky a rozmach gotické architektury v Čechách. K problematice cisterciácké stavební tvorby. Praha 1983, s. 220–263, který kladl započetí prací na trojlodí dokonce až po dílčím svěcení v roce 1305. Ve svých vágních formulacích však nespecifikoval, zda teprve z této doby má být i záměr síňového prostoru.

150) Přehledně např. *Jiří Kuthan*, 1994, o. c. v pozn. 113, s. 135–139; podstatný je ovšem článek *Leos Udatný*, Příspěvek k poznání vývoje kostela Zvěstování Panny Marie při franšíškánském klášteře v Chebu, Průzkumy památek I/1996, s. 65–74.

151) Ke kostelu znamenitě *Ivo Hlobil*, Peripetie vývoje a poznání významné středověké architektury. (Doplňky k průzkumu kolegiálního kostela sv. Mořice v Kroměříži), Památky a příroda 9, 1984, s. 341–345. *Bohumil Samek*, Umělecké památky Moravy a Slezska 2. J/N. Praha 1999, s. 238–246, sice konstatoval výstavbu obvodových zdí trojlodí současně s presbytářem už ve 3. čtvrtině 13. století, tomu však zřejmě protřepeční západní portál, jehož vznik lze sotva posunout před rok 1300.

152) Stávající presbytář byl svěcen roku 1320, síňové trojlodí zaklenuto až po tomto datu (*Jan O. Eliáš*, Minoritský klášter v Brně. (Stavebně historický průzkum), Archaeologia historica 11, 1986, s. 313–319, kladl presbytář a obvodové zdivo síně už do doby po roce 1262; podobně ještě *Bohumil Samek*, Umělecké památky Moravy a Slezska 1. A/I. Praha 1994, s. 175–183, to je ovšem vyloučeno ze slohových a pramenových důvodů; srov. k tomu *Rudolf Procházka*, Minoritský klášter v zástavbě středověkého Brna, Archaeologia historica 14, 1989, s. 131–140; na nutnost datovat výstavbu dochovaného jádra kostela až do doby po roce 1306 už bylo upozorněno, srov. *Dalibor Prix*, 1990, o. c. v pozn. 119, s. 258 a s. 264–265, pozn. 48).

153) Přehledně *Marian Kutzner*, 1967, o. c. v pozn. 144, s. 69–72.

154) Např. *Tadeusz Kozaczewski*, Pierwotny kościół franciszkański we Wrocławiu, Prace Komisji Historii Sztuki Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego III, 1963, s. 199–249; *Marian Kutzner*, 1967, o. c. v pozn. 144, s. 63–64; *Janina Eysymontt*, Architektura pierwszych kościołów franciszkańskich na Śląsku, in: Z dziejów sztuki śląskiej, Warszawa 1978, s. 49; *Alicja Karłowska-Kamzowa*, 1991, o. c. v pozn. 144, s. 27. Nově ovšem *Hanna Kozaczewska-Golasz*, 1997, o. c. v pozn. 146, s. 35–36, bez uvedení stylových důvodů označila síňové trojlodí za dokončené k roku 1256.

155) *Krystyna Białoskórska*, Tradycjonalizm i jego źródła w architekturze polskiej drugiej połowy XIII i początku XIV wieku, in: Sztuka i ideologia XIV wieku, Warszawa 1975, s. 245, pozn. 199; *Stanisław Stulin – Andrzej Włodarek*, in: *Teresa Mroczko – Marian Arszczyński edd.*, 1995, o. c. v pozn. 73, s. 60–61.

156) Např. *Marian Kutzner*, 1974, o. c. v pozn. 140, s. 223; *Alicja Karłowska-Kamzowa*, 1991, o. c. v pozn. 144, s. 124, která ovšem připomněla mnohem starší vytyčení základů trojlodí, v čemž se přidržela názoru *Zygmunta Świechowskiego*, Románské umění v Polsku. Bratislava 1984, s. 250–251; nověji je vznik posouván do doby kolem roku 1300–počátku 14. století, srov. *Stanisław Stulin – Andrzej Włodarek*, in: *Teresa Mroczko – Marian Arszczyński edd.*, 1995, o. c. v pozn. 73, s. 275–276.

157) *Marian Kutzner*, Kościół św. Mikołaja w Brzegu. Przyczynek do badań nad śląską szkołą architektoniczną z XIV wieku, in: Piastowie brzescy i ich epoka, Opole 1973, s. 61–95.

158) *Tadeusz Chrzanowski – Marian Kornecki*, 1974, o. c. v pozn. 8, s. 34. Obecně k vývojovým tendencím sakrální architektury ve Slezsku ve 13. a počátkem 14. věku s brilantní charakteristikou městských kostelů srov. *Marian Kutzner*, Rozwój śląskich kościołów parafialnych w latach 1200–1330, Roczniki Humanistyczne XXIII/2, 1975, s. 45–69.

159) Tak např. *Tomasz Węclawowicz*, Gotyckie bazyliki Krakowa. Kraków 1993, s. 28.

160) Přehledný souhrn s výčtem starší literatury podali naposledy Petr Sommer a Pavel Vlček (*Pavel Vlček – Petr Sommer – Dušan Foltýn*, 1998, o. c. v pozn. 148, s. 665–670). Též např. *Anežka Merhautová*, 1971, o. c. v pozn. 100, s. 334–338; *Klára Benešová*, Teplá. Premonstrátský klášter s kostelem Zvěstování Panny Marie, in: *Václav Mencl – Klára Benešová – Helena Soukupová*, Předrománská a románská architektura v západních Čechách. Plzeň 1978, s. 36.

1903–1905¹⁶¹⁾ lze připustit, že mnišský chór už byl ve stavbě nebo dokonce hotov. Tato první fáze výstavby se vyznačovala křížovými pilíři a jim odpovídajícími hranolovými polopilíři nejméně na severní obvodové zdi trojlodí. V literatuře je vesměs spojována s vlivem architektury hornofalckých klášterů ve Walderbachu a v Prüllu u Řezna.¹⁶²⁾ Dále je přijímáno, že kolem roku 1200 byly stavěny spodní partie západního dvouvěžového průčelí a začalo se pracovat také na síňovém trojlodí, kde však byly křížové pilíře nahrazeny subtilnějšími osmibokými. Stavba kostela byla ukončena někdy před 28. červnem 1232, kdy se mluví o svěcení chrámu, jehož se s četným doprovodem zřejmě zúčastnil přímo král Václav I., který při té příležitosti klášter obdaroval.¹⁶³⁾ V poslední fázi výstavby klášterního kostela, tedy při dostavbě věží a zřejmě i dokončování trojlodí, se ve stylovém charakteru stavby začala uplatňovat raně gotická morfologie jednotlivých prvků a článků,¹⁶⁴⁾ odvozovaná vesměs z Frank, především z Bamberku, a souřadná s charakterem nejstarších partií chebského městského chrámu sv. Mikuláše.¹⁶⁵⁾

Jakkoliv se může zdát pochybné spojovat městský kostel v Hlubčicích z poloviny 13. století na pomezí Moravy a Slezska se vzdáleným klášterním chrámem v západočeské Teplé, proponovaným jako síňové trojlodí už na přelomu 12. a 13. století, přece se jedná z hlediska struktury trojlodní síně o nejbližší známou analogii, resp. předobraz. Stejně jako v Teplé, také v Hlubčicích byly zprvu koncipovány křížové pilíře, i když zde s okosenými hranami. Také v Teplé byly v chórové partii a dále na rozhraní transepu a trojlodí vloženy do ústupků křížových jader pilířů a po-

lipilířů válcové přípory,¹⁶⁶⁾ které tu v partii soklu přecházely v hranolový, na západní straně široce okosený profil. Průřez tohoto prvku nápadně upomíná na články na rozhraní východních a středních polí síně v Hlubčicích. Stejně tak v Hlubčicích stavitelé poměrně záhy nahradili křížové pilíře osmibokými, byť ne tak elegantními jako v Teplé. Ale podobnosti jdou dále. Profil nejstarších hlubčických žeber je dosti podobný profilu fragmentu žebra z Teplé. Pouze místo tepelských postranních pásků tu provází vyostřenou hrušku dvojice elegantních oblouků. Rozpon hlavní lodi tepelského síňového trojlodí činí podle Antona Gnirse 6,45 m v západní a 6,3 m ve východní části.¹⁶⁷⁾ V Hlubčicích je rozpon hlavní lodi necelých 7 m. Pouze úměrně pozdější době vzniku projektu jsou v Hlubčicích podstatně širší boční lodi, takže celková vnitřní šíře síně zde dosahuje 23,62 m v západní části oproti 16,7 m v Teplé. Stejně jako v Teplé také v Hlubčicích bylo od počátku proponováno západní průčelí o dvou mohutných hranolových věžích. To ve spodní části vytváří celistvý blok přesně v šíři trojlodí jako v Teplé. Naproti tomu např. monumentální dvouvěžové průčelí městského kostela ve slezské Złotoryji, přibližně současně s Hlubčicemi, se vyznačovalo mírným přesahem dvouvěží před poněkud užším trojlodím.¹⁶⁸⁾ S přihlédnutím k těmto analogiím mám zato, že projektant městského kostela v Hlubčicích znal tepelský klášterní kostel, a to poměrně důvěrně, a řadu prvků ze struktury jeho trojlodní síně využil v plánu hlubčické stavby. Bezpochyby se tak stalo s vědomím stavebníka a jeho pověřenců, jimiž musely být osobnosti z okolí českého vladaře Václava I. Hlubčický architekt ovšem nemínil na moravsko-slezském pomezí kopírovat ještě pozdně románskou stavbu v Teplé, svěcenou přibližně 8–10 let před vznikem hlubčického projektu. Její detaily musel modernizovat úměrně reprezentačním snahám pána města a době, v níž své dílo realizoval. Při volbě prostorové dispozice také bedlivě přihlížel k soudobému architektonickému vývoji nejen v českých zemích, ale i v jejích širším okolí.

Ze středního a severního Německa se v té době šířily k východu raně gotické městské a klášterní kostely. Patrně už kolem roku 1240 mohl být stavěn, zatím ovšem plochostropý, síňový kostel kláštera dominikánů ve Wormsu, po dokončení trojlístého chóru roku 1243 započala výstavba velkolepé síně kostela sv. Alžběty řádu německých rytířů v Marburku, kolem roku 1245 byla zahájena stavba dominikánského kostela ve Frankfurtu nad Mohanem se síňovým trojlodím, kolem roku 1250 bylo započato se stavbou síňových trojlodí kostela sv. Bartoloměje ve Frankfurtu nad Mohanem a farního kostela Panny Marie ve Wetzlaru, do roku 1253 je kladen začátek stavby zaniklého kostela minoritů v Mohuči, kde bývá ovšem zvažováno neklenuté síňové trojlodí, o něco později se začalo se stavbou farního kostela Panny Marie ve Volkmarsenu, roku 1265 síňového trojlodí původně klášterního kostela Panny Marie ve Wetteru

161) Anton Gnirs, Topographie der historischen und kunstgeschichtlichen Denkmale A. Land Böhmen. L. Die Bezirke Tepl und Marienbad. Augsburg 1932, s. 381–391. Též např. Anežka Merhautová, 1971, o. c. v pozn. 100, s. 334–338.

162) Na podmíněnost tepelské síně zejména kompozicí trojlodí premonstrátského kostela ve Walderbachu poukázali např. Anton Gnirs, 1932, o. c. v pozn. 161, s. 381; dále např. Anežka Merhautová, 1971, o. c. v pozn. 100, s. 334–338, která v Gnirsových stopách znovu upřesnila rozsah dvou stavebních etap, hotových (druhá, tj. síňové trojlodí, alespoň započata, resp. založena) do roku 1232; též např. Klára Benešová, 1978, o. c. v pozn. 160, s. 36; Jiří Kuthan, 1982, o. c. v pozn. 119, s. 305. Později Anežka Merhautová poněkud modifikovala názor, když soudila, že kostel byl zprvu zamýšlen jako bazilika a teprve dodatečně byl projekt změněn na síňové trojlodí (Anežka Merhautová – Dušan Trešník, Románské umění v Čechách a na Moravě. Praha 1983, s. 244 až 245; Anežka Merhautová, Románská architektura v Čechách, in: Dějiny českého výtvarného umění I/1. Praha 1984, s. 68; tak ovšem už např. Klára Benešová, 1978, o. c. v pozn. 160, s. 36). Mám zato, že vliv hornofalckých síňových románských kostelů z 12. století (kromě Walderbachu a Prüllu, kde byla síň ve stavbě roku 1110 a dokončena byla krátce po tomto datu, se jedná o síňový chór klášterního kostela v Kastlu u Řezna z let 1103–1129, síňové trojlodí kostela sv. Leonarda v Řezně snad teprve z poloviny 12. století a síňové trojlodí kostela sv. Mikuláše ve Venedigu u Nabburgu z 2. poloviny 12. století) na genezi stejnorodních kostelů v českých zemích není dosud doceněn.

163) Gustav Friedrich ed., Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae III. 1. 1231–1238 Maii (dále jen CDB III–1). Pragae 1943, s. 19–20, č. 21. Po poklesu vlivu rodu Hroznatovců a smrti zakladatele kláštera 14. července 1217 projevíli Přemyslovci zájem o fundaci a jeho dostavbě a fungování nekladli překážky. Lze naopak vcelku věrohodně spekulovat o možnosti, že fakticky ve 20. letech 13. století převzali výkon fundátorských a patronátních práv.

164) S tím souvisí fragment raně gotického žebra s vyostřenou hruškou v čele provázenou výžlabky a pásky. Profil se liší od žeber chórové partie a hlavní lodi, kde se uplatnila archaická hranolová žebra, v hlavní lodi podložena oblym masivním prutem.

165) Erich Bachmann, Eine spätstaufische Baugruppe im mittelböhmischem Raum. Brünn – Leipzig 1940, s. 14, 109; Erich Bachmann, Sudetenländische Kunsträume im 13. Jahrhundert. Brünn – Leipzig

1941, s. 20–21; Anežka Merhautová, 1971, o. c. v pozn. 100, s. 52–53; Jiří Kuthan, 1994, o. c. v pozn. 113, s. 390–393.

166) Srov. barokní vyobrazení interiéru chóru od klášterního bratra Lukase Wolfa (Anton Gnirs, 1932, o. c. v pozn. 161, s. 395). Zbytek této struktury je dosud patrný na severní straně kostela.

167) Anton Gnirs, 1932, o. c. v pozn. 161, s. 390.

168) Tento motiv se stal později velmi oblíbeným i na Opavsku a v Ratibořsku, srov. např. dvouvěžová průčelí městských kostelů v Bruntále, v Žorach nebo v Krnově z 1. poloviny 14. století.

a nejpozději do doby kolem roku 1265 spadá změna zamýšlené a založené baziliky v monumentální síň v klášterním kostele cisterciáků v Haině.¹⁶⁹⁾ Dalekosáhlý vliv směrem k východu je připisován architektuře vestfalských síňových trojlodních chrámů v Herfordu, Soestu, Lippstadtu a především katedrály v Mindenu, kde ovšem bylo se stavbou započato až roku 1267.¹⁷⁰⁾ V Podunají se již někdy před rokem 1246 začalo se stavbou monumentálního síňového trojlodi klášterního kostela cisterciáků v Lilienfeldu. Byla však provedena jen trojice východních polí. Pak byl síňový záměr opuštěn ve prospěch baziliky.¹⁷¹⁾ Tyto stavby ale pro svou vesměs velmi kultivovanou podobu nemají bližší spojitost s Hlubčicemi, a to i přes skutečnost, že vyzrvalé proporce hlavní a bočních lodí a kupolový charakter nejstarší hlubčické klenby jsou vzdáleným ozvukem vestfalských síní z 1. třetiny 13. věku. V době zvažování hlubčické chrámové dispozice však bezpochyby činily volbu síňového trojlodi přitažlivou a akceptovatelnou pro stavebníka. Jednalo se totiž – řečeno dnešním žargonem – o „poslední výkřik módy“.

Úlohu hlubčického architekta však zřejmě ulehčila ještě jedna pozoruhodná fundace ze 40. let 13. století přímo na Moravě, k níž tehdy Hlubčice náležely. Tou byl městský kostel sv. Jakuba a sv. Marie Magdalény v perspektivní Jihlavě. Založení kostela bývá kladeno do roku 1243 nebo do let těsně po tomto datu.

V bohatém, bouřlivě se rozvíjejícím městě se pod autoritou krále Václava I. záhy přikročilo ke stavební realizaci fundace. Podle dosavadní literatury byl kostel zřejmě z větší části hotov v polovině 50. let 13. století, kdy však před březnem 1256 vyhořel.¹⁷²⁾ Po následných opravách byl 31.

května 1257 vysvěcen patrně presbytář kostela a uprostřed chrámu oltář sv. Mikuláše.¹⁷³⁾ Stavba je krátkou trojlodní síní o třech polích v každé lodi, s delším presbytářem na východě, který – stejně jako v Hlubčicích – tvoří dvě lehce obdélná pole a pětiboký závěr. Po stranách překrývají západní pole presbytáře dva nestejně dlouhé obdélné závěry bočních lodí síně. Západní průčelí tvoří dvojice monumentálních hranolových věží s hlavním vstupním portálem v ose mezi věžmi. Na rozdíl od vytríbené kompozice hlubčického dvouvěží v Jihlavě obě věže mírně vystupují z obrysu trojlodi. Při hledání hlubčických analogií je navíc důležité, že v Jihlavě jsou dochovány archaicky tvarované mohutné osmiboké pilíře členící síň v jednotlivé lodi. Ale právě ty jsou zdrojem některých interpretačních těžkostí při výkladu dějin stavby. Podle mínění literatury jsou totiž podstatně mladšího původu. Dobroslav Líbal je zařadil až do doby po roce 1523. Později Eva Šamánková navrhla jejich původ v době kolem roku 1380.¹⁷⁴⁾ Tento názor byl všeobecně přijat a výklad stavebního vývoje je traktován tak, že z doby po roce 1243–1257 pochází obvodové zdívo presbytáře s klenbou, síňového trojlodi i spodní partie západních věží, pouze pilíře s klenbami v trojlodi a dodatečně připojené kaple jsou mladší. Bohumil Samek však upozornil, že v rámci jádra kostela z let 1243–1257, představuje patrně východní část presbytáře druhou fázi výstavby po ohni, tedy z let 1256–1257.¹⁷⁵⁾ Jiné, než nejstarší časové etapě výstavby presbytáře by rovněž nasvědčovaly zlomky architektonických článků v jeho zdivu. Ty jsou sice dílem ještě pozdně románské, avšak ve většině případů již raně gotické. Zřejmě jde o trosky staršího presbytáře, který byl v letech 1256–1257 přestavěn. Přestavba, resp. dílčí oprava po požáru zasáhla částečně i obvodové zdívo síňového trojlodi; také v něm lze identifikovat raně gotické zlomky. Ovšem chrámové portály, spodní partie západního dvouvěží a dvě severní okna trojlodi naznačují, že síňová dispozice starší stavby z doby po roce 1243 byla zachována. A protože právě ve východních nárožích přízemních částí věží, obrácených do interiéru, jsou nosné křížové pilíře s široce okosenými hranami, zdá se opodstatněným předpoklad, že v Jihlavě už od počátku počítali se síňovým trojlodním kostelem se západním dvouvěžovým průčelím a s křížovými pilíři s okosenými hranami, nebo dokonce v trojlodi i s volnými osmibokými pilíři.¹⁷⁶⁾ Základní struktura stavby je tak velmi blízká projektu kostela v Hlubčicích. Jeho nestarší části trojlodi se západním dvouvěžím se od jihlavského kostela odlišovaly vlastně jen bohatou reliéfní výzdobou hlavic vložených přípor a hlavicových pásů.

Protože v Jihlavě už bylo na portálech síně použito pokročilejších kalichových hlavic, a protože charakter nej-

169) Přehledně *Gottfried Kiesow*, *Gotik in Hessen*. Stuttgart 1988, s. 214 až 215; s. 233–37; s. 199; s. 250; s. 252–253. Názory na počátky síňového prostoru klášterních kostelů zebraých řádů v Německu v 1. polovině 13. století přehledně shrnul *Wolfgang Schenkluhn*, *Architektur der Bettelorden. Die Baukunst der Dominikaner und Franziskaner in Europa*. Darmstadt 2000, s. 118, 126–137, který se opřel o starší práce *Gottfried Edelmann*, *Zur Baugeschichte der Dominikanerkirche in Frankfurt am Main*, *Schriften des Historischen Museums IX*, 1958, s. 37–48 a *Kurt Beck*, *Das Dominikanerkloster in Frankfurt am Main*, *Schriftenreihe des evangelischen Regionalverbandes 1*. Frankfurt am Main 1977. Poněkud přehlížené jsou, podle mého mínění závažné, teze *Felixe Madera* (*Felix Mader*, *Die Kunstdenkmäler der Oberpfalz. XXII. Stadt Regensburg. II. Die Kirche der Stadt*. München 1933, s. 157–158, 190) a *Paula Frankla* (*Paul Frankl*, *Die frühmittelalterliche und romanische Kunst. Handbuch der Kunstwissenschaft*. Postdam 1926, s. 249) o bavorské genezi sakrálního síňového prostoru, jen dílem ovlivněné burgundskou architekturou 11. století a vzdálené kostelem sv. Bartoloměje v Paderbornu, vystavěným Řeky v letech 1009 až 1036. Ke kostelu v Marburku srov. z nescetné literatury především *Jürgen Michler*, *Die Langhaushalle der Marburger Elisabethkirche*, *Zeitschrift für Kunstgeschichte* 32, 1969, s. 104–132 a sborník *700 Jahre Elisabethkirche in Marburg 1283–1983. Katalog 1. Die Elisabethkirche–Architektur in der Geschichte*. Marburg 1983. Zde např. stať *Wolfgang Schenkluhn*, *Die Auswirkungen der Marburger Elisabethkirche auf die Ordensarchitektur in Deutschland*, s. 81–101, kde autor dovozuje pozdní dataci síně v Haině; též s. 190.

170) Např. *Hans-Joachim Kunst*, *Der Domchor zu Köln und die hochgotische Kirchenarchitektur in Norddeutschland*, *Niederdeutsche Beiträge zur Kunstgeschichte VIII*, 1969, s. 9–40.

171) *Mario Schwarz*, *Die Baukunst in Österreich zur Regierungszeit Ottokars II. Přemysl (1251–1276)*, *Ottokar-Forschungen. Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich. Neue Folge* 17/18, 1978–1979, s. 453 až 469; poněkud nejasně též *Jiří Kuthan*, 1991, o. c. v pozn. 110, s. 105 až 125.

172) Tak např. v poslední době *Bohumil Samek*, 1999, o. c. v pozn. 151, s. 85–91, nebo *Klára Benešová*, *Farní kostel sv. Jakuba Většího. Jihlava, in: 10 století architektury. 2 Architektura gotická*. Praha 2001,

s. 128, č. 2.052; opatrnější byl *Jiří Kuthan*, 1994, o. c. v pozn. 113, s. 155–158.

173) CDB V–1, s. 209–211, č. 130.

174) *Dobroslav Líbal*, *Gotická architektura v Čechách a na Moravě. Cesťami umění III. V duchovním středu*. Praha 1948, s. 267; *Eva Šamánková*, *Jihlava, Zprávy památkové péče* 10, 1950, s. 161–192; *Eva Šamánková*, *Jihlava, městská rezervace státní památkové správy*. Praha 1955, s. 4–6.

175) *Bohumil Samek*, 1999, o. c. v pozn. 151, s. 85.

176) Některé pilíře byly z velké části nebo dokonce celé zřejmě obnoveny až v poslední čtvrtině 14. století, kdy bylo trojlodi nově zaklenuto dochovanou klenbou. Ta se ovšem inspirovala profilem žeber, který předznamenaly už žebrové výběhy s náběžníkovými štítky na svazkových příporách v presbytáři.

starší sochařské výzdoby v Hlubčicích (tedy dílo tzv. mistra severního tříčtvrtěpilíře) je ještě pozdně románského charakteru, stojí před námi otázka, zda byl starší projekt jihlavského městského kostela nebo hlubčického farního chrámu. Tu však lze jen těžko při absenci písemných pramenů zodpovědět. Relativně archaičtější stylový charakter hlubčických hlavic tu nemá rozhodující výpovědní hodnotu. V každém případě jsou si koncepce obou staveb velmi blízké, a to i dobou vzniku. Obě představují ve své době mimořádně zajímavou kauzu. Přes zjevné rozdíly v konkrétním pojednání obou staveb je zřejmé, že ve 40. nebo na počátku 50. let 13. století se formoval v Hlubčicích a v Jihlavě architektonický koncept prostorově moderního hlavního kostela perspektivního královského města v českých zemích. Zdá se, že úvahy o jeho podobě – tak rané, že vcelku klidně můžeme vyloučit jejich zásadní formální ovlivnění hesenskou síní kostela sv. Alžběty v Marburku – navazovaly na genetickou linii tvořenou románskými hornofaleckými a západočeskými klášterními síňovými chrámy v Prüllu u Řezna, ve Walderbachu a v Teplé. Přitom je ovšem zřejmé, že volba síňové dispozice architektky pracujícími pro Václava I. v Jihlavě a v Hlubčicích byla usnadněna tehdy ve střední Evropě naprosto moderním zájmem o vytvoření a rozšíření raně gotického síňového prostoru v rámci velkých farních a klášterních sakrálních staveb (např. v rakouském Lilienfeldu). V procesu příklonu královského dvora¹⁷⁷⁾ k myšlence síňového prostoru vyvozeného z románského klášterního kostela v Teplé jako akceptovatelného pro farní chrámy v některých důležitých královských městech (víme, že např. v Kourími nebo v Písku byla dána přednost tradiční bazilice) mohli sehnat poměrně významnou roli právě premonstráti. Želivským bílým mnichům totiž náležela duchovní správa jihlavského kostela sv. Jakuba.

Otevřenou otázkou naproti tomu zůstává role jihlavských dominikánů. Ti začali patrně už někdy krátce po roce 1247 se stavbou svého kostela sv. Kříže s delším, polygonálně ukončeným presbytářem a krátkým trojlodím o třech polích v každé lodi, už od počátku zamýšleným jako síň.¹⁷⁸⁾ V první fázi výstavby trojlodí, probíhající patrně současně se stavbou presbytáře vysvěceného v roce 1261, byly zřejmě vybudovány přízemní partie obvodových zdí. Tomu byl nasvědčoval jak poměrně archaicky působící západní portál, tak podoba spodních partií tříčtvrtěpilířů vítězného oblouku. Ty jsou opět na hranách široce okosené

177) Jen na okraj podotýkám, že jak Jihlava, tak Hlubčice byly nadány specifickou formou městského práva a byla jim podřízena řada dalších lokací v jejich širším okolí. Obě městské obce užívaly v pečetním poli českého korunovaného lva. Ve 13. století se této symbolické výsadě na Moravě netěšila žádná další královská města.

178) Přehledně Jiří Kuthan, 1994, o. c. v pozn. 113, s. 163–166; lépe Bohumil Samek, 1999, o. c. v pozn. 151, s. 99–101, v obou pracích s přehledy starší literatury. Dále Richard Zatloukal, Záchraný výzkum v presbytáři kostela Povýšení svatého Kříže v Jihlavě, Vlastivědný sborník Vysočiny, oddíl věd společenských IX, 1994, s. 205–213; Richard Zatloukal, Rettungsgrabung im Dominikanerkloster in Jihlava (Bez. Jihlava), Přehled výzkumů za rok 1992, Brno 1996, s. 73–74; Richard Zatloukal – David Zimola, Výzkumy mendikantských klášterů v Jihlavě, in: Ve stopách sv. Benedikta. Sborník příspěvků z konference Středověké kláštery v zemích Koruny české konané ve dnech 24.–25. května 2001 v Třebíči. Brno 2002, s. 265–270. Zůstává otázkou, zda myšlenku síňového trojlodí dominikánského kostela v Jihlavě mohla ovlivnit stavba kolínského, wormského či frankfurtského kostela dominikánů. Blíží architektonické souvislosti zde však nejsou patrné.

a tím blízké jak pilířům z jihlavského kostela sv. Jakuba, tak Hlubčicím. Přes značné podobnosti v charakteru výzdoby některých hlavic západního portálu, dílem ještě košových, s tvorbou prvního a druhého hlubčického mistra a přes celkovou podobnost koncepce síňového trojlodí a široce okosených pilířů ve všech třech stavbách se zdá, že v Hlubčicích a v Jihlavě se přece jen v první řadě uplatnila architektonická interakce mezi oběma farními městskými chrámy. Jihlavský kostel dominikánů pak zřejmě spíše jen dokresluje stavitelský trend převládající v obou městech.¹⁷⁹⁾

Nemáme-li jistotu v otázce, zda síňová koncepce hlubčického kostela se západním dvouvěžím těsně následovala jihlavský příklad, či naopak jihlavský kostel sv. Jakuba byl současný nebo dokonce o málo mladší než projekt a započítí kostela v Hlubčicích, potom v otázce delšího, pětiboce uzavřeného presbytáře je tomu jinak. Archaičtější podoba jihlavského presbytáře, vcelku dobře odpovídající středoevropské architektuře kolem let 1256–1257, je nepochybně starší než formální pojednání presbytáře v Hlubčicích o stejné dispozici. V době kolem roku 1250 bylo v Hlubčicích sice rozhodnuto o umístění a šířce budoucího presbytáře, ale nevíme bezpečně, zda návrh jeho půdorysu neprošel – kromě nepochybného rozšíření a morfologické modernizace článků – také dispoziční úpravou. Mimo obě archaické přípory v koutech při vítězném oblouku bylo totiž veškeré ostatní článkové presbytáře mnohem pokročilejší. Je tedy pravděpodobné, že v Hlubčicích převzali dodatečně a s určitým časovým odstupem motiv jihlavského presbytáře. Hlubčický architekt jej však podrobil modernizaci prvků, které pak odpovídaly pokroku raně gotické architektury v 60. nebo 70. letech 13. století.

SLOHOVÉ SOUVISLOSTI

Dílo tzv. mistra severního tříčtvrtěpilíře

Výše bylo řečeno, že první hlubčický mistr, tzv. mistr severního tříčtvrtěpilíře, používal v principu ještě pozdně románskou koncepci dekorativní vegetabilní výzdoby košových hlavic. Dominovala u něj snaha přehledně vřadit jednotlivé palmetové a polopalmetové stylizované lístky do ornamentální sítě, tvořené často zmnoženými, paralelně běžícími, proplétanými a uzlenými úponky (obr. 14). Vytkli jsme značnou principiální podobnost této výzdoby s dílem sochařů, kteří zdobili hlavice sloupů v kapitulní síni malopolského cisterciáckého kláštera ve Wąchocku. Důležité je zjištění, že jako převažující a určující nebyl tento zastaralý systém na Moravě a ve Slezsku již užíván před polovinou 13. století. Problematika konkrétní dekorativní výzdoby jednotlivých prvků už bezpochyby nebyla stavebníky sledována tak bedlivě jako rozhodnutí o velikosti a dispozici kostela. „Investor“ stavby se mohl spokojit s faktem, že výzdoba byla kvalitně provedená a dostatečně bohatá, aby jeho fundaci reprezentovala odpovídajícím způsobem. Výzdobný „rukopis“ by tak snáze mohl vypovídat o prostředí, z něhož tvůrce vzešel. Tady se však dostáváme do jistého rozporu. Bylo již nabídnuto odvození osnovy hlubčického kostela ze

179) V Jihlavě převládající, ale ne hegemonní. Stylová poloha i kompoziční uspořádání jihlavského kostela minoritu je zcela odlišné a s jihlavskými chrámy sv. Jakuba a sv. Kříže, ani s hlubčickým kostelem Panny Marie nemá blíží spojitosti.

vzdálené západočeské Teplé a podtrhnuty vazby k Jihlavě. Malopolský Wąchock však ležel daleko na východě. Vzdálenost malopolských klášterů od Hlubčic sice nebyla o mnoho větší než vzdálenost do Jihlavy či do Teplé, přesto však budí ostražitost. Zvláště, když architektonickou koncepci malopolských cisterciáckých kostelů s Hlubčicemi nic nespojuje.

Na druhé straně z Teplé nejsou známy žádné pozůstatky reliéfní sochařské výzdoby, která by mohla nějak souviset s výtvarným názorem prvního hlubčického mistra. Ale již dříve bylo upozorněno, že poslední fáze dostavby tepelského klášterního kostela byla ovlivněna franckou a chebskou architekturou z přelomu 12. a 13. a z 1. třetiny 13. století. Právě v Chebu na tamější falcké kapli se dochovala v principu podobná ornamentální vegetabilní výzdoba, nepochybně starší než v Hlubčicích.¹⁸⁰⁾ Pochopitelně, že pozdně románská výzdoba císařské falcké kaple představuje svou značnou kvalitou i obsahem dílo nesrovnatelné s mnohem mladší tvorbou hlubčického sochaře pracujícího na periférii tehdejšího českého státu. Je však možné z jejího výskytu v blízkosti Teplé opatrně usuzovat, zda mistr severního tříčtvrtěpilíře hlubčického kostela přece jen nevyšel z okruhu starších románských sochařů vyškolených na stavbách ve Francii a v Horní Falci, dokončovaných šířeji kolem roku 1200 a zda jeho cesta do služeb krále Václava I. pak nevedla právě přes Teplou.

Tzv. mistr jižního tříčtvrtěpilíře

Dílo jeho následovníka, mistra jižního tříčtvrtěpilíře, má sice v českých zemích nebo ve Slezsku více přibližně soubodých analogií, protože se však jednalo ve své době o převládající způsob výzdoby architektonických článků, je mnohem těžší dešifrovat jeho původ. Geneze jeho „herbářového“ stylu (obr. 15, 16, 18, 19), ve srovnání s dílem jeho předchůdce přece jen modernějšího, byla v Hlubčicích v polovině 13. století stále ještě zastaralá a v západněji položených končinách překonaná vystoupením tzv. Naumburského mistra. Zdá se, že tento typ vegetabilní výzdoby vycházel z díla mistrů, kteří někdy na sklonku 12. století tesali výzdobu hlavic západních sloupů v korpusu katedrály v Paříži. Ještě kolem let 1240–1250 byl oblíbený v Porýní, jak ukazují např. východní portál jižní věže kostela sv. Kryštofa v Mohuči nebo hlavice válcových pilířů ve východní části kostela minoritů v Kolíně nad Rýnem.¹⁸¹⁾ Avšak ve zdejší oblasti si nikdy nevydobyval významnější postavení a zůstal spíše

okrajovým jevem, zato prožil bouřlivý revival v poslední čtvrtině 13. století, slohově ovšem podstatně posunutý. Kolem poloviny 13. století zanechal tento styl své stopy v Podunají, např. na hlavicích svazkových přípor klenby klášterního kostela v západouherském Jáku. Na Moravě je zastupcem této větve sochařské výzdoby architektury např. tympanon pozdně románského portálu, nalezeného na hradě Brumově a kladeného do 2. čtvrtiny 13. věku¹⁸²⁾ a obdoby z průběhu ještě celé 2. poloviny 13. století nalezneme na řadě míst střední Evropy.¹⁸³⁾

S žádným z letmo nastíněných okruhů tohoto typu výzdoby však nelze dílo druhého mistra z Hlubčic spojit bez nemalých rozpaků. Uvedené afinity jsou jen povšechného rázu, spíše dokumentují existenci daného typu výzdoby. Konkrétní provedení v Hlubčicích je značně svébytné. Proto se zdá, že druhý hlubčický tzv. mistr jižního tříčtvrtěpilíře mohl být samouk, spíše architekt než sochař, přičemž jako kdyby svým řemeslně kvalitním, avšak naivně podaným sochařským uměním suploval absenci skutečného sochaře.

Tvůrci presbytáře

Architektonický svět hlubčického presbytáře už plně náležel vyzrálé gotické architektuře 13. století, poučené vlivy v principu klasické francouzské katedrální gotiky.¹⁸⁴⁾ Tyto vlivy pochopitelně nebyly přímé, do českých zemí je zprostředkovala řada oblastí v Německu a dílem i rakouské a uherské Podunají. Právě z německých končin dospěly i do odlehlých Hlubčic podněty, které lze v architektuře hlubčického presbytáře vystopovat. Přitom teprve v 60. nebo 70. letech 13. století můžeme v Hlubčicích registrovat vzdálený ozvuk architektury příznačné mimo jiné pro legendární síňový kostel sv. Alžběty v Marburku. Je paradoxní, že jeho stopy jsou jen disparátní, soustředěné v presbytáři a obecně na výzdobě hlavic vstupních portálů a neměly prázdný vliv na síňovou koncepci trojlodí hlubčického kostela.

Charakteristickým tektonickým motivem hlubčického presbytáře jsou svazkové přípory, které ve východních polích síně ještě nebyly užívány. Jejich profil skládají hmotnostně racionálně odstupněné válcové dráčky navzájem ply-

180) Názory na vznik falcké patrové kaple v Chebu se rozpadají do dvou směrů. Prvý, reprezentovaný např. Oskarem Schürerem (*Oskar Schürer, Die Doppelkapelle der Kaiserpfalz Eger. Eger 1929*), předpokládá dvě fáze výstavby, přičemž přízemí mělo být z doby kolem roku 1188, zatímco patro mělo být stavěno až po roce 1213. Naproti tomu druhý proud, představovaný hlavně Anežkou Merhautovou (např. *Anežka Merhautová, 1971, o. c. v pozn. 100, s. 128–131*), považuje stavbu za jednotnou, z doby před rokem 1188.

181) Ke kostelu sv. Kryštofa v Mohuči přehledně *Ewald Wegner a kol., 1997, o. c. v pozn. 99, s. 94* (portál je druhotně přenesen z roku 1944 destruovaných částí kostela). V kolínském kostele minoritů se jedná hlavně o výzdobu prvního volného pilíře (počítáno od východu) v severní arkádové řadě, kterou můžeme přiřadit k rané fázi výstavby chrámu z poloviny 13. století. Oproti plochým a strnulým hlubčickým listům je ovšem kolínská vegetabilní výzdoba rafinovaně reliéfně ztvárněna a kvalita kolínského sochařského díla je nesrovnatelně vyšší. Srov. např. *Albert Verbeek, Zur Baugeschichte der Kölner Minoritenkirche. Bau- und Kulturdenkmälerinventare der Rheinprovinz 2. Essen (bez data; 1950)*.

182) K Jáku v poslední době viz sborník *Edit Szentesi – Péter Ujvári edd., A jáki apostolszobrok. Die Apostelfiguren von Ják. Budapest 1999*. K Brumovu s vyobrazením např. *Jiří Kuthan, 1994, o. c. v pozn. 113, s. 80–81* (snímek na s. 81), s výčtem základní starší literatury.

183) V Čechách, v Sasku a v Braniborsku věnoval této výzdobě pozornost *Pavel Kroupa, 1986, o. c. v pozn. 94, s. 122–130*, který se pokusil i o ikonologický výklad. Za poměrně důležitou analogii považují výzdobu původních hlavic přípor na severní obvodní zdi a východním pilíři nepřilís vzdáleného dvoulodního městského kostela v Ziębicach z let asi 1265–1275 (*Jan Zieliński, 1959, o. c. v pozn. 143, s. 394–396; Marian Kutzner, 1969, o. c. v pozn. 98, s. 62–65*).

184) Působnost tohoto stavitelského proudu v českých zemích a jejich bezprostředním okolí již léta sleduje a mapuje *Jiří Kuthan* (porůznu srov. např. *Jiří Kuthan, 1982, o. c. v pozn. 119; 1983, o. c. v pozn. 149; 1991, o. c. v pozn. 110; 1994, o. c. v pozn. 113*, vesměs s obsáhlými odkazy na starší českou i zahraniční literaturu). Týká se to zejména svazkových přípor. Ve vyzrálé podobě, která jistě měla dalekosáhlý vliv na architekturu rozsáhlých oblastí Porýní, je použil Pierre de Montreuil v legendární pařížské Saint-Chapelle v letech 1243–1248 (ilustrativní vyobrazení např. *Otto von Simson, Propyläen Kunstgeschichte. 5. Das hohe Mittelalter. Berlin 1972, s. 86–87, obr. I; zde i zhruba soubodě nebo o nemnoho starší podobné přípory v trojlodí klášterního kostela St.-Denis z let 1231–1245, s. 88, obr. 18*). V době kolem roku 1243 byly takovéto přípory projektovány a založeny v síňovém trojlodí kostela sv. Alžběty v Marburku, o něco mladší jsou podobné přípory v trojlodí cisterciáckého kostela v Altenbergu atd.

nule propojené hlubokými konkávními výžlabky (obr. 9). V této kultivované a nesmírně elegantní podobě nemají v českých zemích ani ve Slezsku mnoho obdob. Byla už připomenuta ojedinělá přípora tohoto typu při severní straně vítězného oblouku městského kostela v Kouřimi. Dále je známe z kaple sv. Hedviky ve slezské Třebnici (započato 1268 nebo 1269, zde ovšem bez přízdných žeber, a tedy jim odpovídajících krajních přípor ve svazcích), z koutů polygonu presbytáře pražského kostela sv. Salvátora (patrně raná 70. léta 13. století), v poněkud méně vytríbené formě je nacházíme na severní obvodové zdi síňového trojlodí městského kostela sv. Bartoloměje v Kolíně nad Labem (60.–70. léta 13. věku), později např. na obvodových zdech trojlodní síně městského kostela sv. Martina v Javoře ve Slezsku (započato kolem 1300) a někdy v téže době, tj. kolem roku 1300 nebo krátce po něm, třeba též v presbytáři vratislavského kostela sv. Vojtěcha, kde jsou ovšem přípory zkrácené, atd.¹⁸⁵⁾ Dlužno podotknout, že v tak elegantních proporcích, jaké byly aplikovány v Hlubčicích, nebyly provedeny ani svazkové přípory např. na obvodních zdech trojlodní síně dómu sv. Václava v Olomouci nebo v chóru vratislavské katedrály sv. Jana Křtitele, o sražených svazcích zkrácených přípor v presbytáři kostela sv. Jakuba v Jihlavě nemluvě.

Tento prvek ve spojení s naturalistickou rostlinnou výzdobou hlavic byl typický právě pro síňové trojlodí kostela sv. Alžběty v Marburku, kde zřejmě byl projektován už kolem roku 1243. V Hesensku a středním Porýní se pak stal velmi oblíbeným po celé 13. století a přežíval ještě dlouho do 1. poloviny následujícího věku.¹⁸⁶⁾ V Hesensku také byly s oblibou užívány v půdoryse oblé krycí desky štíhlých kalichových hlavic, s nimiž se setkáváme v Hlubčicích, ale dílem i v Kolíně nad Labem nebo v Praze. Přitom je pro hlubčický presbytář příznačná absence jakýchkoliv polygonálních prvků v celém klenebním systému. Ta do jisté míry

zpochybňuje jednoduchou závislost Hlubčic na českých stavbách této vlny, např. na kolínském městském kostele nebo na pražském kostele sv. Salvátora. Mohla by poukazovat spíše přímo na hesenskou inspiraci hlubčického architekta. Ostatně velmi kvalitním příkladem zralé klasické gotiky porýnského stříhu¹⁸⁷⁾ jsou i kružbové vzorce z presbytáře kostela v Hlubčicích.¹⁸⁸⁾ Konec konců marburský kostel sv. Alžběty je oprávněně považován za jedno z ohnisek druhé vlny naturalistického listového dekoru,¹⁸⁹⁾ jehož poněkud ubohou nápodobou je i výzdoba hlubčických presbytářových hlavic.

V rozporu s velmi kvalitní architektonickou koncepcí presbytáře je zde vegetabilní výzdoba hlavic přípor.¹⁹⁰⁾ Jednotlivé listky jsou tu stále schématicky řazené vedle sebe. Přitom jejich reliéf se prohloubil, v duchu poučení výrazně plastickým dekorem naturalistické vlny z 60. let 13. století, jak jej reprezentuje např. výzdoba hlavic v trojlodí magdeburského dómu¹⁹¹⁾ nebo na Moravě např. méně prostorově vyvinutá výzdoba hlavic pocházejících z katedrály sv. Václava v Olomouci.¹⁹²⁾ Životnosti a věrohodnosti těchto skvělých příkladů však hlubčičtí kameníci nedosáhli.¹⁹³⁾

Mistři hlubčických portálů a výzdoby západních volných pilířů

Naturalistický rostlinný dekor porýnského, remešského a hesensko-saského původu, který se ve 3. čtvrtině 13. století hojně rozšířil v českých zemích, v Podunají a ve Slezsku, často užíván jen epizodně, zato v značné kvalitě,¹⁹⁴⁾ vytvořil výtvarné klima, z něhož vzešli i sochaři výzdoby hlavic již-

185) Prvku věnoval pozornost *Marian Kutzner*, Kaple ratibořského zámku. Slezský svědek umělecké svěbytnosti Čech a Moravy ve XIII. století, *Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica* 3–4/1992. Z dějin umění V. Na předělu věků. Sborník prací k počtí prof. PhDr. Jaroslava Pešiny, DrSc., 1994, s. 35–54, konkrétně s. 43–44 a pozn. 41–44, který do výčtu zařadil ještě přípory z hradních kaplí na Buchlově a Špilberku v Brně a v ambitu premonstrátského kláštera v Louce u Znojma. Přitom upozornil na velmi raný výskyt tohoto motivu v českých zemích a ve Slezsku a připomněl, že v Rakousku se objevuje teprve kolem roku 1270 v západním křídle ambitu kláštera v Klosterneuburku. Protože do výčtu příkladů zahrnul také přípory z městských kostelů v Kouřimi a Jihlavě a velmi archaické svazkové přípory z křížové chodby v Louce, jejichž torza jsou dnes v Jihomoravském muzeu ve Znojmě (jejich datování neuvádí, z celkového kontextu se zdá, že je považoval za dílo spíše sklonku 13. století), je nepřijatelné a pozdní Kutznerovo odvození moravských a slezských přípor tohoto typu od architektonických dílen pracujících na přelomu 70. a 80. let 13. století v rakouské Kremži, Vidni a Klosterneuburku. K louckým příporám srov. vyobrazení u *Jiří Kuthan*, 1994, o. c. v pozn. 113, s. 226–231, obr. na s. 230.

186) Srov. např. přípory v presbytáři městského kostela sv. Štěpána v Mohuči z doby kolem roku 1280 nebo v trojlodí městského kostela Panny Marie v samotném Marburku (k marburskému kostelu *Matthias Müller*, *Die Marburger Pfarrkirche St. Marien. Eine Stadtkirche und ihre Architektur als Ort politischer Auseinandersetzungen*. Marburger Stadtschriften zur Geschichte und Kultur 34. Marburg 1993). Výskyt těchto přípor v nejstarších částech trojlodí kostela sv. Alžběty v Marburku vylučuje odvození tohoto prvku teprve z poklasické francouzské katedrální gotiky z doby po roce 1250, jak soudil *Marian Kutzner*, 1994, o. c. v pozn. 185, s. 43. Zato byly bezpochyby ovlivněny dílem Pierra de Montreuil v korpusu kostela St.-Denis a v Paříži v letech po 1231 až 1245.

187) *Lotteliese Behling*, *Gestalt und Geschichte des Masswerks*. Köln – Wien 1978.

188) V principu obdobný způsob skladby vzorců kružeb známe např. z oken kaple sv. Hedviky v klášteře cisterciáček v Třebnici (po 1268/1269), z městského kostela Panny Marie a sv. Michaela ve Zlotořji, zde srov. okna dvou východních polí trojlodní síně z doby kolem roku 1293, nebo z vysokého chóru cisterciáckého klášterního kostela v Henrykowie ve Slezsku.

189) Srov. *Lotteliese Behling*, 1964, o. c. v pozn. 119.

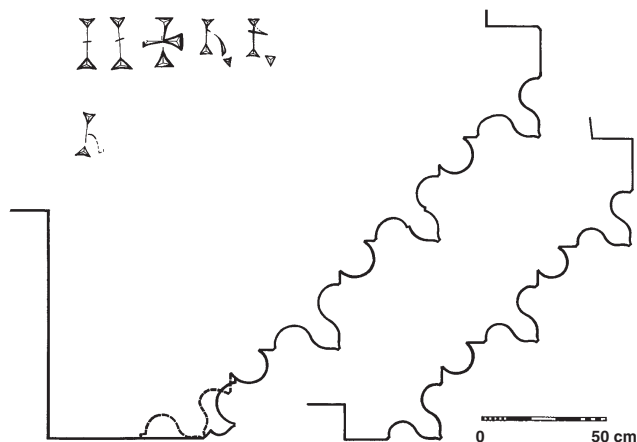
190) Její formu lze považovat za autentickou, přestože hlavice prošly novogotickým doplněním v letech 1903–1907 a jejich výška byla sjednocena. Přitom byly jejich postranní části dílem vytesány nově jako věrné kopie starších poškozených hlavic, srov. *Hans Lutsch*, 1894, o. c. v pozn. 33, s. 170–171, a *Hans Lutsch*, 1903, o. c. v pozn. 86, tab. 24/9 a 24/12.

191) Srov. např. *Ernst Schubert*, *Der Magdeburger Dom*. Leipzig 1984.

192) Snímky a hodnocení podal např. *Jiří Kuthan*, 1994, o. c. v pozn. 113, s. 255–258.

193) Za poměrně blízkou lze považovat např. výzdobu některých hlavic z patra tzv. královské kaple v cisterciáckém klášteře v Plasích, asi kolem 1265; výzdobu některých konzol v benediktinském klášterním kostele v Polici nad Metují a do tohoto okruhu náleží i výzdoba částí hlavic západního portálu dominikánského kostela sv. Kříže v Jihlavě (přehledně *Jiří Kuthan*, 1983, o. c. v pozn. 149, s. 156–172; *Jiří Kuthan*, 1994, o. c. v pozn. 113, s. 311–317; s. 163–166); ve Slezsku třeba už zmíněná výzdoba hlavic přípor a pilířů v dvoulodním kostele v Ziębicach, vzdálených od Hlubčic jen kolem 50 km.

194) Srov. jen namátkou výzdobu hlavic sloupků portálků ve východním křídle ambitu cisterciáckého kláštera v Oseku (*Jiří Kuthan*, 1983, o. c. v pozn. 149, s. 110–155); výzdobu západního portálu benediktinského kostela v Polici nad Metují (*Jiří Kuthan*, 1994, o. c. v pozn. 113, s. 311–317); výzdobu hlavic a portálů rané gotických částí kostela sv. Bartoloměje v Kolíně nad Labem (*Jiří Kuthan*, 1994, o. c. v pozn. 113, s. 193–201); výzdobu konzol a hlavic přípor v kostele sv. Štěpána v Kouřimi (*Jiří Kuthan*, 1994, o. c. pozn. 113, s. 205–212); sochařskou výzdobu portálu, některých mladších hlavic a svorníků pocházejících z destrukovaného cisterciáckého klášterního kostela v Hradišti nad Jizerou (*Jiří Kuthan*, 1983, o. c. v pozn. 149, s. 59–81); portál a svorníky z hradu Buchlova (*Jiří Kuthan*, 1994, o. c. v pozn. 113, s. 83–85), atd.

Obr. 42: Hlubčice, městský kostel Panny Marie. Náčrt profilu západního (vlevo) a shodného severního a jižního portálu (vpravo). V horní řadě zakresleny kamenické značky z jižního portálu, značka zcela vpravo je na kvádru východního ostění s florální sochařskou výzdobou. V dolní řadě jediná, prozatím známá, značka ze severního ostění západního portálu.

ního a západního portálu městského kostela v Hlubčicích. Právě v době, kdy se schylovalo k obnovení přerušených prací na západní části hlubčického trojlodí, tedy asi v letech kolem roku 1275–1280, se v těsné blízkosti Hlubčic stavěl velkolepý síňový kostel sv. Marie Magdalény v Osoblaze. Městský kostel nechal v jednom z důležitých center držav olomouckého biskupství vztyčit vlivný biskup Bruno ze Schauenburku. Stavba snad byla zahájena už v 60. letech 13. století budováním nedochovaného presbytáře se severní, polygonálně uzavřenou kaplí. Zřejmě v době kolem roku 1273 následovala hlavní etapa výstavby trojlodí, ovšem bez věží v západním průčelí, které oživila pouze monumentální rozeta. Projekt impozantní, takřka dvacetimetrové síně kostela v Osoblaze těsně souvisel se současně stavěným síňovým trojlodím katedrály sv. Václava v Olomouci. Je však možné zvažovat, že myšlenka stejnorodního prostoru byla do jisté míry a nepřímou také ovlivněna síňovým uspořádáním městského kostela v pouhých 11 km vzdálených královských Hlubčicích. V západním průčelí osoblazského trojlodí byl pak někdy kolem roku 1273–1280 osazen bohatě zdobený portál, jehož celková koncepce, profilace ostění i výzdoba pásů hlavic a v Osoblaze také archivolty, byla hlubčickým portálům neobyčejně blízká.¹⁹⁵⁾ Stavebník osoblazského kostela, biskup Bruno, náležel k nejbližším rádcům a spolupracovníkům českého krále Přemysla Otakara II., s jehož podporou byla zase spjata stavba městského kostela v Hlubčicích.¹⁹⁶⁾ Zdá se proto možné, že po dokončení portálu v Osoblaze se jeho tvůrce odebral na objednávku královských zmocněnců do Hlubčic. Dílo, které odvedl zejména na západním hlubčickém portále (obr. 32-a, b), je totiž s osoblazským portálem těsně svázané. Nacházíme zde řadu podobných motivů, trsy dubových, javorových a révorových listů, místy dokonce ve velmi podobné kompozici.¹⁹⁷⁾

195) Ke kostelu v Osoblaze a rekonstrukci portálu zničeného v roce 1962 srov. Dalibor Prix, 1990, o. c. v pozn. 119, s. 254–265.

196) Kulturní a donátorský profil biskupa Bruna se pokusil vykreslit v poslední době Jiří Kuthan, Přemysl Otakar II. Král železný a zlatý. Král zakladatel a mecenáš. Vimperk 1993, s. 239–250.

197) Na souvislosti mezi osoblazským a hlubčickými portály upozornil Dalibor Prix, 1990, o. c. v pozn. 119, s. 260–261. Naproti tomu Jiří Kuthan, 1993, o. c. v pozn. 196, s. 171, odvodil hlubčické portály ze zá-

S dílem sochaře západního hlubčického portálu z doby kolem roku 1280 pak úzce souvisí výzdoba hlavicových pásů obou západních volných pilířů uvnitř trojlodí, hlavice přípory v severozápadním koutě severní lodi a hlavicových pásů okosených partií polopilířů na rozhranní východních a středních polí severní a jižní lodi. Tu lze klást rovněž zhruba do let kolem roku 1275–1285.

Poněkud složitější je otázka autora nebo autorů jižního portálu v Hlubčicích.¹⁹⁸⁾ Přestože portál je takřka shodně profilován jako západní chrámová brána (obr. 42), skladba jeho ostění je jednodušší a stereotypnější. Chybí zde vnější lemující, dovnitř žlabený prut a proporce sloupků vůči ostění jsou více vyrovnané. Také kvalitní vegetabilní výzdoba pásů hlavic se přes shodný způsob opracování jeví pokročilejší. Listoví se více sdružilo do přehlednější a rovnoměrněji kladených svazečků. V duchu nastupujících poklasických tendencí je strnulejší, zato dekorativněji rozprostřené (obr. 43-a, b). Zdá se proto, že jeho tvůrce nemusí být totožný s mistrem, který kolem roku 1280 zhotovil výzdobu západního portálu. Jeho sloh je mladší a s notnou dávkou opatrnosti bychom jeho činnost mohli vřadit do doby kolem let 1280–1288. Jeho dílo vycházelo ze stylu, který byl hojně zastoupen asi v 70. letech 13. století v trojlodí dómu v Magdeburku. Je proto možné, že tento mistr poznal vyzrálou vrcholně gotickou architekturu v Sasku, Durynsku a Hesensku, kde byl podobný sloh oblíben až do sklonku 13. století,¹⁹⁹⁾ a takřka jistě také dílo sochařů zdobících hlavice svazkových přípor v trojlodí olomoucké katedrály. Přitom je zřejmé, že tento mistr spolupracoval s kameníky tesajícími ostění západního portálu, jak dokládá značka na vnějším sloupku západního ostění jižního portálu těsně pod hlavicovým pásem, která je shodná s kamenickou značkou z vnitřního sloupku severního ostění západního portálu, kde je umístěna rovněž těsně pod zdobenou hlavici. Definitivní odpověď na případnou identitu nebo rozdílnost sochaře či sochařů vegetabilní výzdoby jižního a západního portálu by snad mohlo přinést v současnosti probíhající restaurátorské čištění hlubčických portálů. Značka mistra jižního portálu se totiž dochovala na vnitřním boku zdobeného pásu východního ostění.

Při pokusu o časové zařazení činnosti mistra jižního portálu je třeba vzít v potaz, že s podobným přístupem, tj. s oblibou svazečků vějířovitě uspořádaných trsů listků, se setkáváme v horní kapli sv. Tomáše z Canterbury v nedaleké Ratiboři.²⁰⁰⁾ Kaple byla založena vratislavským biskupem Tomášem II. jako kolegiální kostel upomínající na ochranu, kterou Ratiboř biskupovi poskytla v době jeho

padního portálu kostela dominikánů v Jihlavě, což je ovšem nutno odmítnout. Souvislosti jsou tu jen zcela obecné.

198) Autenticita portálu je, mimo jiné, verifikována také renesančními iniciálami a letopočty V.K. 1598 a P.S. 1599 (?) na východním ostění pod hlavicovým pásem a druhotně poškozenými kamenickými značkami na dřevicích portálových sloupků, dosti setřenými přebroušením pískovcového povrchu v letech 1903–1906. Jedna z těchto značek je poměrně blízká kamenické značce z chóru katedrály sv. Jana Křtitele ve Vratislavi, dokončeného k roku 1272. Protože však bližší spojitosti mezi vratislavským dómským chórem a jižním portálem kostela v Hlubčicích nejsou zřejmé, nelze z toho patrně usuzovat na identitu či dílenskou vazbu kameníka.

199) Srov. např. některé hlavice přípor z hradní kaple landkrabské rezidence v Marburku, svěcené 1288 (Dieter Großmann, Das Schloß zu Marburg an der Lahn. München – Berlin 1994, s. 6–7 a 9–12).

200) Na souvislosti ratibořské kaple s hlubčickými portály opakovaně poukázal Marian Kutzner, 1965, o. c. v pozn. 96, s. 39–67; Marian Kutz-

Obr. 43: Hlubčice, městský kostel Panny Marie. Jižní portál trojlodí, detail výzdoby hlavic, stav v roce 1995; a – západní ostění; b – východní ostění.

sporu s vatislavským vévodou Jindřichem IV. a jako memoriální stavba smíru, který počátkem ledna 1288 ukončil vleklou válku mezi biskupem a vévodou. Se stavbou se poměrně spěchalo a všeobecně je přijímáno, že do biskupovy smrti v roce 1292 byla hotova. Lze tedy předpokládat, že nejpozději v době kolem roku 1290 se mohl její stavby zúčastnit mistr hlubčického jižního portálu. Protože v ratibořské horní kapli se projevilo poučení prvky hlubčického kostela z většího časového rozpětí, tedy i hlubčickým presbytářem a nikoliv jen jižním portálem trojlodí, je pravděpodobné, že podněty směřovaly z Hlubčic do Ratiboře a nikoliv naopak.²⁰¹⁾ Potom bychom mohli činnost hlubčického mistra jižního portálu zasadit skutečně ještě do doby kolem roku 1280–1288.

Sochaři hlavic přípor obvodových zdí středního a západního pole trojlodí a stavitelé západního dvouvěží

Oba znamenití mistři, kteří po sobě zanechali v Hlubčicích západní a jižní portál a dokončené západní pilíře síně, nebyli ve službách stavebníků městského kostela příliš dlouho. Dokončení obvodových zdí trojlodí s jejich poklasickými svazkovými příporami (obr. 36) čekalo na další sochaře, přičemž není jasné, zda se jednalo o nově přichozí osoby, nebo o souputníky mistra jižního portálu, kteří jen převzali pokračující dílo. Byli poznamenáni zkušeností se strnulým, opět silně ornamentalizujícím poklasickým vegetabilním dekorem, který byl příznačný v 90. letech 13. století a kolem roku 1300 pro střední Evropu.²⁰²⁾ Na základě obecných podobností s nepatrně starší a kvalitnější výzdobou hlavic přípor síňového trojlodí katedrály sv. Václava v Olomouci, především ve třech západních polích, je možné jejich činnost vřadit právě do posledního dvacetiletí 13. století.

Další poměrně důležitou datovací oporou je i profil svazkových přípor a způsob skladby profilu krycích desek jejich

hlavic, který se krátce po roce 1300 objevil v severním podvěží městského kostela sv. Martina v Javoře ve Slezsku. Právě zde se setkáváme s detaily architektonických článků typických pro závěrečnou fázi stavby městského kostela v Hlubčicích, jako je třeba jemné hranění svrchních částí štíhlých kalichových hlavic nebo právě vrstvení subtilně profilovaných abaků. Původní klenba severního podvěží kostela v Javoře se sice roku 1533 zřítla a dnešní klenba se štukovými žebírky je renesanční z doby po roce 1535, avšak v jejím nasazení se v koutech nad starými hlavicemi přípor zachovaly výběhy původních klenebních žeber. Ta mají stejný profil jako poklasická hrušková žebra posledních fází dostavby kostela v Hlubčicích. I když shoda hlubčických podvěží se severním podvěžím kostela v Javoře není absolutní (v Hlubčicích jsou žebra křivá, rovněž profilace srostlých abaků hlavic není zcela identická), přece jen je celková podoba dosti blízká, jakkoliv pro většinu architektury této nejstarší fáze výstavby kostela v Javoře byla rozhodující vazba na soudobou architekturu trojlodí katedrály sv. Jana Křtitele ve Vratislavi.²⁰³⁾ Přitom v Hlubčicích existuje detail, který potvrzuje časový primát koncepce tamějšího díla před stavbou podvěží v Javoře. Je to už výše popsané torzo výběhu hmotnějšího hruškového žebra, vyrůstajícího z hlavic svazkové přípor na rozhraní středního a západního pole síně na severní straně. Klenba z těchto žeber nebyla provedena. Naproti tomu je nepochybné, že fragment souvisí s osazením zdobených hlavic přípor nejpozději v době kolem let 1290–1300. Jeho profil je předobrazem hruškových žeber, která byla později – ovšem v subtilnějších proporcích a menší kvalitě – v kostele skutečně aplikována při jeho doklenutí. Je vlastně analogií žeber v Javoře. Považuji za průkazné, že záměr zaklenout střední a západní pole hlubčické síně hruškovými žebry spadá už do doby, kdy byly osazovány pokročilejší přípor obou

ner, 1994, o. c. v pozn. 185, s. 35–47.

201) Zdá se, že vztahy mezi hlubčickým městským kostelem a ratibořskou kaplí jsou hlubšího charakteru. Např. v Ratiboři se objevuje opět elegantní konvex-konkávní profil svazkových přípor, byť v Ratiboři podstatně štíhlejších a slohově vyzrálejších (Srov. Marian Kutzner, 1994, o. c. v pozn. 185, s. 43 a pozn. 41).

202) Hutnou, dodnes v zásadě platnou charakteristiku tohoto stylu podala Lotteliese Behling, 1964, o. c. v pozn. 119; pro české architektonické sochařství 13. věku výstižně Jaromír Homolka, Sochařství doby posledních Přemyslovců, in: Umění doby posledních Přemyslovců, Roztoky u Prahy 1982, s. 71–72, 75–76.

203) Ke kostelu v Javoře s podtržením vazeb k trojlodí katedrály ve Vratislavi srov. Stanisław Jan Stulin, Kościół joannicki w Strzegomiu i jego znaczenie dla architektury gotyckiej Śląska, in: Z dziejów sztuki śląskiej, Warszawa 1978, s. 149–202; stručně Stanisław Stulin, in: Teresa Mroczko – Marian Arsyński, 1995, o. c. v pozn. 73, s. 97, zde uvedená datace kolem 1330 je však zbytečně pozdní a lze ji vztáhnout teprve na etapu související s recepcí hlavní vlny vatislavských katedrálních podnětů, především na mezilodní pilíře. Avšak obvodové zdivo síně se svazkovými příporami a založení dvouvěžového průčelí (bez západního portálu) tuto vlnu vatislavských vlivů zřejmě poněkud předchází a lze je datovat již do doby krátce po roce 1300.

podvěží. Severní věž je ve zdivu stavebně provázána se severní zdí trojlodí, v níž byl integrálně osazen ojediněle dochovaný zmíněný výběh staršího hruškového žebra. Volba tvaru hlavic přípor podvěží a prvé varianty hruškových žebíků tedy proběhla v Hlubčicích dříve než v Javoře. To zpětně potvrzuje, že také hlavice přípor středních a západních polí hlubčické síně pochází z doby předcházející započetí výstavby věží javorského kostela sv. Martina, který ovšem svou celkovou koncepcí těsně souvisí především se slezskou, hlavně vratislavskou a zlotoryjskou architekturou z přelomu 13. a 14. věku.

VLIV KOSTELA PANNY MARIE V HLUBČICÍCH NA DALŠÍ STAVBY NA SEVERNÍ MORAVĚ, NA OPAVSKU A VE SLEZSKU

V odborné literatuře, zejména slezské a polské, už byly vysloveny postřehy o architektonických a sochařských souvislostech hlubčického kostela s dalšími stavbami v jeho širším okolí. Tak Dagobert Frey pojednal současně o síňovém kostele ve Zlotoryji a v Hlubčicích, přičemž vzápětí zmínil podobnost půdorysu a síňového uspořádání trojlodí v Hlubčicích s městským kostelem Panny Marie v nedaleké Ratiboři. Styl ratibořských staveb v zásadě odvodil z rakouského Podunají.²⁰⁴⁾ V jeho stopách šel i Ernst Königer, který považoval vliv rakouské a moravské architektury za určující pro Hlubčice.²⁰⁵⁾ Marian Kutzner nepřijal těsnou spojitost hlubčické síně s městským kostelem v Ratiboři, upřesnil ale, že hlubčický chrám sehrál důležitou roli při recepci ratibořského dvouvěžového průčelí.²⁰⁶⁾ Naopak výzdobu hlavic kaple sv. Tomáše z Canterbury na ratibořském hradě považoval přímo za dílo kameníků činných v Hlubčicích. Do produkce této skupiny zařadil²⁰⁷⁾ také výzdobu presbytáře městského kostela v Grotkově (jmenovitě portálu do sakristie) a jednolodní venkovský kostel v Kolnici u Grotkova.²⁰⁸⁾ Marian Kornecki však opět poměrně obecně položil do těsných souvislostí trojlodní síňový kostel v Hlubčicích a městský kostel Panny Marie v Ratiboři, přijal však Kutznerův názor o těsné souvislosti portálu sakristie městského kostela sv. Michaela v Grotkově s dílem hlubčických sochařů.²⁰⁹⁾ Janina Eysymontt viděla ve spojitosti s Hlubčicemi dekorativní rostlinnou výzdobu hlavic polygonálních přípor v presbytáři kostela minoritů v Opoli.²¹⁰⁾ Situace při posuzování možných vlivů hlubčického kostela na okolní stavby je však poněkud složitější, úměrně skutečnosti, že kostel byl postupně budován takřka jedno století a za tu dobu prošel několika modernizacemi, které realizovala řada mistrů rozdílného školení a zaměření.

Bezpochyby velký význam mělo velmi rané konstituování celkové dispozice kostela jako síňového trojlodí se západním

dvouvěžím (kolem 1250) a delším, pětiboce ukončeným presbytářem (60.–70. léta 13. věku). Je vysoce pravděpodobné, že motiv krátkého síňového trojlodí, užitého pro prestižní kostel královského města, poznamenal volbu celé řady městských síňových kostelů v okolí. Zůstane však jen v rovině hypotéz, i když zdánlivě pravděpodobných, zda johanité, kteří získali v roce 1270 patronátní právo městského kostela ve Zlotoryji, mohli ovlivnit volbu síňové koncepce městského chrámu s ohledem na městský kostel v Hlubčicích, jehož patronátní právo obdrželi hrobníci johanité někdy v letech 1272–1278. Ke skutečnosti, že v Hlubčicích bylo vystavěno síňové trojlodí, mohli přihlídnout v Javoře při zahájení stavby městského kostela sv. Martina krátce po roce 1300 (síň v Javoře je sice o jedno pole v každé lodi delší, západní dvouvěžové průčelí je však stejně široké jako trojlodí, stejně jako v Hlubčicích je schodišťová věžička do podkroví přisazena k západní hraně jižní lodi a podvěží, s velkými okny se v plné výšce otevírala lancetovými arkádami do bočních lodí a mezivěží); jistě k ní přihlídl i v Ratiboři u městského kostela Panny Marie (projekt novostavby ze samého počátku 14. století), přesto, že jak správně poukázal již Marian Kutzner, bližší souvislosti zde nejsou. Koncepci městského kostela v Ratiboři potom byla ovlivněna dispozice blízkého městského kostela sv. Filipa a Jakuba v Žorach (rovněž z 1. poloviny 14. století). Je možné, že právě archaický model hlubčických osmibokých pilířů byl modernizován a upraven v Žorach, kde trojlodí dělí štíhlé osmiboké pilíře. Jejich konkrétní tvar je však výsledkem impulsů vyznařujících počátkem 14. století spíše z monumentálního cisterciáckého klášterního kostela ve slezském Kamenci.²¹¹⁾ Také v Opavě usnadnila volbu síňového trojlodí pro městský kostel existence podobné dispozice v Hlubčicích. V Opavě se stavěl síňový korpus asi ve 2. čtvrtině 14. století. Na Moravě byla jistě poutavá hlubčická síň známa v královském Uničově, kde zahájení stavby síňového trojlodí městského kostela s dvouvěžovým průčelím a presbytářem o dvou polích křížové klenby a pětiobkém uzavření lze rovněž položit přibližně do přelomu 13. a 14. století. V případě Uničova, kde se výstavby elegantního presbytáře kolem roku 1300 účastnili kameníci činní podle kamenických značek na stavbě síňového trojlodí olomoucké katedrály sv. Václava, však byla pro slohovou polohu sakristie a presbytáře rozhodující mimo olomouckého dómu také stavba tzv. kanovnícké sakristie a presbytáře kolegiálního kostela v Kroměříži, u něhož zřejmě bylo již v této době plánováno síňové trojlodí.²¹²⁾

Za nepochybné považují, že pozitivní roli při volbě síňové dispozice městského kostela sv. Bartoloměje v Kolíně nad Labem někdy po roce 1252 sehrála skutečnost, že v Jihlavě a v Hlubčicích již tehdy byly rozestavěny síňové městské chrámy. Ovšem ani kolínský kostel není těsnou nápo-

204) Dagobert Frey, 1938, o. c. v pozn. 90, s. 447.

205) Ernst Königer, 1938, o. c. v pozn. 15, s. 10.

206) Marian Kutzner, 1965, o. c. v pozn. 96, s. 75.

207) Marian Kutzner, 1965, o. c. v pozn. 96, s. 54. Zcela podle něj definovala dílo této skupiny údajně českého původu např. Alicja Kartowska-Kamzowa, 1991, o. c. v pozn. 144, s. 16; srov. též Stanisław Stulin – Andrzej Włodarek, in: Teresa Mroczko – Marian Arsyński edd., 1995, o. c. v pozn. 73, s. 82.

208) Ten je sice zřejmě opravdu dílem stavitelů kostela v Grotkově, s Hlubčicemi má ale sotva něco blíže společného.

209) Tadeusz Chrzanowski – Marian Kornecki, 1974, o. c. v pozn. 8, s. 32.

210) Janina Eysymontt, 1978, o. c. v pozn. 154, s. 73.

211) Osmiboké pilíře v trojlodní síni městského kostela v Ratiboři prošly zřejmě podstatnou přestavbou v 16. století. Také v Opavě, jak lze usuzovat z mladší barokní veduty interiéru městského kostela, mohly být původně aplikovány osmiboké pilíře. V obou případech však chybí těsnější spojitosti s archaickými protáhlými pilíři z Hlubčic.

212) Uničovskému kostelu stále chybí novější monografie. Srov. alespoň Eva Richtrůvá, Farní kostel Nanebevzetí Panny Marie v Uničově. Počátky jeho stavebního vývoje. Nepublikovaná diplomová práce na FF MU v Brně. Brno 2002 (za zprístupnění práce srdečně děkuji autorce). Jen povšechná je krátká pasáž Dobroslav Libal, Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek. Praha 2001, s. 526.

dobou Hlubčic. Zdá se naopak, že bližší souvislosti mezi síňovým trojlodím v Hlubčicích a dalšími moravskými a českými síňovými kostely z 2. poloviny 13. století, tj. zejména katedrálou sv. Václava v Olomouci se starším románským dvouvěžovým průčelím, s městským kostelem sv. Marie Magdalény v Osoblaze a s kolegiátním chrámem sv. Mořice v Kroměříži, jsou jen obecného rázu. Stejně tak jsou jen typologicky povšechné vazby Hlubčic k dalším síňovým kostelům té doby ve Slezsku, např. v Reichenbachu, tady však chybělo dvouvěžové západní průčelí s vysokými okny, a tak se zdá, že celkové vazby budeme moci spíše zvažovat mezi Reichenbachem a vznosnější síní v Osoblaze.

Mnohem konkrétnější význam mohlo mít hlubčické západní dvouvěží. To sice jistě ovlivnilo v obecné rovině celou řadu staveb městských chrámů v širším okolí,²¹³⁾ přesto však lze alespoň někde vysledovat náznaky přímější závislosti. Marian Kutzner dal do souvislosti s Hlubčicemi západní dvouvěžovou fasádu městského kostela v Ratiboři.²¹⁴⁾ V Ratiboři sice masiv dvouvěží nepatrně přesahoval šířku trojlodí (v tom připomínal spíše městský kostel v Jihlavě), jeho podvěží však původně byla značně převýšená jako v Hlubčicích a nebyla dělena arkádami tribuny ve dvě podlaží jako tomu je v Jihlavě. V tomto uspořádání se ratibořské dvouvěží odlišovalo od dvouvěžového průčelí kostela Panny Marie v Opavě, se kterým má jinak řadu styčných znaků.²¹⁵⁾ Bylo už poukázáno na podobnost jednotlivých článků v podvěží městského kostela sv. Martina v Javoře z doby po roce 1300. Také zde totiž bylo původně zamýšleno monumentální dvouvěžové průčelí, jehož formální aparát a kompozice nejsou hlubčickému příkladu příliš vzdálené. I když v Javoře jižní věž nebyla patrně nikdy vyvedena nad korunu zdíva trojlodí, přece jen se jedná o nezanedbatelnou analogii k věžím a průčelí městského chrámu v Hlubčicích. Za neobyčejně důležitou, poněkud mladší parafrázi hlubčického dvouvěží považují západní část městského kostela Nanebevzetí Panny Marie v Uničově. Uspokojivé datování spodních partií uničovských věží dosud nebylo podáno. Armování jihozápadního nároží severní věže a severozápadního nároží jižní věže vylučuje jejich chronologické vázání se slohově mladším portálem z doby kolem let 1330–1340 v ose mezivěží. Podle podoby strmých, jeptiškami uzavřených šterbinových oken s dovnitř široce rozvěvenými špaletami

s mitrovými záklenky a vysokých, velmi ostře lomených okosených arkád, kterými se věže otevíraly do mezivěží, je naopak nutno položit vznik spodních partií věží uničovského kostela do prvních dvou desetiletí 14. věku a do poměrně těsných formálních souvislostí se starším hlubčickým dvouvěžím.²¹⁶⁾ Podle analogického profilu klenebních žeber, svázaných ve vrcholu terčovým svorníkem, se zdá, že ani dostavba a zaklenutí uničovského mezivěží ve 2. polovině 14. století neproběhly bez reflexe hlubčického kostela. Na vazby obou původně královských měst, Uničova a Hlubčic, také ve 30.–40. letech 14. století totiž poukazují kružbové vzorce severního a východního okna pětibokého závěru a jižního okna předloženého obdélného pole v presbytáři uničovského kostela Povýšení sv. Kříže, které jsou zcela shodné s přibližně soudobými, nebo možná nepatrně staršími kružbami oken nejvyšších pater obou hlubčických věží.²¹⁷⁾

Podobně se zdá, že v obecnější rovině musíme připustit vliv podoby delšího pětiboce ukončeného presbytáře hlubčického kostela na architekturu farních chrámů zeměpanských měst v okolí. Shodnou dispozici totiž vykazují presbytáře městských kostelů původně sv. Václava v Bruntále a sv. Martina v Krnově. Přitom mezi presbytáři kostelů v Hlubčicích a v Bruntále jsou těsnější souvislosti.²¹⁸⁾ Týká se to zejména skladby kružbových vzorců, jakkoliv je v Bruntále známe jen torzálně a přesto, že tam už byly použity modernější vyžlabené pruty. Určitá podobnost existuje také u typu vegetabilní výzdoby hlavic oblých přípor. V bruntálském presbytáři, který je podstatně mladší než hlubčický a pochází až z let asi 1295–1315, však byla hlubčická koncepce podrobena modernizaci pod vlivem hesenské a porýnské architektury z přelomu 13. a 14. století. Projevila se v redukci počtu důlků přípor jen na jediný, hmotný válcový prut. Hlavičky zde ovšem ve většině nesly stále samostatně, „herbářově“ vedle sebe kladené schématické listy. Také oblé krycí desky hlavic těchto přípor jsou zhrublou, zjednodušenou a opožděnou nápodobou kvalitnějších abaků přípor z hlubčického presbytáře. Stejně tak krátká kompozice bruntálského trojlodí o třech polích v každé lodi vzdáleně vychází z půdorysného konceptu hlubčické síně, jakkoliv v Bruntále bylo patrně původně zamýšleno bazilikální nebo pseudobazilikální prostorové vyvinutí. Na dru-

213) Ze známých trojlodních síňových kostelů měl mít dvojici hranolových věží v západním průčelí např. městský kostel Panny Marie a sv. Michaela ve Zlotořiji, městský a kolegiátní kostel sv. Kříže v Opoli, městský kostel Panny Marie v Ratiboři, městský kostel sv. Filipa a Jakuba v Žorach, městský kostel Panny Marie v Uničově, městský kostel sv. Martina v Krnově, městský kostel Panny Marie v Opavě ad. Naproti tomu odlišné, v principu saské geneze vybroušené videňskou inspirací jsou dvouvěžová průčelí městských kostelů ve slezském Lwówku nebo v Kolině nad Labem, kde ale sehrál značnou vlivovou roli na utváření tektonických článků také typologicky zásadně odlišný kostel sv. Štěpána v blízké Kourimi.

214) *Marian Kutzner*, 1965, o. c. v pozn. 96, s. 75. Dvouvěží v Ratiboři zaniklo při požáru v roce 1574. V interiéru je ale jeho torzo dodnes dobře čitelné; srov. povšechně *Stanisław Stulin – Andrzej Włodarek*, in: *Teresa Mroczko – Marian Arsyński edd.*, 1995, o. c. v pozn. 73, s. 197.

215) K opavskému městskému kostelu *Vladimír Denkstein*, K stavební historii farního kostela Nanebevzetí P. Marie v Opavě, *Věstník Matice opavské* 40, 1935, s. 58–69; lépe *Tomáš Nitra*, Proboštský kostel Nanebevzetí Panny Marie. Opava. Netištěná seminární práce na FFUP, Olomouc 1995. Stručně např. *Pavel Šopák – Marie Schenková – Dalibor Prix – Markéta Ondrušková*, 2000, o. c. v pozn. 122. Dostí těsné jsou analogie mezi hlubčickým dvouvěžím a spodní, starší partií severní věže opavského chrámu.

216) Pro spodní partie obou věží nelze přijmout soud *Hana Myslivečková*, Kostel Nanebevzetí P. Marie. Uničov, in: *Ivo Hlobil – Marek Perůtka edd.*, Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550. III. Olomoucko. Olomouc 1999, s. 245–246, č. 158, že „...západní část byla vyvrcholením gotické stavební etapy na přelomu 14. a 15. století...“. Teze Hany Myslivečkové však zcela oprávněně platí pro dostavbu horních částí věží nad korunní římsou kostela, kde je v podkrovní jasně patrná technologická a stylová změna. Na druhou stranu je nepochybné, že výběr typu kostela v Uničově, tedy síňového trojlodí s dvouvěžovými průčelími, byl obecně ovlivněn nejdůležitější moravskou stavbou – katedrálou sv. Václava v Olomouci –, jakkoliv konkrétním pojednáním formálně podstatně vzdálenější.

217) Na severní Moravě se jedná o nejtěsnější, prozatím známé, obdoby hlubčických věžních okenních kružeb. K uničovskému kostelu sv. Kříže srov. *Pavel J. Michna*, Archeologický průzkum historického jádra města Uničova. Předběžná zpráva, *Archaeologia historica* 1, 1976, s. 205–228; *Pavel J. Michna*, Uničovský letner. (Příspěvek k poznání mendikantské architektury na Moravě), *Šterník památkové péče v Severomoravském kraji* 4, 1979, s. 43–72.

218) K tomu povšechně *Dalibor Prix*, Stavební vývoj kostelů Nanebevzetí Panny Marie (dříve sv. Václava) v Bruntále a Zvěstování Panny Marie ve Starém Městě u Bruntálu ve středověku, *Časopis Slezského zemského muzea, série B – vědy historické* 40, 1991, s. 110–132.

hou stranu je patrné, že mohutné opěráky bruntálského korpusu jsou bližší uničovskému trojlodí. Podobně, jako by na půl cesty mezi Hlubčicemi a Uničovem, stojí původně už krátce po roce 1300 započaté západní dvouvěží bruntálského městského kostela. Také zde totiž byla vysoká podvěží otevřena do bočních lodí a do mezivěží strmě lomenými arkádami, takřka identickými s uničovskými relikty. O případných obecně kompozičních souvislostech dvouvěžového průčelí kostela Panny Marie v Hlubčicích s chrámy v českých královských městech ze 13. století (zejména se nabízí původní dvouvěží farního kostela Panny Marie v Písku,²¹⁹⁾ případně vztahy k důležitému městskému kostelu sv. Jiljí v Nymburce) si bez důkladnější srovnávací analýzy netroufám na tomto místě spekulovat.

Mnohem pestřejší obraz však dostaneme, začneme-li porovnávat nikoliv dispozici kostela v Hlubčicích, ale jeho sochařskou výzdobu a další detaily s ostatní soudobou architekturou v širokém okolí. Dílo tzv. mistra severního tříčtvrtěpilíře, který byl v Hlubčicích činný asi už před polovinou 13. věku, má zjednodušené analogie v tvorbě některých kameníků činných po roce 1258 při stavbě cisterciáckého klášterního kostela v Rudách u Ratiboře.²²⁰⁾ Také zde se totiž objevují archaické válcové přípory vsazené do pravoúhle zalamovaných odstupněných příložek, košové hlavice a pozdně románský ornamentalizující dekor, i když značně zhrublý a méně kvalitní a bohatý než je tomu v Hlubčicích. V hlavní lodi, v transeptu a v chóru klášterního kostela je navíc užito klenebních žeber stejné profilace, jakou nacházíme na nejstarších partiích hlubčického síně, jsou zde též hranolová přízdní žebra.²²¹⁾ Přes tyto shody není pravděpodobné, že v Rudách byl činný přímo mistr hlubčického severního tříčtvrtěpilíře. Spíše je možné, že stavitel z Rud znal dobře Hlubčice a jejich rozestavěný kostel.²²²⁾

Také dílo hlubčického tzv. mistra jižního tříčtvrtěpilíře má s tvorbou stavitelů klášterního kostela v Rudách u Ratiboře dosti společného. Především je jeho stylu blízký charakter vegetabilní výzdoby západního portálu rudského kostela.²²³⁾ Ovšem stopy schematizovaných, až naivně podaných

listků jsou rozesety také v trojlodní bazilice na fragmentech původních klenebních svorníků. K této vlně náleží i jediná z dochovaných patek okenních prutů skvostného východního okna klášterního kostela. Jeho velikost a kompozice sice daleko překonává jižní okno východního pole hlubčického síně, avšak obě náleží k témuž uměleckému proudu.²²⁴⁾ Ani v tomto případě nelze jednoznačně prohlásit, že dílo hlubčického tzv. mistra jižního tříčtvrtěpilíře bezprostředně podmínilo tvorbu stavitel v Rudách, opět však jsou uvedené slohové souvislosti dosti těsné a proto závažné.

Nejasná je otázka další činnosti tzv. mistra západního portálu v Hlubčicích. Zatím jsme rekonstruovali jako možný jeho příchod z Osoblahy do Hlubčic. Protože Marian Kornecki, Marian Kutzner i Alicja Karłowska-Kamzowa předpokládali, že dílem skupiny sochařů činných v Hlubčicích byl také městský kostel v blízkém Grotkově, má smysl pátrat po jeho stopách právě zde. V Grotkově byl někdy krátce po roce 1278 vystavěn dlouhý, obdélný presbytář nového městského kostela.²²⁵⁾ V něm byl osazen krásný ústupkový portál do sakristie, který byl už dříve položen do spojitosti s hlubčickými portály.²²⁶⁾ Ten má skutečně shodný profil jako jižní portál v Hlubčicích a také schéma rostlinné výzdoby ve svazcích je tomuto hlubčickému portálu těsně blízké. V Grotkově jsou sice jinak utvářené patky portálu, přesto je možné, že zde existuje velmi těsná souvislost s dílem sochaře jižního hlubčického portálu. Nikoliv ale se západním portálem v Hlubčicích. Také ostatní články grotkovského presbytáře jsou od morfologie hlubčického kostela odlišné. Jiného stříhu jsou sražené svazkové, navíc zkrácené přípory,²²⁷⁾ rozdílné jsou spojené hlavice místy ještě košové, místy spíše kalichového tvaru. S hlubčickým presbytářem nebo se západní částí trojlodí nemají nic společného sjednocené, pravoúhle zalamované krycí desky srostlých hlavic. Také naturalistický, ale již jako by tuhnoucí a dekorativně rozprostřený vegetabilní dekor je poněkud odlišný, i když náleží k slohové vlně rostlinné výzdoby z počátku poslední čtvrtiny 13. věku. Zde je vhodné připomenout postřeh Janiny Eysymontt, že s Grotkovem souvisí také vegetabilní výzdoba hlavic přípor v presbytáři opolského kostela minoritů.²²⁸⁾ Ovšem ty mají k Hlubčicím již poměrně daleko. Poněkud rozpačitý rozbor lze shrnout nejspíše v tezi, že pokud byl mistr západního portálu v Hlubčicích vskutku rozdílnou osobou od mistra jižního portálu, po-

219) Srov. Jan Adámek – Jan Sommer – Zuzana Vsetečková, Středověký kostel Panny Marie v Písku. Písek 2001, zejména s. 29–60. Stejně tak je třeba ponechat prozatím otevřené úvahy o možném ovlivnění některých dalších městských kostelů v Čechách hlubčickým chrámem. Pozornost v těchto souvislostech budí např. krátké trojlodí s delším, pětiobce ukončeným presbytářem městského kostela původně Panny Marie v Novém Bydžově asi z doby po roce 1290, resp. před 1311, kde se vyskytují opět protáhle osmiboké mezilodní pilíře. Kostel je ovšem pseudobazilikou a v západním průčelí jej korunuje jen jediná věž. Také forma jednotlivých architektonických článků stavby je zcela odlišná (Karel Kuča, Kostel Matky Boží (sv. Vavřince) v Novém Bydžově, Průzkumy památek I/1994, s. 43–54).

220) Ke kostelu v Rudách např. Zygmunt Świechowski, 1955, o. c. v pozn. 98, s. 56–59; Marian Kutzner, 1969, o. c. v pozn. 98, s. 30–32.

221) Jen na okraj upozorňuji, že kostel v Rudách bývá dáván do bližších souvislostí s cisterciáckou bazilikou v Mogile u Krakova. V té jsou však konkrétní detaily odlišné a žádný z vytčených prvků Rudy se v Mogile nevyskytuje (profil žeber, profil koutových přípor s rámujičícími příložkami, hlavice přípor atd.).

222) Kontakty rudských cisterciáků s Hlubčicemi ve 2. polovině 13. století byly velmi časté. Např. 28. srpna 1272 řešil hlubčický fojt Dětrich otázku dědictví po Konrádovi, rychtáři z nedaleké vsi Matějovky, která náležela klášteru v Rudách (CDS II, s. 11, č. 11, mezi svědky byl prvním hlubčický farář a stavebník městského kostela Eliáš, dále hlubčická městská rada, představenstvo vsi Matějovky, šoltýs z další cisterciácké vsi Dobroslavice a zastupitelstvo této vsi); ve věci téže rychty vystavili jinou listinu 25. července 1296 hlubčičtí fojtové Jindřich a Jan společně s městskou radou (CDS II, s. 20, č. 24).

223) Na Moravě je portálu z Rud značně blízký západní portál dominikánského kostela sv. Kříže v Jihlavě (srov. např. Marian Kutzner, 1969, o. c. v pozn. 98, s. 31–32; Jiří Kuthan, 1993, o. c. v pozn. 196, s. 171).

224) Kompozice obrovského východního okna kostela v Rudách byla inspirovaná východním oknem katedrály sv. Jana Křtitele ve Vratislavi (např. Marian Kutzner, 1969, o. c. v pozn. 98, s. 32).

225) Tadeusz Chrzanowski – Marian Kornecki, 1974, o. c. v pozn. 8, s. 33 až 34, předpokládali, že současně bylo stavěno i krátké trojlodí, snad síňové dispozice. S presbytářem kostela v Grotkově souvisí také presbytář nedalekého městského kostela Panny Marie v Nemodlině z doby kolem roku 1300.

226) Franz Borowski, 1934, o. c. v pozn. 119, s. 50–70; Tadeusz Chrzanowski – Marian Kornecki, Katalog zabytków sztuki w Polsce 7. Województwo opolskie 3. powiat grodzkowski. Warszawa 1964, s. 22–24; Tadeusz Chrzanowski – Marian Kornecki, 1974, o. c. v pozn. 8, s. 32; přehledně Stanisław Stulin – Andrzej Włodarek, in: Teresa Mroczko – Marian Arsyński ed., 1995, o. c. v pozn. 73, s. 90.

227) Naproti tomu s pozdní fází dostavby hlubčického trojlodí a dvouvěžového průčelí by mohl souviset motiv vyžlabení hran podložky pod svazkovými příporami, jakkoliv jde o prvek příliš utilitární a vytržený ze širšího kontextu.

228) Janina Eysymontt, 1978, o. c. v pozn. 154, s. 73.

tom po zhotovení svého vrcholného hlubčického díla zmizel beze stopy v přítomném dějině a že produkce mistra jižního hlubčického portálu je sice zachytitelná v Grotkově a později v kapli ratibořského hradu, že však jeho podíl na těchto stavbách nebyl dominantní. Dokonce se zdá, že mohl přijít do Hlubčic právě z Grotkova, a teprve pak odejít do perspektivní Ratiboře, ovšem tam již poučen hotovými částmi hlubčického kostela. V ratibořské kapli se potom jeho dílo asi znovu spojilo s tvorbou jeho soupeřníka z Grotkova, který tam se svou skupinou zanechal krásné sedile a velmi dobře znal nebo dokonce zhotovil přípoje grotkovské klenby.²²⁹⁾ Tento druhý grotkovský mistr však v Hlubčicích otisk svého umění zřejmě nezanechal, jakkoliv ze starších popisů vyplývá, že zaniklé hlubčické sedile bylo téhož typu jako v Grotkově a jako slepé arkády v ratibořské kapli.

K bizarním ohlasům architektury hlubčických portálů a tamější vegetabilní výzdoby náleží dílo sochaře, který vytesal portál do lodi kostela sv. Petra a Pavla v Bernarticích u Javorníku, sekundárně přenesený do jižního průčelí novogoticky upravené boční prostory. Skladba profilu tohoto portálu vylučuje jeho vznik už ve 3. čtvrtině 13. století, kam by naopak dobře zapadala část vegetabilní výzdoby hlavicových pásů obou ostění. Jakkoliv portál nese značné množství archaických detailů, máme zato, že jeho koncepce je důsledkem poučení reprezentačních portálů z Grotkova, Osoblahy a Hlubčic. S jeho vznikem je proto možno počítat teprve kolem roku 1280. Přitom však srostlé košové hlavice a zejména část jejich reliéfní listové výzdoby patří k nejtěsnějším nápodobám díla jak sochaře většího jižního portálu kostela sv. Kříže v sousedním Javorníku, tak také obou nejstarších mistrů výzdoby východních polí hlubčického chrámu. Utváření stylizovaných akantových listenů a jejich ornamentální sestavování jsou záměrnou citací tvorby tzv. mistra severního tříčtvrtěpilíře. Ovšem větší vzájemné překrytí listů, jejich plastičtější provedení a hlavně organická kombinace se schématickým listovím, typickým pro dílo tzv. mistra jižního tříčtvrtěpilíře z Hlubčic, prozrazují, že sochař studoval hlubčický vzor až ve fázi, kdy oba typy výzdoby v Hlubčicích již koexistovaly vedle sebe. Navíc montáž naturalizujících prvků, které nezaprou poučení výzdobou hlavic hlubčického presbytáře z pokročilé 3. čtvrtiny 13. věku, do bernartického výzdobného celku spolu se subtilitou profilace ostění, jen dotvrzují pozdní dobu vzniku bernartického portálu, všeobecně těžko uchopitelného prizmatem stylově čistší architektury okolních městských kostelů nebo třeba slohového vývoje v Čechách.²³⁰⁾ Jsou však neobyčejně zajímavým důkazem umělecké síly architektu-

ry hlubčického městského kostela, vyzařující do svého okolí bez ohledu na tehdejší státní hranice.

MĚSTSKÝ KOSTEL V HLUBČICÍCH JAKO ARCHITEKTONICKÝ SYMBOL

V předchozích odstavcích jsme se pokusili rekonstruovat počátky a dlouhodobý postupný vznik středověkého jádra městského kostela Narození Panny Marie v Hlubčicích a zařadit jej do vývoje raně a vrcholně gotické architektury v českých zemích a ve Slezsku ve 13. a na počátku 14. století. Protože k jeho výstavbě chybí písemné prameny, stalo se tak na základě stavebně historické analýzy a umělecko historických komparací. Přitom samozřejmě s možnými riziky plynoucími ze skutečnosti, že kostel prošel v letech 1903–1907 rozsáhlou přestavbou, při níž mohla nepovšimnuta zaniknout část autentických dokladů jeho vývoje. Dále je třeba podotknout, že kostel nebyl podroben modernímu hloubkovému stavebně historickému průzkumu, dokumentace jeho stavu před přestavbou v letech 1903–1907 je nedostatečná a stavba je od roku 1961 uvnitř znehodnocena necitlivou výmalbou a zlacením sochařských detailů, které ztěžuje jejich podrobné poznání.

Přesto náleží hlubčický trojlodní síňový chrám s delším, pětiboce ukončeným presbytářem a dvouvěžovým průčelím na západě k nejstarším příkladům takto komponovaných městských kostelů v českých zemích a ve Slezsku. Je třeba si uvědomit, že v době, kdy se s jeho stavbou začínalo, tj. někdy před rokem 1250, byly Čechy, Morava i Slezsko územím, na kterém takřka neexistovaly moderní raně gotické městské kostely. V řadě měst založených v 1. polovině 13. století zřejmě fungovala jen provizoria nebo byly využívány starší románské kostely, které sice v místě plnily požadované církevní funkce, ale původně byly dimenzovány a utvářeny pro prostředí odlišného, skromnějšího charakteru. I ve velkých českých, moravských a slezských zeměpanských městech byla řada raných městských kostelů založených v 1. a 2. čtvrtině 13. století stále ještě ve stavbě, nebo pokud byly dokončené, máme o jejich formě jen kusé představy.²³¹⁾ Tím více vyniká role relativně dobře do-

229) V Grotkově zůstala zachována jen příčná žebra původní klenby z 80. let 13. století a výběhy diagonálních žebířů. Po jejich osazení byl zřejmě projekt pozměněn a ve dvou východních polích vyklenuta hruškovitá žebra a listovím zdobené svorníky. V západním poli, kde je rovněž původní svorník, jsou však osazena ještě mladší žebra, asi ze 14. nebo z 15. století. Toto pole tedy bylo překlenuto.

230) Archaický charakter nejen portálu lodi, ale také vedlejšího portálku původně do presbytáře a pozdně románských kubických hlavic přípor v presbytáři stále nutí české a moravské badatele ve stopách Augusta Prokopa k posouvání vzniku stavby už do 3. čtvrtiny 13. století (srov. např. Bohumil Samek, 1994, o. c. v pozn. 152, s. 41–42, č. 18). Z nejasného důvodu nebývá věnována pozornost brilantnímu úsudku Mileny Filipové o datování a slohových souvislostech bernartického portálu (srov. Milena Filipová, Hřbitovní kostel ze 13. století v Javorníku-Vsi, Severní Morava 44, 1982, s. 12), která, tuším poprvé v publikované, česky psané literatuře, jej položila do souvislosti s hlubčickými portály (s. 17, pozn. 9).

231) Tak např. v okolí Hlubčic tušíme, že raně městský kostel Panny Marie ve Starém Bruntále byl ve 40. letech 13. století teprve rozestavěn (Dalibor Prix, Gotická přestavba kostela Panny Marie ve Starém Městě u Bruntálu, Umění XLVII, 1999, s. 3–17), o jeho případném předchůdci nevíme vůbec nic. V Krnově muselo zprvu obyvatelstvo města využívat farní románský kostel sv. Benedikta ve vsi Kostelci, položený necelé 2 km od města. V Opavě byl k dispozici pozdně románský zeměpanský kostel sv. Václava a patrně po roce 1204, resp. k roku 1216 existující románský kostel Panny Marie náležející řádu německých rytířů, o jehož vzhledu ani velikosti opět nic nevíme. V nedaleké slezské Ratiboři sice stál kostel Panny Marie už počátkem 13. věku (údajně roku 1205), ale opět jeho podobu neznáme. Z Nysy jsou známy jen útržky velkého raně gotického chrámu sv. Jakuba (Zygmunt Świechowski, 1955, o. c. v pozn. 98, s. 51–52; Tadeusz Chrzanowski – Marian Kornecki, 1974, o. c. v pozn. 8, s. 18–19). Také z Vratislavi jsou převážně jen z archeologických odkrytí známé původní raně městské kostely sv. Marie Magdalény a sv. Ondřeje (Tadeusz Broniewski – Tadeusz Kozaczewski, Pierwotny kościół św. Marii Magdaleny we Wrocławiu. (Wyniki badań), Kwartalnik Architektury i Urbanistyki XII/3–4, 1967, s. 3–22) a sv. Alžběty a sv. Vavřince (Czesław Lasota – Jerzy Rozpędowski, Pierwotny kościół parafialny św. Wawrzynca i św. Elżbiety we Wrocławiu, in: Z badań średniowiecznej architektury Śląska. Wrocław 1980, s. 61–65). Poměrně skromnou románskou bazilikou byl městský kostel v Sobótce, větší bazilikou byl městský kostel ve Stře-

chovaného městského chrámu v Hlubčicích a spolu s ním městského kostela sv. Jakuba a sv. Marie Magdalény v Jihlavě v možnostech poznání této skupiny staveb funkčně (a z toho tedy odvozeně i typově) vlastně nových v českých zemích.

Bylo poukázáno na souvislosti mezi městskými kostely v Jihlavě a v Hlubčicích a zdůrazněna jejich úloha v konstituování architektury raných městských kostelů v důležitých královských městech. Právě tím se architektura městského kostela v Hlubčicích stává neobyčejně významným pramenem pro vykreslení odpovídající role daleko na severovýchodě země položených Hlubčic ve strategických zámelech českých panovníků, v daném případě zejména Václava I. V české odborné literatuře věnoval především Jiří Kuthan hlubší pozornost kulturnímu profilu českého krále Přemysla Otakara II.²³²⁾ Soustředil se systematicky také na otázku poznání role architektury v programu propagace a oslavy panovnické moci. Ve stopách bohužel nepublikované, ale znamenité přednášky Mariana Kutznera v roce 1983 v Praze, věnované architektuře hradu Zvíkova jako symbolu královského majestátu,²³³⁾ vytrdil Jiří Kuthan z architektonického bohatství českých zemí 2. poloviny 13. století tři vůdčí stavební a urbanistické typy, tvořící jedny z nástrojů prosazování královské moci Přemyslem Otakarem II. A to město, hrad kastelového typu a královské hradní kaple.²³⁴⁾ Zdá se však, že v rámci hodnocení přemyslovských měst z tohoto úhlu pohledu Jiří Kuthan nedocenil úlohu městských kostelů. Na několika místech sice obecně hovoří o možném zájmu panovníka na podpoře jejich staveb,²³⁵⁾ vesměs jej však příliš nespecifikoval a v celkovém charakteru Přemyslovy apoteózy jejich role zaniká.²³⁶⁾

dě (Zygmunt Świechowski, 1955, o. c. v pozn. 98, s. 63, 66–67). Teprve ve stavbě byl skvostný městský kostel ve Zlotoryji, patrně ještě nebyla zahájena stavba městského kostela ve Lwowku. Také v Čechách a na ostatní Moravě víme o ranných městských kostelích málo. Není jasné, zda byl už dokončen velký pozdně románský kostel Panny Marie v Jablonném v Podještědí (František Gabriel – Petr Macek – Pavel Zahradník, *Kostel Narození Panny Marie v Jablonném v Podještědí*, Průzkumy památek I/1, 1994, s. 31–42; Lucie Kracíková – Jan Smetana, *Románská a gotická sakrální architektura v okrese Česká Lípa*, Praha 2000, s. 69–73), rozestavěný byl kostel sv. Štěpána v Kouřimi, sotva se započalo se stavbou kostela Panny Marie v Pisku (Jiří Kuthan, *Gotická architektura v jižních Čechách*, Zakladatelské dílo Přemysla Otakara II. Praha 1975, s. 70–75; Jan Adámek – Jan Sommer – Zuzana Všecková, 2001, o. c. v pozn. 219), prakticky nic nevíme o kostele sv. Jakuba v Brně ani o městském kostele sv. Mořice v Olomouci, svěceném v roce 1257 (srov. Ivo Hlobil – Milan Togner – Vladimír Hyhlík, *Olomouc. Proboštský farní chrám sv. Mořice*. církevní památky 10, Velehrad 1992).

232) Jiří Kuthan, 1975, o. c. v pozn. 231; Jiří Kuthan, 1991, o. c. v pozn. 110; Jiří Kuthan, 1993, o. c. v pozn. 196.

233) Přednáška byla proslavena v rámci konference Itálie, Čechy a střední Evropa, konané 6.–8. prosince 1983 na Filosofické fakultě Univerzity Karlovy a pořádané tehdejší Katedrou dějin umění a estetiky.

234) Jiří Kuthan, 1993, o. c. v pozn. 196, s. 174–222.

235) Autorův převažující názor vyjadřuje např. konstatování na s. 179: „Hlavní kostely v nově zakládaných zeměpanských městech byly ve 13. století pod patronátem panovníkovým, popřípadě vladařem byla jejich patronátní práva předávána některým církevním institucím. Výstavba kostela byla jistě prestižní záležitostí každé městské obce a je nepochybné, že náklady byly hrazeny obyvatelstvem příslušných měst, popřípadě z prostředků získaných sbírkami. Nelze ale asi ani vyloučit možnost, že se na podporování výstavby nějakým způsobem podílel i panovník.“

236) Srov. Jiří Kuthan, 1993, o. c. v pozn. 196, s. 180: „Půdorysná a prostorová řešení kostelů v zeměpanských městech doby Otakarovy byla tedy neobyčejně rozmanitá a mnohotvárná. Setkáváme se tu s nejrůznějšími typy, jejichž geneze je rozličná. V tom se nám jeví tento výběr ja-

Zdá se však, že Jiří Kuthanem použitá kritéria identifikace staveb důležitých pro panovníka je možné rozšířit. Právě případ hlubčického kostela je onou dosud „chybějící“ stavbou, u které se setkáváme s okázalou podporou kostela formou darování významného podílu z královských příjmů v roce 1259.²³⁷⁾ Tento dar, zvláště poskytl-li jej král kostelu na „věčné časy“ a nikoliv osobně svému oblíbenému kaplanu Eliášovi, byl bezpečně vladařem řádně uvážěn a sledoval záměr dovést ke zdárnému konci rozestavěnou pýchu obce,²³⁸⁾ ale současně vedle hradeb s branami symbol královského města. Ostatně sotva si lze představit, že panovník s velkým nasazením zakládal města, nechal budovat jejich opevnění, leckde je opatřil městským hradem nebo v nich založil klášter a přitom by neprojevoval adekvátní zájem o mimořádně nákladné a relativně velmi honosné stavby městských chrámů. Navíc, když v provizorním charakteru rodících se městských sídlišť, kde zřejmě zprvu poměrně chaoticky vyrůstaly vedle sebe jak první kamenné domy městských fojtů nebo významných šlechticů a bohatších měšťanů, tak dřevěné nebo dílem i zhloubené příbytky méně majetných nebo později příchozích spoluobčanů, byla třeba i jen zahájená stavba zděného kostela zdaleka viditelným a vše zastíňujícím velkolepým dílem. V tom by čeští králové nebyli nijak výjimeční, spíše by s určitým zpožděním napodobili jak rakouské Babenberky, v jejichž městech vyrůstaly tak podmanivé a monumentální městské kostely jako sv. Michaela a sv. Štěpána ve Vídni nebo Panny Marie ve Vídeňském Novém Městě, tak slezské Piastovce, které reprezentovaly velkorysé městské kostely ve Vratislavi, Ziębicach a Złotoryji.

Pokud připustíme, že městské kostely opravdu byly zahrnuty do zorného pole panovnických zájmů, potom tedy budeme muset poněkud jinak nahlížet na otázku architektonické, resp. typologické jednoty městských kostelů přemyslovských měst. Král, ať už Václav I. nebo Přemysl Otakar II., nebyl architekt, ale v první řadě vladař, diplomat a válečník (byť jako vojevůdce se Přemysl Otakar II. příliš nevyznamenal). Nešlo mu o vytríbený architektonický typ kostela, který by reprezentoval jeho města. Rozhodující bylo měřítko, velkorysost a bohatost stavby, které královskou fundaci jednoznačně povyšovaly nad kostely stavěné jeho poddanými. V tom mu v rámci Čech a Moravy skutečně dokázal jen z povzdálí sekundovat olomoucký biskup Bruno.²³⁹⁾ Avšak ani finanční potence olomouckého biskupství nemohla konkurovat tempu a množství královských reali-

ko nesmírně nejednotný.“

237) CDB V–1, s. 322–323, č. 204.

238) Jiří Kuthan poněkud přecíná soběstačnost a samosprávnost královských měšťanů ve 13. století (srov. citaci v pozn. 235). Takového postavení, aby mohla samostatně rozhodovat o výdajích na umělecky nejnáročnější městské stavby, které byly povětšinou pod patronátem panovníka, a to bez podrobných konzultací a souhlasu královského dvora, se města domohla teprve na přelomu 13. a 14. století; srov. znamenitou charakteristiku Marian Kutzner, 1975, o. c. v pozn. 158, s. 64–67. Ostatně v Hlubčicích nebo v Jihlavě ve 40. letech 13. století bylo sotva v možnostech obyvatel bez královské podpory finančně utáhnout v lokálním měřítku tak grandiózní stavby jako byly městské chrámy. To dovolila stabilizace osídlení a následná kumulace kapitálu teprve mnohem později. Stačí si připomenout osud, který postihl města, o něž panovník očividně ztratil zájem (např. Děčín, město na tzv. Královské louce; Tomáš Velimský, *Město na louce*. Archeologický výzkum na Mariánské louce v Děčíně 1984–1989. Děčín 1991).

239) Srov. Dalibor Prix, 1990, o. c. v pozn. 119, s. 258–259; Jiří Kuthan, 1993, o. c. v pozn. 196, s. 244–247.

zací. Přesto i mezi městskými chrámy významných královských měst lze vysledovat určitý vývoj, trendy a přelévání přízně, úměrně tomu, jak se do česko-moravského prostoru prosazovaly vlny dobově moderního stavitelství z okolních zemí. Zdá se, že zprvu čeští vladaři a jejich rádci poněkud tápali v představě, jak by měl hlavní kostel královského města vypadat. Můžeme nabýt dojem, že jaksi zkusmo se dostalo soustředěnější pozornosti jak dispozičně archaickým bazilikám městských kostelů v Kouřimě a krátce nato v Písku, tak paralelně síňovým dispozicím v Jihlavě a v Hlubčicích. Projekt píseckého kostela Panny Marie architekt pracující pro krále v celém městě a v jeho okolí vcelku obhájil a stavba byla poměrně záhy dovedena do konce. Naproti tomu v řadě aspektů zastaralejší kouřimský kostel byl znovu a znovu podrobován pokusům o modernizaci a změně. V případě Jihlavy a Hlubčic zase vladaři konvenovali působivější, prostornější a vzcnější síňový rozvrh trojlodí. Zato jeho výzdoba jako by se nesetkala s pochopením, v Jihlavě pro střídmost vyvolanou chvatem, aby kostel byl co nejdříve dokončen, v Hlubčicích pro zastaralost, kterou se stále noví tvůrci opakovaně pokoušeli překonat. Když tedy král se svým okruhem přistoupil někdy v 50. letech 13. století k zahájení stavby městského kostela sv. Bartoloměje v Kolíně nad Labem, upřednostnil sice velkorysou síňovou koncepci s dvouvěžovým průčelím, její provedení a výzdobu ale svěřil schopnějším kameníkům, kteří znali nebo dokonce zhotovili nejkvalitnější části výzdoby kouřimského chrámu sv. Štěpána. Myšlenka síňového uspořádání městského kostela tehdy byla přitažlivá v řadě míst, např. v Domažlicích²⁴⁰⁾ nebo ve Slezsku v pozoruhodném dvouloďném kostele Panny Marie v Ziębicach. Zdá se proto, že v těchto souvislostech můžeme opravdu hovořit o některých městských kostelích velkých nebo důležitých královských měst jako o zhmotnělých symbolech lesku a síly královského majestátu a vidět v nich určitou symbolickou paralelu některých královských kaplí a hradů.

V případě jihlavského a hlubčického městského kostela je však vysoce pravděpodobné, že takovéto představy o možné úloze městských chrámů v rámci panovnické reprezentace nebyly dilem až Přemysla Otakara II. a jeho rádci, u nichž by to příliš nepřekvapilo, ale klíčily již v okruhu osob obklopujících krále Václava I. někdy ve 40. letech

13. věku. Pro Václavova otce Přemysla Otakara I., strýce Vladislava Jindřicha a mladší bratry Vladislava a Přemysla byla stěžejní královská reprezentace na poli architektury a vybavy velkých klášterů (srov. např. Velehrad, Oslavany, Kladruhy, Tišnov). Tak tomu ostatně bylo i v prvních letech vlády samotného Václava I. Ale od 40. let 13. století se zřejmě panovníkův zájem stále více přesouval na města, v nichž pro jejich pevnostní hodnoty a stále zřetelněji hromaděné bohatství měšťanů oprávněně viděl důležité opory své vlády. Je ostatně příznačné, že zatímco mladého Přemysla Otakara II. v jeho povstání proti otci v letech 1247–1249 podpořila hlavně šlechta, ve městech našel král Václav I. bezpečné útočiště. Byl to tedy zřejmě právě Václav I., který povýšil také otázku reprezentační podoby městského kostela na problém hodný zřetele královského dvora a rádců a od něhož tento osvědčený model převzal později i Přemysl Otakar II. Jednooký král v tom nebyl žádným průkopníkem nových trendů, ale s určitým zpožděním navázal na příklady z okolních zemí, kde třeba rakouští Babenberkové soustředili značnou pozornost na budování impozantních městských kostelů např. ve Vídeňském Novém Městě nebo ve Vídni a vratislavští Piastovci stáli v pozadí poutavých městských chrámů ve Złotoryji, Ziębicach či Vratislavi.

Pozornost, které se dostalo v rámci městských kostelů královských měst síňovému trojlodnímu chrámu v českých zemích za časů krále Václava I. a jeho následníka Přemysla Otakara II., pak zpětně ovlivnila okolní země. Domnívám se, že poměrně masový příklon slezských měst k síňovým chrámům ve 3. a zejména ve 4. čtvrtině 13. století²⁴¹⁾ patřil k důsledkům imponujícího kulturního vyzářování českých zemí za vlády Přemysla Otakara II. Tyto vlivy sice nebyly osamělé, ale jen spolupůsobily v rámci celkových architektonických trendů směřujících z oblasti Porýní, Hesenska, Durynska, Frank a Saska na východ. Přesto v politicky definovaném mikroregionu, determinovaném úzkými vztahy mezi zeměmi českého krále a rakouského vévody v jedné osobě a územím slezských Piastovců, hrál příklad panovnické reprezentace přemyslovského vladaře, posilňujícího občas po římské koruně, zásadní úlohu. Městský kostel Narození Panny Marie v Hlubčicích byl zajímavým a dosud nedoceněným střípkem v mozaice těchto souvislostí.

240) K Domažlicím přehledně Jiří Kuthan, 1994, o. c. v pozn. 113, s. 106 až 108. Znameníitou charakteristiku a důvody přitažlivosti síňového prostoru v městském prostředí v Německu ve 13. století podal Hans-Joachim Kunst, Zur Ideologie der deutschen Hallenkirche als Einheitsraum, in: architectura. Zeitschrift für die Geschichte der Baukunst 1, 1971, s. 38–53; srov. též Marian Kutzner, Theologische Symbolik deutscher spätgotischer Hallenkirchen, Wissenschaftliche Zeitschrift der Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald XXIX, 1980, s. 37–49.

241) Charakteristiku slezských městských kostelů, včetně postřehu o kulminující oblibě síní koncem 13. století a následnému převládnutí bazilik ve 14. a 15. století, kdy dokonce byly některé síně přestavěny v baziliky, předložil opakovaně Marian Kutzner, 1974, o. c. v pozn. 140, s. 205–279; Marian Kutzner, 1975, o. c. v pozn. 158, s. 45–69; Marian Kutzner, Kościoły bazylikowe w miastach śląskich XIV wieku, in: Sztuka i ideologia XIV wieku, Warszawa 1975, s. 275–316.

DIE MITTELALTERLICHE MARIEN-STADTKIRCHE IN HLUBČICE/GŁUBCZYCE/LEOBSCHÜTZ IN SCHLESSEN

Nach dem etwa in Jahren 1179–1182 erfolgten Anschluss der piastischen Kastellanie von Holasice zu den Przemyslidischen Besitzungen orientierte sich die Aufmerksamkeit der böhmischen und mährischen Landesherren zur Grenzgemeinde Leobschütz (Hlubčice, Głubczyce). Die Gemeinde wurde zur Stadt erhoben, mit dem spezifischen Recht belegt, befestigt und ihre Blüte wurde für die Zukunft mit einer Reihe wirtschaftlicher Privilegien unterstützt.

In der königlichen Stadt begann man vor der Mitte des 13. Jahrhunderts den Bau der neuen, Maria eingeweihten Stadtkirche. Die Kirche wurde in Gestalt eines dreischiffigen Baus mit dem schmäleren Presbyterium und wahrscheinlich vom Anfang an auch mit der zweitürmigen Fassade an der Westseite projektiert. Etwa um 1240–1250 wurde zunächst das Ostjoch vom Nordschiff erbaut, das noch mit den Kreuzpfeilern und dem genetisch spätromanischem, aus der rheinischen und ostfränkischen Tradition des ersten Drittels des 13. Jahrhunderts abgewinkelten Dekor an den Korbkapitellen charakteristisch ist. Die reiche ornamentale pflanzliche Ausschmückung der Kapitelle dieser Phase stand der kleinpolnischen Zisterzienserbaukunst (besonders dem Kapitelsaal des Klosters in Wąchock) verhältnismäßig nahe. Der Meister eilte mit dem vorrängigen Abschluss dieses einzigen Joches und ließ die abgelehnte nordwestliche Seite des Bündeldienstes an der Umfassungsmauer der Kirche unbearbeitet. Der Bau wurde hier offenbar mit einer Querwand provisorisch abgeschlossen. Dieses Detail führte viel später Max Hasak zur Darstellung der Genesis des Baues als einer ursprünglichen Basilika aus der Zeit um 1240, die erst in Jahren 1370 bis 1380 zur dreischiffigen Hallenkirche umgebaut wurde.

In der folgenden Bauphase (1250–vor 1259) übernahm die Leitung ein mehr erfahrener Meister, der nacheinander mehrere Änderungen einführte. Zunächst hatte er den südlichen Dreiviertelpeiler beim Triumphbogen vollzogen, wo er an den archaischen Korbkapitellen den parallel gelegten, aus der mitteleuropäischen Bildtradition des 2. Viertels des 13. Jh. herauskommenden Blattdekor ausgemeißelt hatte. Ferner schloß er die Umfassungsmauer des östlichen Joches mit dem ursprünglich in der Ostwand befindlichen Maßwerkfenster ab. Sein Werk war auch der östliche freie Pfeiler in der südlichen Scheidbogenreihe. Diesen Pfeiler hatte er in der Kapitellenzone mit seinem typischen pflanzlichen „herbarialen“ Dekor mit einzelnen isolierten, in einer Reihe nebeneinander gelegten Blättern geschmückt. Es scheint, daß er erst danach die restlichen Langhauspfeiler gründete. Er hat nämlich ihren Querschnitt radikal gegen die Absicht des ersten Meisters vom Kreuz zum Achteck geändert. Dabei verzichtete er auf die Dienste an den Umfassungsmauern. Nur den östlichen Pfeiler in der nördlichen Scheidbogenreihe führte er bis unter den dekorierten Kapitellgaden. Anschließend hat er das östliche Joch im Nordschiff mit dem gebusten Kreuzgewölbe mit frühgotischen Rippen gewölbt. Nach der weiteren Projektänderung wölbte er mit niedrigeren Gewölben mit gleichen Rippen auch die östlichen Joche im Süd- und Mittelschiff, wodurch ein liturgisch anwendbarer Raum entstand, in den die Gottesdienste übertragen werden konnten. Der neuen achteckigen Gestalt der Pfeiler paßte er die Westseiten der tragenden Elemente des Gewölbes zwischen den östlichen und mittleren Seitenschiffsjochen an. Wahrscheinlich noch der selbe Meister begann mit dem Bau der übrigen Umfassungsmauern aus Backstein in mittleren und westlichen Jochen und an der westlichen Zweiturmfassade im unregelmäßigen wendischen Ziegelverband (- - | - - | - - | - - | - -). Diese Mauern wurden jedoch nur bis ca. 2–3,5 m hoch getrieben, wobei in die freigelassenen Öffnungen keine Eingangsportalgewände eingefast wurden. Die Umfassungsmauern in Seitenschiffen, in den geplanten Räumen unter den Türmen und zwischen ihnen wurden wohl schon in dieser Etappe samt der Bündel- und Eckdienste, wieder mit einem geänderten Profil, gebaut.

Dieser zweite Meister hatte durch Anwendung des hohen Dienstes mit Korbkapitell in der Südwestecke des südlichen freien Vierungspeilers in seiner älteren Leobschützer Wirkungsetappe definitiv die Hallenform des Langhauses bestimmt, die er im folgenden Bauvorgang mit der Kapitellgadenhöhe und der Gestalt der gewölbtragenden Elemente an Umfassungswänden respektierte. Die Absicht in Leobschütz eine dreischiffige Hallenkirche mit der Zweiturmfassade zu erbauen erscheint also um das Jahr 1250. Die archaische Form der Achteckpfeiler, des vegetabilen Korbkapitelldekors, des gebusten Gewölbes im Ostjoch des

Nordschiffs und eine Menge weiterer Zusammenhänge zeigen eindeutig, daß das Hallenkonzept in Leobschütz der von dem 1243/44 erfolgten Baubeginn der Elisabethkirche in Marburg in Hessen initiierten Welle der Verbreitung dreischiffiger Hallenkirchenräume vorausgegangen war. In der Literatur wird jedoch bereits mit den Hallenkirchen hessisch-westfälischen Ursprungs die Durchsetzung dieses Raumgebildes in böhmischen Ländern und in Schlesien verbunden. Diese These mag auch weiterhin akzeptiert werden, man muß aber damit verständigt sein, daß schon vor der Aufnahme der hessisch-westfälischen Halle in den böhmischen Ländern und in Schlesien eine ältere, in ihrer Entwicklung unabhängige Gruppe von Hallenbauten bestanden war, die nur am Rande und vermittelt mit einigen westfälischen Prinzipien des ersten Drittels des 13. Jahrhunderts beeinflusst worden war. Mit der Leobschützer Stadtkirche zählt zu ihr noch die wohl kurz nach 1243 erbaute dreischiffige Halle der Stadtpfarrkirche der hll. Jakob und Nikolaus in Jihlava (Iglau). Trotz dem Brande, nach dem vermutlich 1256–1257 das Presbyterium umgebaut wurde, ist es offenbar, daß die Absicht eine kurze Halle mit der westlichen Zweiturmfassade und mit achteckigen Pfeilern schon gegen 1250 entstanden war. Es geschah parallel mit dem Leobschützer Bau; beide Städte verbinden mehrere Analogien – nicht nur die gleiche Komposition der dreischiffigen Halle der Stadtkirche, sondern auch das außerordentliche Interesse des Königs von Böhmen die Blüte der Stadt zu fordern. Bereits Leobshütz und Jihlava hatten in ihren Wappen ursprünglich den böhmischen Löwen und ihre spezifischen Stadtrechte wurden in einen breiten Umkreis der herumliegenden Stadtstiftungen übertragen.

Das Patronatsrecht der Iglauer Stadtkirche besaßen die Prämonstratenser aus Želiv (Seelau). Daher scheint es als möglich, daß bereits die weißen Mönche eine bestimmte Rolle bei der Entstehung des Projekts der Iglauer sowie der Leobschützer Stadtkirche gespielt hatten. Der Orden besaß nämlich die westböhmische, gegen Ende des 12. Jahrhunderts vom Magnat (seel.) Hroznata gestiftete Abtei Teplá (Tepl). Nach dem Hroznatas Tode 1217 übernahmen die Schirmherrschaft über dem Stift die Könige von Böhmen und bereits Wenzel I., der im Hintergrund der Blüte Iglaus stand und in dem sich der Stifter der Leobschützer Kirche ahnen läßt, nahm 1232 an der feierlichen Einweihung der Tepler Stiftskirche teil. Diese stellte dabei die älteste monumentale dreischiffige Hallenkirche mit der zweitürmigen Westfassade dar; ihre Aufgabe war im Rahmen der Hallenraumverbreitung in böhmischen Ländern wesentlich wichtiger als man aus der tschechischen Fachliteratur auslesen kann. Grundlegend ist aber die Tatsache, daß man in Teplá mehr als nur ein Gemeinmuster für die Raumkonzeption der Stadtkirchen in Jihlava und Leobshütz findet. Ebenfalls wie in Leobshütz wurden in Teplá während des Bauvorgangs die Kreuzpfeiler durch achteckige ersetzt. Auch hier spielte sich die Änderung verhältnismäßig rasant mit Hilfe sonst selten erhaltener Symbiose beider tektonischer Systeme auf einem einzigen tragenden Glied an der Umfassungsmauer der Halle ab. Ebenfalls an der Doppelturmfassade der Tepler Stiftskirche läßt sich das Vorbild für die Leobschützer und Iglauer Doppelturmfassaden erblicken. Da die dreischiffige Halle der Tepler Stiftskirche (zwischen 1197 und 1232) in der Literatur verhältnismäßig zuverlässig von der Prämonstratenserhallenkirche in Walderbach und die wieder von den noch aus dem 12. Jahrhundert stammenden pfälzischen Hallenkirchen in Regensburg, Kastel, Venedig bei Nabburg und in Prüll abgeleitet werden, darf man auch die Genesis der Innenanordnung der Leobschützer Marienkirche für einen späten Widerhall der pfälzisch-westböhmischen Spätromanik, bzw. ihrer Umformung in die frühgotischen Bauten. Der Einfluss der Halle in Leobshütz auf eine Menge der Stadtkirchen im breiten mährisch-schlesischen Grenzgebiet in der 2. Hälfte des 13. und am Anfang des 14. Jahrhunderts war recht bedeutend gewesen (z. B. Opava, Racibórz, Zory, Krnov, Bruntál, Uničov [Troppau, Ratibor, Sohrau, Jägerndorf, Freudenthal, Mähr.-Neustadt]) und hat noch teilweise die Gestalt der beabsichtigten Zweiturmfassade der Stadtkirche St. Martin in Jawor (Jauer) in Schlesien beeinflusst.

Die Bauarbeiten an der Leobschützer Halle wurden jedoch gegen 1259 eingestellt und man konzentrierte sich auf das Presbyterium. Dabei wurde das tektonische Apparat des Baues unter Einfluß der durch Rheinland transformierten Impulse der französischen Kathedralgotik wieder modernisiert. Die Umfassungsmauern der dreischiffigen Halle

wurden erst in der Etappe gegen 1270/1275–1300 vollzogen. Gegen 1275–1280 wurde erst das jenem von der verschwundenen Maria-Magdalenenkirche in naheliegender Stadt Osoblaha (Hotzenplotz) eng verwandte Westportal mit ausgereiftem naturalistischen Pflanzendekor eingesetzt. Wohl bald danach, vielleicht um 1280–1285 folgte die Einsetzung des Nord- und Südportals. Besonders das Nördliche ohne Kapitelle stellte in der mitteleuropäischen Baukunst ein stilisch fortgeschrittenes, mit jener rheinländischen (z. B. mit der Hl. Stephanskirche in Mainz) zeitgenössisches Element dar. Die Meister des West- und Südportals mit ihren Gehilfen schloßen noch die sehr wertvolle Ausschmückung der westlichen Achteckpfeiler in der Halle und des Kapitellgadens zwischen den Ost- und Mitteljochen ebenda ab. Dann verließen die besten Bildhauer die Leobschütz Kirche und der Meister des Westportals übersiedelte nach Ratibor zum Bau der Burgkapelle des hl. Thomas von Canterbury. In dieser Bauetappe änderte sich der Ziegelverband im Mauerwerk, den wendischen ersetzte der gotische (- | - | - | - | -).

Die Ausschmückung der Kapitelle an den Umfassungswänden in der mittleren und westlichen Partie der dreischiffigen Halle schloßen weniger tüchtige Bildhauer um die Jahre 1290–1300 ab. Zwischen den Türmen und unter ihnen verzichtete man auf die Relieffornamentik und ließ die Dienstkaptelle ohne Dekor. Eine weitere Änderung kam in ihrem Werk zustande, wenn das bisherige Kehlprofil der Schildrippe an der Scheidmauer der Halbbirnstab und die ursprünglich beabsichtigten massiven Birnstabrippen ein ähnliches, aber viel subtileres Profil ersetzte. Diese Baumeister mußten sich mit den älteren statischen Problemen auseinandersetzen. Im Rahmen der Wölbung der dreischiffigen Halle rekonstruierte man frühgotische Gewölbe in den drei älteren östlichen Jochen. In östlichen Jochen des Nord- und Südschiffs wurden die frühgotischen Gewölberippen zum Teil mit nachklassischen mit Birnstab ersetzt und dabei sanierte man etwa eine Hälfte älterer Ostjochgewölbe im Mittel- und Südschiff mit Backsteinrückseitenschalen. Anschließend wurden zum Schluß die übrigen Joche, Räume zwischen den Türmen und unter dem Nordturm gewölbt. Es scheint, daß das Gewölbe unter dem Südturm, wo ältere Schildrippen eingesetzt worden waren, nicht ausgeführt wurde.

Die Arbeiten an westlicher Doppelturmfassade über dem Niveau der dreischiffigen Halle wurden erst nach 1300 in Angriff genommen. Vorrangig baute man am Südturm, dessen höchstes Geschoß mit fortgeschrittenem nachklassischem Maßwerk wohl zum Ende der zwanziger oder im Laufe der dreißiger Jahre des 14. Jahrhunderts entstand. Ihm folgte mit einer kurzen Verspätung der wohl vor 1349 fertige Vollzug des Nordturms. Die Bauarbeiten an der Kirche schloß die Letztererrichtung knapp vor 1349 ab (in der Zwischenzeit 1272–1278 überließ der König von Böhmen Přemysl Ottokar II. das Patronatsrecht den Johannitern aus unweitem Grobníky [Hrobníky, Gröbnig], die nördlich von der Kirche die Ordenskommande mit einem Pfarrhof errichteten), Errichtung der südlichen Vorhalle, mit der man von Anfang an gerechnet hatte, und in der 2. Hälfte des 14. oder im 15. Jahrhundert der Zubau der Sakristei mit drei Kreuzgewölbejochen an die nördliche Außenwand des älteren Presbyteriums. Folgende Bauarbeiten zogen in den Friedhof bei der Kirche um, wo der längsorientierte Karner der hl. Fabian und Sebastian errichtet wurde.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Leobschütz (Hlubčice, Głubczyce), Marien-Stadtpfarrkirche. Westfassade, Zustand 2000. Giebel zwischen den Türmen 1904–1905, achteckiger Oberteil des südlichen (sogen. alten) Turmes 1579, Erhöhung des viereckigen Teils und der achteckige Oberteil des nördlichen Turmes 1905 (alle Fotos und Zeichnungen D. Prix).

Abb. 2: Schematische Landkarte der Tschechischen Republik; punktiert – Ausmaß des Toppauer Herzogtums nach 1318 mit der eingezeichneten Lage von Leobschütz.

Abb. 3: Leobschütz, Schematischer Stadtgrundriss nach dem Plan gegen 1800. A – Marien-Stadtpfarrkirche, B – Karner, C – Franziskaner-Obervantenkloster, D – Lage des verschwundenen Pfarrhofes und der Johanniterkommande, E – Rathaus mit dem Stadtturm und Läden, F – Kaufmannshaus, G – Unteres Tor, H – Gröbniger Tor, I – Oberes Tor.

Abb. 4: Leobschütz, Marien-Stadtpfarrkirche. Südseite des Langhauses. Im Mitteljoch gut deutliche Portalverschiebung westwärts, an den Seiten der Strebe Pfeiler Reste der mittelalterlichen, anfangs des 20. Jahrhunderts abgerissenen Vorhalle. Das West- und Mitteljoch der Halle mit Strebe Pfeilern ist über dem im Ostjoch fehlenden Sandsteinsockel ausgemauert. Im neogotischen Südarm des Querschiffs ist der reparierte, von allen übrigen sicht-

baren Strebe Pfeilern unterschiedliche frühgotische Strebe Pfeiler ohne Absprung integriert. Sein Steinsockel ist ein neogotischer Nachtrag. Das östliche Fenster hat die Backsteinlaibung, jene im Mittel- und Westjoch besitzen hingegen die Steingewände. Das Maßwerk im Mittel- und Westfenster ist ein neogotischer Nachtrag aus den Jahren 1903–1906.

Abb. 5: Leobschütz, Marien-Stadtpfarrkirche. A – Skizze des Bindergesparres vom klassizistischen Dachstuhl über dem Langhaus aus dem J. 1826; B – Skizze der Längsbindung der Dachkonstruktion in der Ebene der Mittelsäulen; C – Skizze der Längsbindung der Dachkonstruktion in der Ebene der Seitensäulen.

Abb. 6: Leobschütz, Marien-Stadtpfarrkirche. Südwestansicht des neogotischen Querschiffs und der neogotischen Presbyteriumsreplik, 1903–1907, Zustand 2000.

Abb. 7: Leobschütz, Marien-Stadtpfarrkirche. Östliches Fenster im Südschiff, gegen 1250 – vor 1259, Zustand 1995. Das Maßwerk rekonstruierte Max Hasak nach den Fragmenten des 1903 festgestellten Fensters in der Ostmauer des Südschiffs, wo sich Teile der ursprünglichen frühgotischen vertikalen Maßwerkstäbe mit den mit Pflanzendekor geschmückten Kapitellen und Basisfragmente erhielten.

Abb. 8: Leobschütz, Marien-Stadtpfarrkirche. Grundriss der Kirche vor (oben) und nach dem 1903–1906 erfolgten Umbau, nach Max Hasak. Übernommen aus: Marmur dziejowy, Poznań 2002, S. 343, Abb. 6 und 7.

Abb. 9: Leobschütz, Marien-Stadtpfarrkirche. Risse architektonischer Details vom Presbyterium, nach 1259 – gegen 1272/1275. a – Bündeldienst vom Gurtbogen zwischen dem verschwundenen West- und dem Mitteljoch an der Nordseite; Kapitelldekorschema und das 1903 an der Westseite um den Seitenstab reduzierte Profil; b – Dienst von der Nordnordostecke; Dekorschema und Profil; c – Bündeldienst zwischen dem Mittel- und Ostjoch an der Südseite; Kapitelldekorschema; d – Dienst aus der Ostnordostecke; Kapitelldekorschema; e – Gewölberippenprofil; f – Profil der Backstein-Schildrippen.

Abb. 10: Leobschütz, Marien-Stadtpfarrkirche. Grundriss des erhaltenen mittelalterlichen Teils der Kirche in der Erdgeschoßhöhe, Zustand 2002. Mit Strichlinien Gewölbe sowie die vom Mauerwerk des Zubaus aus den Jahren 1903–1906 überdeckte Ostflucht des Langhauses eingezeichnet.

Abb. 11: Leobschütz, Marien-Stadtpfarrkirche. Grundriss des erhaltenen mittelalterlichen Teils der Kirche in der Fensterhöhe, Zustand 2002. Mit Strichlinien Gewölbe sowie die von den Gliedern des Zubaus aus den Jahren 1903–1906 verblendete Ostflucht des Langhauses eingezeichnet.

Abb. 12: Leobschütz, Marien-Stadtpfarrkirche. Südschiff, Fenster im Westjoch, Zustand 1991. Das Maßwerk wurde von Max Hasak 1903–1906 neugestaltet. Unter dem Fenster der zugemauerte, aus dem Schiff in den Zubau um den Treppenturm führende Durchgang aus der Spätrenaissance. Der Treppenturm teilweise links deutlich, samt des ursprünglichen kleinen Fensters, in der Fensterhöhe ein zugemauerter Ausgang unbekannten Zweckes. An der rechten Seite des Strebe Pfeilers deutliche Abstufung nach der abgerissenen südlichen Vorhalle.

Abb. 13: Leobschütz, Marien-Stadtpfarrkirche. Durchblick unter dem (ursprünglichen) Triumphbogen in die mittelalterliche dreischiffige Halle aus dem neogotischen Querhaus zu, Zustand 1991. Deutlich sind das östliche Joch im Mittelschiff und das Nordschiff. Im Vordergrund Dienste und Gewölbe des Querhauses, 1903–1906.

Abb. 14: Leobschütz, Marien-Stadtpfarrkirche. Risse der der ältesten (I., ca. 1240–1250) Bauphase angehörigen architektonischen Details des Ostjochs im Nordschiff: a – nordwestlicher Dienst; Dekorschema (links das Ornament der IV. Bauphase, ca. 1275–1280 angeschlossen), Ansicht von Süden und Profil; b – Gewölberippenprofil; c – Schildrippenprofil; d – nordwestlicher Dienst; Dekorschema, Ansicht von Süden und Profil; e – Dekorschema des nordwestlichen Dreiviertelpfeilers, Ansicht von Westen und entsprechender Profilabschnitt (um 90° links gedreht).

Abb. 15: Leobschütz, Marien-Stadtpfarrkirche. Risse architektonischer Details aus der II. Bauphase (gegen 1250–vor 1259) vom Ostjoch des Südschiffs: a – Südöstlicher Dienst, Dekorschema, Ansicht von Westen; b – Südwestlicher Dienst, Ansicht von Norden (rechts das Ornament der IV. Bauphase, ca. 1275–1280 angeschlossen) und Profil; c – südlicher Dreiviertelpfeiler des Triumphbogens, Ansicht von Norden und entsprechender Profilabschnitt.

Abb. 16: Leobschütz, Marien-Stadtpfarrkirche. Südlicher Dreiviertelpfeiler, Ansicht von Südwesten, Zustand 2003. Rechts die abgeschrägte, erst von Max Hasak 1903 durchgebrochene Arkade zum neogotischen Querhaus.

Abb. 17: Leobschütz, Marien-Stadtpfarrkirche. Schematischer Grundriss der Kirche vor 1903 mit Auszeichnung der I. Bauphase (ca. 1240–1250).

Abb. 18: Leobschütz, Marien-Stadtpfarrkirche. Dachraum, Scheidelinie zwischen dem Mittel- und Ostjoch des Nordschiffs, Zustand 2003. Links das niedrigere Gewölbe des Mitteljochs gegen 1300, rechts das höhere frühgotische Gewölbe (ca. 1250–vor 1259). Im Hintergrund an der Umfassungsmauer ein Fragment nach einem abgerissenen Gurtbogen, rechts ein mit dem frühgotischen Gewölbe kollidierender Binderbalken vom Dachwerk aus dem J. 1826.

Abb. 19: Leobschütz, Marien-Stadtpfarrkirche. Östlicher Pfeiler der südlichen Scheidbogenreihe aus der Zeit gegen 1250-vor1259, Ansicht von Süden, Zustand 2003. Der Dekor des Eckkapitells und des Kapitellgadens über ihm frühgotisch, links und an der Südseite des Pfeilers Ergänzung von Max Hasak, 1903-1906.

Abb. 20: Leobschütz, Marien-Stadtpfarrkirche. Risse der östlichen Pfeiler der dreischiffigen Halle, gegen 1250-vor 1259. a – südlicher Pfeiler, Ansicht von Osten; Dekorschema (die von Max Hasak sekundär ergänzte Partie links ausgelassen); b – nördlicher Pfeiler; Dekorschema – Ansicht von Norden (Teile der späteren Gewölbe aus der Zeit um 1300 nicht eingezeichnet).

Abb. 21: Leobschütz, Marien-Stadtpfarrkirche. Südliche Scheidbogenreihe mit der Trennlinie zwischen dem Mittel- und Ostjoch im Südschiff, Zustand 2003. Deutliche Auflager, die zugleich Gurtbogen in der sekundär niedriger gemachten Scheidmauer und ferner den sekundär teilweise abgetragenen Scheidbogenrücken zwischen dem Ost- und Mitteljoch.

Abb. 22: Leobschütz, Marien-Stadtpfarrkirche. Schematischer Grundriss der Kirche vor 1903 mit Auszeichnung des Zustands gegen 1250 – vor 1259. Schwarz – erste Phase der II. Bauetappe; punktiert der älteste fertige Teil der Kirche.

Abb. 23: Leobschütz, Marien-Stadtpfarrkirche. Gewölberücken im Ostjoch des Südschiffs, Ansicht von Norden, Zustand 2003. Deutliche Trennung zwischen dem frühgotischen Kern des Gewölbes aus der Zeit gegen 1250 – vor 1259 und seiner gegen 1300 rekonstruierten Partie.

Abb. 24: Leobschütz, Marien-Stadtpfarrkirche. Trennung zwischen dem Ost- und Mitteljoch des Mittelschiffes an der Südseite, Ansicht von Nordwesten, Zustand 2003. Deutlich ist das Torso des um 1300 abgerissenen, ursprünglich beide Joche trennenden Gurtbogens. Darüber deutliche Abstufung der späteren westlichen Partie der Scheidmauer aus der Zeit gegen 1300.

Abb. 25: Leobschütz, Marien-Stadtpfarrkirche. Schematischer Grundriss der Kirche vor 1903 mit Auszeichnung der Endphase der II. Etappe vor 1259. Punktiert ältere fertige Partien der I. und II. Etappe, schwarz und schraffiert fertige und im Bau befindliche Partien.

Abb. 26: Leobschütz, Marien-Stadtpfarrkirche. Der frühgotische, sekundär 1613 zugemauerte Durchgang von der dreischiffigen Halle in den Treppenturm, Zustand 2003; Ansicht von Südwesten.

Abb. 27: Leobschütz, Marien-Stadtpfarrkirche. Fragment des frühgotischen Fensters des Treppenturms aus der Zeit um 1259, Ansicht von Osten, Zustand 2003. Links ein Holzsturz des in der Spätrenaissance sekundär durchgebrochenen Eingangs deutlich.

Abb. 28: Leobschütz, Marien-Stadtpfarrkirche. Bündeldienstbasis an der südlichen Umfassungsmauer unter dem Gurtbogen zwischen dem Mittel- und Westjoch aus der Zeit gegen 1259, Zustand 1995.

Abb. 29: Leobschütz, Marien-Stadtpfarrkirche. Nördlicher Dienst des Schildbogens der (westlichen) Empore zwischen den Türmen aus der Zeit gegen 1259, Ansicht von Südosten, Zustand 2000.

Abb. 30: Leobschütz, Marien-Stadtpfarrkirche. Blick in die neogotische Presbyteriumsreplik aus der Zeit 1903-1906 mit ursprünglichen Diensten und Gewölberippen, Zustand 2003. Das Maßwerk in den Fenstern ist Max Hasaks Kopie nach dem in der Nordmauer des ursprünglichen Presbyteriums gefundenen Original.

Abb. 31: Leobschütz, Marien-Stadtpfarrkirche. Schematischer Grundriss der Kirche vor 1903 mit Auszeichnung der III. Bauetappe aus der Zeit nach 1259-gegen 1272/1275. Punktiert ältere fertige oder zum Teil im Bau befindliche Teile.

Abb. 32: Leobschütz, Marien-Stadtpfarrkirche. Westportal der Kirche, Detail des Kapitelldekors, gegen 1275-1280, Zustand 1991, vor der Restaurierung; a – südliches, b – nördliches Gewände.

Abb. 33: Leobschütz, Marien-Stadtpfarrkirche. Nordportal der dreischiffigen Halle, gegen 1280, Detail des östlichen Gewändes.

Abb. 34: Leobschütz, Marien-Stadtpfarrkirche. Oberes Ende der Wendeltreppe in den Dachraum über dem Südschiff, Zustand 2003. Rechts die östliche Mauer des Südturms, gut deutlicher Wechsel des Backstein- und Sandsteinquadermauerwerks.

Abb. 35: Leobschütz, Marien-Stadtpfarrkirche. Südliches Fenster des Raums unter dem Südturm, Max Hasaks Replik des ursprünglichen Fensters, 1904 bis 1905, Zustand 1995.

Abb. 36: Leobschütz, Marien-Stadtpfarrkirche. Risse der der IV. Bauphase angehörigen architektonischen Details und Dienstdekorschemen im Westteil der dreischiffigen Halle; a – Kapitelldekorschema und Dienstprofil in der Nordwestecke des Nordschiffs, gegen 1280-1285; b – Dekorschema und Dienstprofil zwischen dem Mittel- und Westjoch im Nordschiff, gegen 1280 bis 1300; c – Dekorschema und Dienstprofil zwischen dem Mittel- und Westjoch im Südschiff, gegen 1280-1300; d – Dekorschema und Dienstprofil in der Südwestecke des Südschiffs, gegen 1280-1300; e – Profil des Torsos eines älteren Rippenauslaufs zwischen dem Mittel- und Westjoch des Nordschiffs, gegen 1280-1290; f – Rippenprofile im westlichen Teil der dreischiffigen Halle, zwischen den Türmen und im Nordturm, gegen 1300; g – Schildrippenprofil von den Umfassungsmauern der Halle, unter beiden Türmen und zwischen den Türmen, gegen 1280-1290; h – Schildrippenprofil von den Scheidmauern der mittleren und westlichen Joche, gegen 1300.

Abb. 37: Leobschütz, Marien-Stadtpfarrkirche. Risse der architektonischen Details aus den Räumen unter den Türmen und zwischen ihnen, gegen 1280-1300; a – Kapitellschema und Dienstprofil aus der Nordwestecke unter dem Südturm; b – Kapitellriss und Profil des nordwestlichen Dienstes unter dem Nordturm; c – Kapitellriss und Dienstprofil von der östlichen Arkade unter dem Nordturm; d – Gurtbogenprofil von der östlichen Arkade unter dem Südturm.

Abb. 38: Leobschütz, Marien-Stadtpfarrkirche. Links Grundriss der erhaltenen mittelalterlichen Kirchenteile in der Höhe des 1. Turmstockwerks, rechts Grundriss der Türme in der Höhe des 4. Stockwerks, Zustand 2003.

Abb. 39: Leobschütz, Marien-Stadtpfarrkirche. Ostmauer des Nordschiffs im Dachraum mit deutlichem Abdruck eines älteren Daches, Zustand 2003. Links der deutliche sekundär zum älteren Turm zugemauerte Ansatz der Giebelmauerarkade.

Abb. 40: Leobschütz, Marien-Stadtpfarrkirche. Dachraum, nordöstliche Ecke der Partie zwischen den Türmen, Zustand 2003. Links die südliche Mauer des Nordturms mit dem Abdruck des Pultdaches mäßiger Neigung aus der Zeit des Dachneubaus 1826, niedriger das Sandsteinquadermauerwerk und Torso des gotischen Backsteingiebels, das in der Linie der östlichen Mauern der Türme das Mittelschiff abschloß. Darüber sekundär zur Nordturmecke zugemauerte mit einer Baunaht unorganisch die Arkade des Renaissancegiebels aufgesetzt.

Abb. 41: Leobschütz, Marien-Stadtpfarrkirche. Schematischer Grundriss der Kirche vor 1903. Schwarz – die vor 1349 fertigen Teile der Kirche, schraffiert der nachträgliche Zubau der Sakristei und die südliche Vorhalle, beide mittelalterlich, wohl vom 14. oder 15. Jahrhundert.

Abb. 42: Leobschütz, Marien-Stadtpfarrkirche. Risse der Profile des West- und der identischen Nord- und Südportals (rechts). In der oberen Reihe Steinmetzzeichen vom Südportal, jenes ganz rechts vom Quader mit dem pflanzlichen Bildhauerdekor. In der unteren Reihe das einzige bisher bekannte Zeichen vom nördlichen Gewände des Westportals.

Abb. 43: Leobschütz, Marien-Stadtpfarrkirche. Südportal der dreischiffigen Halle, Detail des Kapitelldekors, Zustand 1995; a – West-, b – Ostgewände.

(Übersetzung J. Noll)